

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 2/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Льодусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 18.03.2024 р. (протокол № 6)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 341.382+341.241.3(348.71+348.011.7)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.1>

В. М. Мельник
кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-5640-0351

ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РИМСЬКО-ІРАНСЬКОЇ МИРНОЇ УГОДИ 422 РОКУ: ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ПРАВОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Стаття присвячена передісторії та укладенню Нісібіської мирної угоди 422 року. Цей договір підсумував війну Сасанідського Ераншахру зі Східною Римською імперією (420–422). Характеризується загальний історичний фон мирного договору. Надається оцінка військово-політичного потенціалу Східної частини Римської імперії напередодні війни. Ключовими діючими особами виступають імператор Феодосій II (408–450) та шахіншах Ірану Бахрам V (420–440). Розгортання чергового військового конфлікту відбулося в умовах живої релігійної дискусії. Напередодні християнські еклезії розповсюдилися на значній території перських сатрапій. Подекуди християни конкурували за вплив із традиційним зороастрійським культом. Попередники Бахрама V ставилися до християнських общин нейтрально, а іноді навіть прихильно. Такий підхід отримав реалізацію у законодавчому просторі Персії. В 409 році шахіншах Єздигерд I (399–420) видав Закон про рівноправність християн і зороастрійців. Як наслідок, у 410 році пройшов Помісний Церковний Собор у Селевкії, після якого з'явилося поняття «Церква Персії». Іранські еклезії де-юре визнавалися складовою частиною Антіохійської митрополії, але вели активне змагання за виокремлення власної канонічної юрисдикції. Тим не менше, легалізація в нормативно-правовому полі не вберегла християн від сварок із зороастрійцями. 420-го року одна із общин вступила в конфлікт із зороастрійцями та навіть спалила храм, присвячений культу вогню. Новий перський правитель Бахрам V скористався ситуацією та висловив претензії офіційному Константинополю. Перш за все, Бахрам був незадоволений тим, що в межах Римської імперії знайшли притулок деякі винуватці інцидентів. Далі Бахрам V розпочав військову кампанію проти Римської Сирії, але зазнав поразки в Месопотамії. Використовуючи підрозділи федератів-арабів, Рим і Ктесифон воювали з мінливими успіхами до 422 року. Саме в 422 р. гунська кіннота форсувала дунайський лімес Імперії. Також гуні загрожували іранському прикордону Закавказзя. Розуміючи зростання гунської загрози, Рим та Іран домовилися про перемир'я. Відтак, у 422 році було укладено черговий Нісібіський мирний договір. Він став унікальним, так як два вчорашні стратегічні супротивники набували формального статусу «союзників». Їхня угода спрямовувалася на протистояння гунам. Однак, важливими були також релігійні питання. Зокрема, шахіншах Ірану зобов'язувався припинити переслідування християнських общин. З політико-правової точки зору, угода виявилася прологом до подальшої дискусії про статус Антіохійської митрополії на Третньому Вселенському Соборі в Ефесі (431 р.).

Ключові слова: Східна Римська імперія, Сасанідський Ераншахр, мирна угода, правова суб'єктність, Церква Персії.

Melnyk V. M. THE MAIN POINTS OF THE ROMAN-IRANIAN PEACE TREATY OF 422 AD: ISSUES OF RELIGIOUS JURISDICTION AND LEGAL ENTITY

The article is devoted to the background and conclusion of the Peace of Nisibis of 422 AD. This treaty finished the Sasanian Ērānšahr war against the Eastern Roman Empire (420-422 AD). So, this article characterizes the general historical background of the 422 AD Peace Treaty. An assessment of the military & political potential of the Eastern part of the Roman Empire (Imperium Romanum Pars Orientale) on the eve of the war is provided. Emperor Theodosius II (408-450 AD) and Shahanshah of Iran Bahram V (420-440 AD) were the key actors. The unfolding of military conflict took place in the conditions of religious debates. Christian ecclesias spread over a large territory of the Persian satrapies. In some places, Christians competed for influence with the traditional Zoroastrian cult. Bahram V predecessors treated the Christian communities neutrally, and sometimes sympathetically. This approach was implemented in the legislative space of Persia. So, in 409 AD Shahanshah Yazdegerd I (399-420 AD) published an Act on the Equality of Christians and Zoroastrians. As a result, in 410 AD the Local Church Council was held in Seleucia, after which the concept of the "Persian Church" appeared. The Iranian ecclesias de jure were recognized as a constituent part of the Antiochian Metropolis but led an active competition for the separation of their canonical jurisdiction. Nevertheless, legalization in the normative and legal field didn't protect Christians from quarrels with Zoroastrians. In 420 AD, one of the communities came into conflict with the Zoroastrians and even burned down a temple dedicated to the cult of fire. The new Persian ruler Bahram V took advantage of the situation and expressed his claims to official Constantinople. First of all, Bahram V was "dissatisfied" that some of the perpetrators of the incident

found refuge within the Roman Empire. Bahram V launched a military campaign against Roman Syria but was defeated in Mesopotamia. Using units from the Arab “foederati”, Rome and Ctesiphon fought with varying success until 422 AD. But in 422 AD Hunnic cavalry forced the Danube Limes of the Empire. The Huns also threatened the Iranian border of Transcaucasia. Realizing the growing Hun threat, Rome and Iran agreed to a truce. Therefore, in 422 AD new peace treaty was concluded. It became unique, as yesterday’s two strategic opponents acquired the formal status of “allies”. Their agreement was aimed at opposing the Huns. However, religious issues were also important. The Shahanshah of Iran pledged to stop the persecution of Christian communities. From a political and legal point of view, the agreement turned out to be a prologue to the further discussion about the status of the Antiochian Metropolitanate at the Third Ecumenical Council in Ephesus.

Key words: Eastern Roman Empire, Sasanian Ērānšahr, peace treaty, legal personality, Persian Church (Church of the East).

Постановка проблеми. Дослідження військово-політичних умов укладення мирних угод між Іраном та Східною Римською імперією має спеціальне історико-юридичне значення, так як реконструкція текстів таких актів надає можливість конкретизувати принципи імперської самоідентифікації. Остання, як відомо, виражена практикою державно-правової суб’єктності. Отже, **мета статті** – реконструювати головні положення римсько-перського мирного договору 422 року, з огляду на релігійні детермінанти конфлікту 420–422 рр., виражені конституюванням так званої «Церкви Персії». Крім того, вважаю за необхідне надати коротку характеристику ранньому періоду правління східноримського августу Феодосія II, хронологізувати події римсько-перської війни, з’ясувати значення гунської інвазії у Фракію та Нижню Мезію.

Виклад основного матеріалу. Політико-правовий фон імператорства східного римського августу Феодосія II Законодавця (408–450) вкрай багатоманітний [1]. На першому етапі Феодосій перебував під впливом «опікунів» [2]. Зокрема, відбулося суттєве розширення повноважень магістратури префекта преторія Сходу. Тільки в 420-х рр. імператору вдалося вивільнитися від контролю «регентів» і розпочати масштабну серію правових реформ. Робота тривала до 15 лютого 438 р., коли август опублікував першу повноцінну кодифікацію законодавчих актів Імперії – *Codex Theodosianus* [3, pp. 10–18].

Разом із тим, рідна сестра Пульхерія зберігала формальне право опікунства над імператором [4, p. 91, 97] і необмежені владні повноваження аж до 421 року, коли Феодосій II одружився з освіченою аристократкою Елією Євдокією. Батько Євдокії на ім’я Леонтій вважався одним із філософів Афінської школи [5, p. 10]. Відповідно, Євдокія здобула переважно неоязичницьке виховання [5, p. 11], при народженні була названа «Афінаїдою». Цікаво, що Пульхерія самостійно обрала і зіватала братові-августу дружину [4, pp. 112–114]. Вибір Пульхерії видається більш ніж своєрідним. Незважаючи на абсолютну відданість ортодоксальному християнству з боку самої Пульхерії [6, p. 49], за її вказівкою імператор одружився з учораšnньою язичницею та, одночасно, донькою знаменитого антихристиянського

філософа [4, pp. 112–114]. Зрештою, як це не дивно, шлюб запеклого ортодокса Феодосія та прихильниці еллінського світогляду Афінаїди-Євдокії виявився щасливим. Водночас, упродовж 422–423 рр. Пульхерія та Євдокія розгорнули між собою негласну боротьбу за контроль над імператором [7, p. 146]. На публіці обидві августині виявляли надзвичайну розсудливість і набагато більше видимого «благочестя», ніж можна було очікувати, особливо з огляду на суспільно-політичну ситуацію в межах Західної частини Римської імперії [8].

До речі, одруження Феодосія II на афінянці Євдокії [9, p. 106] та подальший короткочасний розлад із Пульхерією відбувалися прямо в розпал чергової римсько-перської війни (420–422 рр.) [4, p. 102]. Новий збройний конфлікт із традиційним противником збігся з початком реальної, а не номінальної участі дев’ятнадцятирічного августу в справах державного управління. Формальний привід для початку бойових дій надала релігійна ситуація, що склалася в Персії. Передусім, йдеться про конфлікт зороастрійців із християнами.

Так, ще в 387 р. Феодосій I Великий (379–395) і сасанідський шахіншах Шапур III (383–388) уклали епохальний міжнародний договір про поділ Великовірменської «базилеї» [10, p. 643]. Іранський лідер Шапур III, намагаючись схилити на свій бік не лише східних вірмен, а й багатьох месопотамських і навіть мервських християн [11, p. 43], опублікував акт про дозвіл проведення християнських богослужінь. Його наступник, іранський шахіншах Бахрам IV (388–399), теж почав правління з офіційного дозволу християнам відправляти культ, за умови, що слова, котрі вимовлятимуться в молитвах, спрямовуватимуться на підтримку Династії Сасанідів. Ще далі пішов шахіншах Єздигерд I (399–420) [12, pp. 104–105; 13, pp. 67–90]. У 409 р. він опублікував Закон про рівноправність християн і зороастрійців [14, p. 89].

Як видно, інкорпорація Вірменії та деяких колишніх римських районів в адміністративне тіло Персії давала цивілізаційні плоди. Іранське християнство динамічно поширювалося, розвивалося організаційно, характеризувалося досить високим рівнем комунікації і навіть канонічної залежності у відносинах із Антіохійською митрополією [15, с. 29–31].

Вже в 410 р. іранська Селевкія стала місцем проведення Помісного Собору перських еклезія [16, р. 146]. Туди з'їхалися представники християнських єпископств Ераншахру [16, р. 15]. Мар Ісаак Селевкійський отримав статус «перського архієпископа».

1 лютого 410 р. Селевкійський Помісний Собор проголосив верховенство всіх канонів і постанов Вселенських Соборів для так званої «Церкви Персії» [14, р. 97–100]. На перший погляд, із суто юридичних позицій, перські християни мали визнати верховенство Антіохійського митрополита. Політично ж «Церква Персії» із великими труднощами балансувала поміж інтересами Константинополя та Ктесифона [17, р. 47]. За підсумками багаторічної пропагандистської роботи, мартиропольський єпископ Марута (бл. 350–420 рр.) майже досяг переходу самого шахіншаха Єздигерда I в Християнську Віру [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 8]. Тільки смерть перського правителя заварила планам Марути, якщо довіряти пізнішим несторіанським переказам [19, р. 127–140]. Відповідаючи на розквіт християнської духовності Персії під заступництвом Єздигерда [20], його наступник Бахрам V (420–440) підтримав зороастрійську реакцію [21, р. 62]. Швидше за все, саме зороастрійські мобеди активно відстоювали його претензії на престол [22, р. 121].

Ще за правління Єздигерда, в 420 р. настоятель християнського храму іранського міста Хорміздардашир посварився з тамтешніми зороастрійськими магами. Внаслідок конфлікту, представники християнської громади під керівництвом священника спалили зороастрійське святилище. При цьому, ревні християни примудрилися загасити «священний вогонь», який, як відомо, символізував владу Династії Сасанідів над Ераншахром. Знищення священного вогню для персів, спираючись на античне кримінальне законодавство, можна сміливо зрівняти з публічною наругою над статуєю римського імператора [23, р. 196].

Спершу шахіншах наказав християнській громаді Хорміздардашира наново відбудувати зороастрійський культовий об'єкт (зрозуміло, за власний кошт). Християни не квапилися виконувати вердикт. Коли ж представники шахіншаха спробували конфіскувати частину майна християн, то еклезія відповіла силою. За підсумками конфлікту, шахіншах наказав стратити священника, котрий провинився, а також усіх причетних до підпаду зороастрійського святилища [11, р. 47]. Врешті-решт, стався погром християнської общини Хорміздардашира. Користуючись випадком, що стався в Хорміздардаширі, Бахрам V почав розглядати скарги зороастрійців «поза чергою». Незважаючи на римські історіографічні звинувачення в «тиранічному правлінні», Бахрам V насправді виявив обережність [24, р. 121].

Зороастрійські мобеди Ераншахру з наснагою сприйняли присуд шахіншаха. Почалися вуличні сутички з християнами, погроми вірменських і месопотамських купців [12, р. 105]. Незабаром Бахрам зазначив необхідність «переглянути» Закон Єздигерда про рівноправність від 409 р. Гоніння на християн набували цілком відкритої форми [25, рр. 36–43], внаслідок чого августа Пульхерія, від імені Феодосія II, направила Бахраму V листа з вимогою «негайно» зупинити переслідування вірян. Офіційний Ктесифон сприйняв тон римських вимог як *casus belli* [12, р. 105]. Перси приступили до військових маневрів у прикордонні.

Крім яскраво вираженого релігійного офіціозу, серед причин чергової римсько-іранської ескалації, хроністи називали економічні компоненти [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 18]. Особливо августу Пульхерію та августа Феодосія II драгували постійні скарги східноримських купців на утиски з боку іранських митних чиновників. Зі свого боку, Ктесифон вимагав від Константинополя передати для проведення судових процесів усіх християнських втікачів, що вважалися винуватцями підпалів зороастрійських храмів [25, рр. 36–43].

Східноримська армія під командуванням аланського воєначальника Ардавура зіграла на випередження та першою розпочала активні бойові дії [25, рр. 38–39]. Римляни вдалися до облоги своєї колишньої фортеці Нісібіса [26, р. 122]. Паралельно підлеглі Ардавура захопили частину Арзанени, здійснивши доволі руйнівний рейд Месопотамією [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 18, 20]. На боці римлян додатково виступали племена арабських федератів. Останній факт змушував іранців витрачати великі сили для захисту околиць столичного Ктесифона.

З метою перехоплення ініціативи, Бахрам V особисто здійснив тридцятиденну облогу Феодосіополя [25, рр. 36–43]. Втім, східним римлянам таки вдалося відбити напад, задалегідь розгромивши сили проіранських арабів сирійсько-аравійського порубіжжя. Як відомо, шахіншах Бахрам V поставив перед арабами-лахмідами завдання повного захоплення Римської Сирії [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 18]. Проте несподівана поразка призвела до розгрому не тільки лажмідських контингентів, але і декількох елітних підрозділів самого Бахрама V. В результаті, влітку 421 р. римляни вдруге перенесли основний театр бойових дій на територію Сасанідського Ераншахру [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 18, 20].

Поки обидві сторони займалися плануванням виснажливих довгострокових операцій, традиційному римсько-перському конфлікту почали заважати нові євразійські сусіди обох «великих

держав» – гуни [4, р. 121–122]. Їх спокусила необачно слабка охорона степових кордонів Ірану та Східної Римської імперії, обумовлена повальною мобілізацією боєздатних частин для участі в сирійсько-месопотамській кампанії.

Для початку, окремі гунські племена перетнули Кавказ, атакувавши Північний Іран. Можливо, жертвою гунського удару виявилася Атропатена. Навесні 422 р. гуни форсували ще й дунайський лімес Римської імперії, розоривши Нижню Мезію і Фракію. Вже 422-го року гуни загрожували Адріанополю, тоді як їхні передові роз'їзди підступили до стін Нового Риму (Константинополя). Авангарди гунської кінноти пробралися гірськими ущелинами в межі Македонії. Незважаючи на обов'язок захищати дунайське прикордоння, тамтешні федерати-вестготи вирішили заховатися у важкодоступних районах. Врешті-решт, зайнятися справою вигнання гунів за межі Імперії довелося терміново надісланим із іранської Месопотамії регулярним частинам польової армії Сходу. Зі свого боку, імператор Феодосій II вимушено заплатив гунським вождям «грошовий подарунок» [27, р. 90].

Перебуваючи під загрозою гунських вторгнень, Бахрам V (420–440) та Феодосій II (408–450) вирішили припинити війну та укласти мирну угоду, враховуючи нові зовнішньополітичні обставини. Відповідно, в системах законодавства обох держав з'явився черговий міжнародно-правовий акт величезного політичного значення [12].

Згідно з текстом договору 422 р., який можна також назвати «Нісібіським», Римська імперія та Сасанідський Ераншахр декларували намір проводити союзницьку політику, спрямовану на розвиток дружби та добросусідства [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 21]. Ключовою юридичною метою нової угоди в Нісібісі стало не тільки закономірне об'єднання зусиль проти гунської небезпеки, але також і повний мораторій¹ на взаємні територіальні претензії. Відповідно, договір 422 р. суттєво покращив римські позиції в регіоні Вірменського нагір'я, зафіксовані угодою 387 р. про поділ Великої Вірменії [28, р. 108].

Наведу ключові пункти Нісібіського акта 422 р. *Перше*. Римська імперія та Сасанідський Ераншахр, за допомогою посланців, виголошували обіцянки не будувати жодних фортець чи укріплень у прикордонній зоні. *Друге*. Римляни та перси мали спрямувати всі зусилля заради спільного контролю гірських проходів Кавказу. Отже, фортеці на найважливіших торговельних шляхах та в ущелинах могли будуватися, за умови спільної участі двох сторін. Очевидно, допускалося розміщення ірансько-римських гарнізонів у найменш захищених районах. *Третє*. Східні

римляни та перси зобов'язувалися надавати одне одному військову допомогу за першим офіційним запитом. Це стосувалося, головним чином, реагування на потенційні вторгнення гунських орд. *Четверте*. Укріплення, розміщені на гірських проходах та в ущелинах Кавказу, підлягали як спільному облаштуванню, так і постійному фінансовому забезпеченню обома сторонами. Цей пункт лише підтверджував стратегічне значення Кавказу і ту серйозність, з якою перси та римляни ставилися до перших великих рейдів гунів. *П'яте*. Сасанідський Ераншахр підтвердив законність акта Єздигерда (409 р.) про релігійну рівноправність християн і зороастрійців. Офіційний Ктесифон мусив відмовитися від переслідування християн за конфесійною ознакою [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 20]. *Шосте*. Римська імперія обіцяла не переслідувати зороастрійців, поважати права та звичаї перських купців, не руйнувати зороастрійські святилища на своїй території [29, р. 467–468]. *Сьоме*. Особливо застерігалось питання політичного підпорядкування «Церкви Персії» Династії Сасанідів.

Реалізуючи останній пункт угоди, Бахрам V в 424 р. оголосив усіх християнських єпископів і архієпископів Ераншахру «незалежними» від римської ієрархії [12]. Разом із тим, поняття «підпорядкування Династії» та «незалежність архієреїв» не здавалися тотожними офіційному Константинополю. Незважаючи на комплекс рішень помісних Соборів, проведених іранськими єклезіями, Східна Римська імперія продовжувала розглядати «Церкву Персії» складовим елементом Антіохійської митрополії. У цьому сенсі, Константинополь користувався юридичними обґрунтуваннями від Першого Нікейського (325) та Другого Константинопольського (381) Вселенських Церковних Соборів [16].

Зрештою, найважливішим достоїнством Нісібіського мирного договору 422 року треба вважати довговічність. Саме той факт, що договір спочатку розглядався як суто тимчасова ініціатива, покликана зосередити Рим і Ераншахр на вирішенні «гунської проблеми», дозволив цьому акту успішно функціонувати аж до 502 року. Звичайно, вздовж римсько-перського лімесу часто відбувалися сутички та конфлікти – перманентну та «обов'язкову» для часів античності/середньовіччя «прикордонну війну» ніхто не скасовував [25]. Іноді подібні сутички переростали в досить інтенсивні бойові дії [30, р. 37–39]. Однак, аж до 502 р., східні римляни та перси на державному рівні все ж намагалися дотримуватися ключових положень угоди. Перш за все, суб'єкти не застосовували стратегічних військових з'єднань.

Договір 422 р. вкотре презентував основні тези усталених концепцій міжнародної правосуб'єктності. Імператорський Рим та Сасанідський

¹ Принаймні тимчасовий.

Ераншахр позиціонували один одного суб'єктами, тобто «рівноцінними» учасниками світової політики. Угодою 422 р. Рим додатково визнав права Династії Сасанідів щодо конституювання релігійних норм [16]. З публічно-правових позицій, слід відзначити, що римлянам усе ж довелося погодитися на політичну залежність перських християн від шахіншаха [12].

Разом із тим, кочівники-гуни, котрі вторгалися в межі Ірану та Римського Сходу, оголошувалися «спільним ворогом». Отже, Ераншахр і Рим набували єдиної зовнішньополітичної мети – недопущення гунської інвазії.

Відповідно до пунктів 422 р., гуни юридично класифікувалися «варварами», як римським, так і перським законодавством. До речі, завдяки тексту угоди 422 р., внаслідок посилення публічного впливу іранської термінології, в риториці представників Східної частини Римської імперії посилилася мода іменувати гунів «скіфами» (перси використовували древній етнонім «саки», що перекладався грецькомовними авторами як «скіфи»).

Підсумки. Оскільки мирний договір легалізували не лише підписи правителів, але й відповідні процедури ратифікації (для прикладу, голосування Константинопольського Сенату), то можна вести мову про унікальне історико-юридичне значення угоди 422 р. Цей документ ознаменував завершення війни, що виникла на релігійному ґрунті [18, Socrates Scholasticus, Hist. Eccl., VII. 20], небувалим політичним результатом – декларацією про союз протидіючих сторін. Дійсно, аж до моменту загибелі (440 р.), Бахрам V вважав себе військовим союзником Римської імперії. Хроністи навіть повідомляють, нібито шахіншах звертався за допомогою до Феодосія II, адресуючи імператору прохання про фінансову підтримку та військові підкріплення напередодні потенційного гунського прориву через Кавказькі перевали.

Ймовірно, релігійний контекст Нісібіського миру 422 р. виявився прологом для низки дискусій Третього Єфеського Вселенського Церковного Собору 431 р., пов'язаних із роллю та межами юрисдикції Антіохійської митрополії.

Література

1. Luttwak Edward N. The Grand Strategy of the Byzantine Empire. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. XIV+498 pp.
2. Kelly Christopher. Rethinking Theodosius. // Theodosius II: Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity. / Edited by Christopher Kelly. / Cambridge Classical Studies. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2013. Pp. 3–64.
3. Matthews John F. Laying Down the Law: A Study of the Theodosian Code. New Haven: Yale University Press, 2000. XV+314 pp.

4. Holum Kenneth G. Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982. XIV+285 pp.

5. Tsatsos Jeanne. Empress Athenais-Eudocia: A Fifth Century Byzantine Humanist. Brookline, Massachusetts: Holy Cross Orthodox Press, 1977. 150 pp.

6. Limberis Vasiliki. Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople. London and New York: Routledge, 1994. X+199 pp.

7. Duckett Eleanor. Medieval Portraits from East and West. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972. 270 pp.

8. Salisbury Joyce E. Rome's Christian Empress: Galla Placidia Rules at the Twilight of the Empire. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015. IX+236 pp.

9. Mahler Helen A. Empress of Byzantium. New York: Coward-McCann, 1952. VI+376 pp.

10. Baynes N. H. Rome and Armenia in the fourth century. // The English Historical Review. 1910. Vol. XXV. No 100. Pp. 625-643.

11. Payne Richard E. A State of Mixture: Christians, Zoroastrians, and Iranian Political Culture in Late Antiquity. Oakland, California: University of California Press, 2015. XVI+301 pp.

12. Labourt J. Le Christianisme Dans l'Empire Perse Sous La Dynastie Sassanide (224-632). Paris: V. Lecoffre, 1904. 358 p.

13. The last years of Yazdgird I and the Christians. Jews, Christians and Zoroastrians: Religious Dynamics in a Sasanian Context. / Edited by Geoffrey Herman. / Series "Judaism in Context" No 17. Piscataway: Gorgias Press, 2014. 325 pp.

14. Wigram William A. (1910). An introduction to the history of the Assyrian Church, or, The Church of the Sassanid Persian Empire, 100–640 A.D. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 1910. 318 pp.

15. де Фріс Вільгельм, Бирля Октавіян, Гілл Джозеф, Лацко Міхал. Рим і патріархати Сходу. / Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск другий. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво УКУ, 2015. 416 с.

16. Baum Wilhelm, Winkler Dietmar W. The Church of the East: A Concise History. London and New York: Routledge-Curzon, 2003. XII+204 pp.

17. Marcus Ralph. The Armenian Life of Marutha of Maipherkat. // The Harvard Theological Review. 1932. Vol. 25, No. 1. Pp. 47–71.

18. The Ecclesiastical History of Socrates, surnamed Scholasticus, or the Advocate. London: H. Bohn, 1853. XX+475 pp.

19. McDonough S. A Second Constantine? The Sasanian King Yazdgard in Christian History and Historiography. // Journal of Late Antiquity. 2008. Vol. 1. Issue 1. Pp. 127–140.

20. Council of Seleucia-Ctesiphon, under Mar Isaac 410 AD. / Translated by: D. P. Curtin. Philadelphia, PA: Dalcassian Publishing Company, 2021.

21. Pourshariati Parvaneh. Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran. London and New York: I. B. Tauris & Co, 2008. XIV+537 pp.

22. Traina, Giusto. 428 AD: An Ordinary Year at the End of the Roman Empire. / Translated by Allan Cameron. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011. XIX+203 pp.

23. Gaddis Michael. *There is no crime for those who have Christ: religious violence in the Christian Roman Empire*. Berkeley: University of California Press, 2015. XIV+396 pp.

24. Boyce Mary. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London, Boston and Henley: Routledge, 1979. XXII+252 pp.

25. Greatrex Geoffrey, Lieu Samuel N. C. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-628*. London & New York: Routledge, 2002. 408 pp.

26. Haarer Fiona. *Ardabur*. // *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Edited by Oliver Nicholson. Oxford: Oxford University Press, 2018.

27. Treadgold Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, California: Stanford University Press, 1997. XXIV+1020 pp.

28. Kurkjian V. M. *A History of Armenia*. New York: Armenian General Benevolent Union of America, 1964. 526 pp.

29. Sykes Lieut.-Col. P. M. *A History of Persia*. Volume I. London: Macmillan & Co, 1915. XXV+544 pp.

30. Shahid I. *Byzantium and the Arabs in the fifth century*. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1989. XXVIII+594 pp.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352.001

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.2>

В. Е. Гедульянов
кандидат юридичних наук
orcid.org/0000-0002-2746-0838

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ)

У статті отримала подальшу аргументацію теза щодо того, що контроль парламенту за діяльністю уряду є необхідною складовою представницької демократії, оскільки він гарантує дотримання принципу поділу державної влади та відповідальність перед громадянами, сприяє підвищенню прозорості урядових дій, забезпечує ефективну взаємодію між парламентом і органами виконавчої влади, а також сприяє збалансованому виконанню парламентом його ролі в системі поділу державної влади, що підвищує довіру громадськості до політичних інститутів.

Аргументовано доцільність впровадження в Україні інтерпеляції як однієї з форм притягнення уряду або його членів до політичної чи юридичної відповідальності. Запропоновано уважати, що йдеться про інтерпеляцію як про сформульовану групою народних депутатів України та подану у письмовій формі вимогу, адресовану Прем'єр-міністру, міністру чи керівнику іншого центрального органу виконавчої влади стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики, розгляд якої відбувається за встановленою в законі процедурою.

Запропоновано внести зміни до Конституції України, доповнивши статтю 86 частинами третьою та четвертою у наступній редакції:

«Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції.

Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри». Підкреслено необхідність внесення змін і доповнень до низки нормативно-правових актів, до числа яких належать Регламент Верховної Ради України, Закон України «Про Кабінет Міністрів України», Закону України «Про статус народного депутата України», Регламент Кабінету Міністрів України.

Ключові слова: представницька демократія, демократія, представницькі органи, інститут представницької демократії, інститут конституційного права, парламент, контроль за діяльністю уряду, парламентський контроль, інтерпеляція, органи публічної влади.

Hedulianov V. E. CONSTITUTIONAL AND LEGAL ISSUES OF THE FUNCTIONING OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (BASED ON INTERPELLATION MATERIALS)

The article argues that parliamentary control over the activities of the government is a necessary component of representative democracy, as it ensures compliance with the principle of separation of powers and accountability to citizens, promotes transparency of government actions, facilitates effective interaction between parliament and executive bodies, contributes to the balanced performance of the role of parliament in the system of separation of powers, and thereby strengthens public trust in political institutions.

The feasibility of introducing interpellation in Ukraine as one of the forms of political or legal accountability of the government or its members is substantiated. It is proposed that interpellation should be understood as a demand formulated by a group of Ukrainian MPs and submitted in writing to the Prime Minister, a Minister or the head of another central executive authority on issues of domestic and foreign policy, the consideration of which follows the procedures established by law.

It is proposed to amend the Constitution of Ukraine by adding the following paragraphs to Article 86: "Peoples deputy may interpellate the Cabinet of Ministers of Ukraine, a member of the Cabinet of Ministers of Ukraine or the head of another central executive authority on matters within their competence. A Ukrainian MP has the right to receive a reply within 30 days. The answer to the interpellation is discussed in the Verkhovna Rada of Ukraine and may include a vote of no confidence". Emphasis is placed on the need to amend and supplement a number of legislative acts, including the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine", the Law of Ukraine "On the Status of a Member of Parliament of Ukraine", and the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Key words: representative democracy, democracy, representative bodies, institution of representative democracy, constitutional institution, parliament, government oversight, parliamentary control, interpellation, public authorities.

Постановка проблеми. Контроль парламенту за урядом є важливим аспектом розбудови представницької демократії, оскільки він забезпечує систему раціонального балансу влади та відповідально-

сті перед народом. Умовою справжньої демократії є забезпечення прозорості та відповідальності уряду перед громадянами. Такий контроль є важливим засобом забезпечення реального виконання

волевиявлення громадян та формування ефективної системи державного управління, що ґрунтується на принципах демократії та прозорості. Здійснення контрольних функцій з боку парламенту є не лише необхідним, але й легітимованим волею народу, що дозволяє забезпечити демократичний характер державного управління та збереження довіри громадян до політичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших українських фахівців-конституціоналістів, який дослідив проблематику парламентського контролю на монографічному рівні, був професор Ю.Г. Барабаш (дивись, наприклад, [1–4]). При написанні статті автор спирався на концептуальні розробки також і інших вчених, які аналізували проблематику інституту представницької демократії (наприклад, дивись [5–8]), та інших. Проте, більшість дослідників поки що не має єдиної думки щодо перспектив впровадження інтерпеляції в Україні, якою вона має бути.

Метою статті є формулювання пропозицій щодо закріплення положень про інтерпеляцію в Конституції України.

Виклад основного матеріалу. У своїй монографічній праці «Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління» І.К. Залюбовська узагальнила, що «юридичним контролем парламенту можна вважати депутатські запити (інтерпеляції); депутатські звернення; парламентські розслідування; проведення без скликання у дводенний термін спеціальних (надзвичайних) засідань у разі введення військового або надзвичайного стану; дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим [9, с. 11]. Зазначені процедури та механізми дозволяють парламенту ефективно виконувати свої конституційні функції контролю за діяльністю виконавчої влади, забезпечуючи додержання законності та виконання державних завдань. Ці інструменти стають важливими складовими парламентської демократії та забезпечують взаємовідносини між законодавчою та виконавчою гілками влади.

У наведеній цитаті певні зауваження викликає розміщення згадки про інтерпеляцію у дужках, без додаткової конкретизації. Може здаватися, що ці поняття є синонімами, однак це не так. Дійсно, депутатські запити та інтерпеляції, хоча часто використовуються разом у контексті парламентського контролю, мають відмінності у своєму смислі та застосуванні. Депутатський запит передбачає звернення депутата до органів публічної влади з питаннями, вимогами або проханнями щодо конкретних ситуацій або проблем. Зазвичай він стосується певного інциденту або конкретної ситуації, і його мета полягає у відповіді на певні питання або у вирішенні певних питань.

З іншого боку, інтерпеляція є більш формальним процедурним інструментом, який зазвичай використовується для контролю за діяльністю уряду або його окремих членів. Вона передбачає подання письмової вимоги від депутата чи групи депутатів до уряду, прем'єр-міністра чи інших членів уряду з метою отримання пояснень або відповідей на конкретні питання щодо їхньої діяльності або загальної політики. Інтерпеляція може виходити за рамки окремих подій або ситуацій і займатися ширшими аспектами роботи уряду (а також і інших органів виконавчої гілки влади).

Отже, хоча обидва ці інструменти використовуються для взаємодії парламенту з урядом та контролю за його діяльністю, вони мають різний характер та різні процедури застосування.

Розгляд аспектів парламентського контролю в Україні природно переходить до обговорення можливостей впровадження інструментів, які вже застосовуються в інших державах, таких як інтерпеляція, з метою покращення ефективності контролю за органами публічної влади. Це може сприяти збалансованому виконанню парламентом його ролі в системі поділу державної влади та забезпечити більшу довіру громадськості до політичних інститутів.

У теорії конституційного права сформувалась думка щодо того, що однією з переваг інтерпеляції є те, що вона надає можливість парламенту контролювати роботу уряду та змусити його пояснити свої дії перед суспільством. Це сприяє підвищенню відкритості та відповідальності органів публічної влади перед народом. Інтерпеляція ефективно застосовується парламентською опозицією – це ще одна перевага, на якій наголошують дослідники.

Однак інтерпеляція може мати й недоліки. Наприклад, її застосування може стати предметом політичних маніпуляцій або використовуватися для відволікання уряду від реальних проблем. Крім того, велика кількість інтерпеляцій може перешкоджати нормальному функціонуванню уряду та призвести до збільшення адміністративного навантаження на виконавчу владу.

В юридичній літературі наявна низка визначень поняття «інтерпеляція», які доповнюють одне одного. Доцільно послідовно їх проаналізувати.

Так, С.В. Сорока зазначає, що «відповідно до визначення інтерпеляція (від лат. *interpellatio* – переривання промови, порушення) – одна з форм притягнення уряду до відповідальності. Це сформульована одним або групою депутатів і подана в письмовій формі вимога (офіційний запит) до окремого міністра чи глави уряду дати пояснення з приводу суспільно важливого конкретного питання або загальної політики» [10, с. 210–211]. Визначення інтерпеляції, як «однієї з форм притягнення уряду до відповідальності», точно відображає сутність цього інструменту парламент-

ського контролю. Вимога у письмовій формі від міністра або глави уряду надати пояснення щодо певного суспільно важливого питання або загальної політики має на меті забезпечити відкритість і прозорість дій влади перед громадянами.

Подальше аналіз цього поняття дозволить краще зрозуміти механізми його застосування та вплив на функціонування демократичних інститутів в суспільстві. О. Держалюк зазначив, що «інтерпеляція – це поширена у світовій практиці ефективна форма парламентського контролю у країнах сталої демократії, і адресується уряду країни із стратегічних питань внутрішньої та зовнішньої політики, щоб з'ясувати, як вони реалізуються» [11, с. 723–724]. Визначення інтерпеляції, надане О. Держалюком, підкреслює її значення як ефективного інструменту парламентського контролю в країнах з давніми демократичними традиціями. Основна мета інтерпеляції полягає в тому, щоб парламент міг висловити своє обурення або поставити питання уряду стосовно стратегічних аспектів внутрішньої та зовнішньої політики. Це дозволяє відкрито обговорити ключові аспекти управління країною та забезпечити більшу відповідальність уряду перед парламентом та громадянами.

О.Б. Онишко сформулювала, що «інтерпеляція характеризується як особлива процедура, завдяки якій представники різних партій, які є у політично роздробленому парламенті, могли б протистояти політиці уряду й ініціювати зміну окремих міністрів або навіть усього уряду (голосування та заперечення)» [12, с. 21]. Визначення інтерпеляції, як запропоноване О.Б. Онишко, підкреслює її роль як інструменту опозиції в парламентській системі, де існує політична роздробленість. Цей процес надає представникам різних політичних партій можливість виступати проти політики уряду та ініціювати зміни в уряді, включаючи відставку окремих міністрів або всього уряду, використовуючи для цього голосування та заперечення. Такий механізм дозволяє забезпечити баланс сил в парламенті та зберегти його роль як контролюючого органу в системі влади. Також, це істотно підсилює парламентську опозицію.

О.Б. Онишко додає, що «інтерпеляція – це офіційне питання, адресоване Прем'єр-міністру, міністру чи іншому вищому органу виконавчої влади, що стосується надання роз'яснень з питань фундаментального характеру та проблем, пов'язаних із державною політикою» [12, с. 24]. Додавання цитованого речення до визначення О.Б. Онишко доповнює уявлення про суть цього процесу. Воно підкреслює, що інтерпеляція стосується питань фундаментального характеру та державної політики, що вказує на її значущість для парламентського контролю над владними структурами. Таке визначення відображає основний зміст та цільове спрямування інтерпеляційного процесу, а також

підкреслює його роль у забезпеченні прозорості та відповідальності уряду як органу виконавчої влади перед парламентом і громадянами.

До процедурної характеристики інтерпеляції звертався і С.В. Сорока. Він охарактеризував її так: «інтерпеляція – це сформульована одним або групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до прем'єр-міністра, окремого члена уряду чи уряду в цілому дати пояснення з приводу конкретних дій або з питань загальної політики» [10, с. 184]. Така характеристика інтерпеляції розкриває сутність цієї процедури як вимоги до уряду надати пояснення щодо конкретних дій чи загальної політики. Це визначення відображає важливість парламентського контролю за урядом та його діяльністю перед громадянами.

Подальший аналіз процедурної характеристики інтерпеляції, як зазначено С.В. Сорокою, виявляє, що цей механізм забезпечує реальний звіт уряду перед парламентом, а також можливість прийняття обґрунтованого рішення стосовно подальшої діяльності уряду чи його окремого члена. Автор продовжує, що «за процедурою інтерпеляції відбувається фактичний звіт уряду або його окремого члена з подальшим обговоренням у парламенті питання, яке є її предметом. Наслідком інтерпеляції є відповідне рішення парламенту, у якому діяльність уряду схвалюється або не схвалюється. Відповідно до останнього можливою є постановка питання про недовіру уряду або його окремому члену і відповідне голосування» [10, с. 184]. Подальший розгляд процедурної характеристики інтерпеляції підкреслює не лише її роль у забезпеченні взаємодії між урядом і парламентом, але й важливість цього механізму для зміцнення демократичних принципів управління. Цей процес відображає сутність парламентського контролю та сприяє забезпеченню відкритості та відповідальності урядових структур перед громадянами.

Завершуючи аналіз доктринальних визначень поняття «інтерпеляція», важливо зазначити визначення, запропоноване професором В.М. Шаповалом. Він уточнює, що «інтерпеляція – це сформульована депутатом або групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до окремого міністра чи глави уряду дати пояснення з приводу конкретних дій або з питань загальної політики» [13, с. 39]. Це визначення підкреслює роль парламенту як контролюючого органу та наголошує на праві депутатів вимагати пояснень від урядових посадовців.

Напрацювання українських дослідників стали основою для законотворчості. Так, 18 травня 2020 р. Верховною Радою України було одержано Проект Закону про інтерпеляцію реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. Попри те, що вже 1 вересня 2020 р. його було знято з розгляду [14], цей Проект та супровідні документи до нього варті уваги з точки зору перспектив впровадження інтерпеляції в Україні.

Розглядаючи потребу у подальшому вдосконаленні законодавства України у сфері парламентського контролю, зокрема в контексті впровадження інтерпеляції, виникає логічне питання щодо необхідності внесення змін до Основного Закону України – Конституції України 1996 року.

З одного боку, як видно з вищезазначеного, Конституція вже містить базові положення, які можуть бути використані для впровадження інтерпеляцій без потреби в конкретних змінах. С. В. Болдирев відстоює відсутність необхідності внесення змін до Основного закону 1996 р., розмірковуючи, що «постійні спроби реформування за ніби європейським зразком системи вищих органів державної влади призвели до того, що традиційні конституційні ідеали розуміння місця і ролі кожного з цих органів (парламенту, президента та уряду) були законодавчо спотворені. Тому базовий етап державного будівництва – прийняття цілісної несуперечливої Конституції до сьогодні ще не завершений, що дає нам змогу здійснювати пошук тієї оптимальної моделі організації публічної влади, за якої, зокрема, Верховна Рада України ... зможе втілювати образ сучасного європейського парламентаризму» [15, с. 3–4]. Слід взяти цю думку до уваги.

З іншого боку, інтерпеляція вимагає нових, більш докладних механізмів та процедур, які не передбачені існуючими положеннями Конституції 1996 року, тому внесення змін є доцільним.

У своїй аналітичній записці, присвяченій запровадженню інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України проаналізував конституційні практики різних країн. На підставі опрацювання порівняльної таблиці з цього документу варто рекомендувати уважати найбільш прийнятною для України лаконічний підхід авторів тексту Конституції Словацької Республіки. Згідно зі статтею 80 цієї Конституції, член Парламенту має право подати інтерпеляцію до уряду, члена уряду або голови іншого центрального органу державної влади з питань, що належать до їх юрисдикції, з обов'язковим отриманням відповіді протягом 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню в Національній Раді Словацької Республіки, а результатом може бути висловлення вотуму недовіри. А саме, передбачено, що:

«(1) Депутат може внести інтерпеляцію Уряду Словацької Республіки, членові Уряду Словацької Республіки або керівникові іншого центрального органу державної адміністрації з питань їх компетенцій.

Депутат повинен отримати відповідь у термін до 30 днів.

(2) По відповіді на інтерпеляції в Національній раді Словацької Республіки проводиться обгово-

рення, яке може бути пов'язане з голосуванням про довіру» [16].

Відповідно до аналогії з Конституцією Словацької Республіки, до Конституції України 1996 року можна запропонувати внести зміни до статті 86, що містить право народного депутата України подати депутатський запит (частина перша) та кореспондуючий йому обов'язок щодо відповіді на цей запит (частина друга).

Висновки. У разі доповнення статті 86 частинами третьою та четвертою, слід рекомендувати викласти їх у наступній редакції:

«Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції.

Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри».

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб проаналізувати усі складові нормативно-правової регламентації цього інституту галузі конституційного права України.

Література

1. Барабаш Ю.Г. Завдання та функції парламентського контролю на сучасному етапі державотворення. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 180: Правознавство*. Чернівці: Рута, 2003. С. 42–46.
2. Барабаш Ю.Г. Контрольна функція вищого представницького органу України. *Вісник прокуратури*. 2003. №3. С. 39–43.
3. Барабаш Ю. Механізм парламентського контролю в Україні: інституціональний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. ст. Вип. 10*. 2002. С. 25–32.
4. Барабаш Ю.Г. Принципи парламентського контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 7. С. 82–85.
5. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.
6. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
7. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.
8. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34–37.
9. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпе-

чення законності у сфері державного управління: автореф. ... Одеса, 2002. 20 с.

10. Сорока С. В. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика : монографія. Миколаїв: ФОП Ємельянова Т. В., 2012. 421 с.

11. Держалюк О. Міжнародний досвід здійснення депутатського контролю та доцільність його запозичення в Україні. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 713–733.

12. Онишко О.Б. Інститут інтерпеляції: перспективи запровадження в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 20–27.

13. Шаповал В.М. Виконавча влада в розвинутих країнах. К.: Академія державного управління при Президентові України, 1996. 210 с.

14. Картка Проекта Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68867

15. Болдирев С. В. Місце Верховної Ради України в системі органів державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 30. С. 3–13.

16. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.3>

І. В. Глиняний

асистент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7573-1658

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ НА РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

У межах дослідження сконцентровано увагу на питаннях аналізу міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, а також Копенгагенський документ ОБСЄ, та інших джерел, які встановлюють стандарти демократичних виборів, на які повинна посилатися Україна під час вирішення проблемних питань пов'язаних з виборчим законодавством у майбутньому.

Виборче право в Україні регулюється Конституцією та законодавством України, що регулює вибори, які враховують міжнародні стандарти щодо загального і рівного виборчого права, недискримінації та таємності голосування. Проте, попри існування правових механізмів, у виборчому законодавстві існують проблемні та колізійні питання, які потребують вдосконалення у майбутньому з урахування європейського досвіду.

В статті досліджується виклики, що постають перед виборчими системами в умовах цифровізації та глобалізації виборчого процесу як в міжнародній правовій спільноті так і в рамках національного розвитку електронного голосування. Відзначено важливість використання нових технологій для підвищення доступності та прозорості виборчого процесу, зокрема електронного та інтернет-голосування.

Порушуються питання кібербезпеки, а також боротьби з дезінформацією, в рамках реформування виборчого законодавства України та потенційного вирішення ймовірних проблем завдяки електронному голосуванню, які можуть виникнути під час наступних виборів в Україні.

Розглядається вплив міжнародно-правових стандартів на національну систему виборчого права в Україні, а також ті проблемні питання національного виборчого законодавства, які все ще потребують приведення до міжнародних та національних стандартів демократичного суспільства як рамках інтеграції України до країн Європейського союзу, так і в рамках вдосконалення виборчого права незалежною, суверенної, демократичної країни.

Ключові слова: виборче право, виборчий процес, виборчі цензи, міжнародні виборчі стандарти, Європейський союз, міжнародна виборча практика, електронне голосування, виборчий кодекс.

Hlynianyi I. V. THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL STANDARDS ON VOTING LAW REFORM IN UKRAINE

Within the framework of the study, attention is focused on issues of analysis of international documents, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, as well as the Copenhagen Document of the OSCE, and other sources that establish the standards of democratic elections, which Ukraine should refer to when deciding problematic issues related to election legislation in the future.

Electoral law in Ukraine is regulated by the Constitution and legislation of Ukraine, which regulates elections, which take into account international standards regarding universal and equal suffrage, non-discrimination and secrecy of voting. However, despite the existence of legal mechanisms, there are problematic and conflicting issues in the electoral legislation that need to be improved in the future, taking into account the European experience.

The article examines the challenges facing electoral systems in the context of digitization and globalization of the electoral process both in the international legal community and within the national development of electronic voting. The importance of using new technologies to increase the accessibility and transparency of the election process, in particular electronic and Internet voting, was noted.

The issues of cyber security, as well as the fight against disinformation, are raised as part of the reform of the electoral legislation of Ukraine and the potential solution of possible problems due to electronic voting that may arise during the next elections in Ukraine.

The influence of international legal standards on the national system of electoral law in Ukraine is considered, as well as those problematic issues of national electoral legislation that still need to be brought to international and national standards of a democratic society both within the framework of the integration of Ukraine into the countries of the European Union and within the framework of improving the electoral system rights of an independent, sovereign, democratic country.

Key words: electoral law, electoral process, electoral censors, international electoral standards, European Union, international electoral practice, electronic voting, electoral code.

Постановка проблеми. В умовах розвитку глобалізаційних процесів, виборче право поступово набувало наднаціонального (спільного для багатьох національних правових систем) характеру, інтегруючи та уніфікуючи положення відповідних галузей різних національних систем. На думку В. Лемака та А. Бадида, «спільні цінності створюють нові форми взаємодії міжнародного,

наднаціонального (регіонального) і національного правопорядків, поступово витворюючи спільний правовий простір на глобальному рівні. А посилення міжнародного правопорядку поєднується з розвитком регіональних правопорядків, розширенням кіберпростору та інтенсивним діалогом судових юрисдикцій різних правопорядків. Все наведене свідчить про формування контурів «гло-

бального права», оснований на спільних правових цінностях» [1, с. 301]. Разом з тим, слід погодитись з В. Дудченко та О. Пасечник, що наразі буде передчасним розглядати глобальне право як самостійну галузь права, виходячи з того, що поки на сформовано її предмет, об'єкт та джерела [2, с. 601].

Успішним прикладом такої наднаціональної інтеграції є створення спільного «європейського виборчого доробку», що відбувся в межах Європейського континенту. Зміст такої загальноєвропейської виборчої практики був сформульований у формі міжнародних (європейських) виборчих стандартів. Виборчий процес України в рамках глобалізації демократичного світу завжди був об'єктом уваги з боку міжнародних партнерів.

Так «Парламентська Асамблея вітає позитивний розвиток в Україні та перші досягнення нової влади. Вона сподівається, що нові лідери зможуть зберегти свою стійку рішучість та матимуть успіх у реалізації ключових реформ, яких Україна так потребує. У цьому відношенні, підготовка та проведення парламентських і місцевих виборів у 2006 році відповідно до стандартів Ради Європи стане головним тестом для нової влади. Вибори 2006 року покажуть чи минула Україна точку неповернення на своєму шляху до по-справжньому демократичної європейської держави, що керується верховенством права. У цьому контексті, Парламентська Асамблея декларує вою готовність надіслати передвиборчу делегацію в Україну для спостереження за підготовкою до виборів та пізніше відправити численну місію для спостереження за їх проведенням» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки в роботах сучасних юристів розглядалися різноманітні аспекти реформування виборчого права в Україні у дослідженнях наукових праць: М. Афанасьєвої, Д. Арабаджиева, Л. Бориславського, М. Бучина, Н. Верлос, В. Гессена, С. Дерев'янка, Ю. Ключковського, А. Крусян, Т. Латковської, О. Левчук, О. Марцеляка, Н. Мішиної, В. Марченко, В. Несторовича, В. Погорілка, Ю.Томіліна О. Скрипнюка, М. Ставнійчук, О. Сушинського, Ю. Шведа, І. Шкурат, О. Щербанюк та інших правознавців.

Метою статті є проблеми, які постають перед виборчими системами в умовах цифровізації та глобалізації виборчого процесу як в міжнародній правовій спільноті так і в рамках національного розвитку електронного голосування. Відзначається важливість використання нових технологій для підвищення доступності та прозорості виборчого процесу, зокрема електронного та інтернет-голосування.

Виклад основного матеріалу. Напрацювання спільного виборчого доробку відбувається в рамках відповідних міжнародних організацій. Так,

універсальні виборчі стандарти формуються насамперед в актах ООН, а також деяких інших організацій. Європейський виборчий доробок сформувала співдружність держав Ради Європи та її дочірніх організацій (насамперед Венеціанської комісії) за участі іншої регіональної організації – ОБСЄ. При цьому відбувається істотний взаємний вплив підходів, характерних для однієї правової сім'ї, на іншу, що служить збагаченню спільного європейського виборчого доробку.

Питання про сутність, види та значення виборчих цenzів є частиною загальної проблеми організації загальних, вільних і періодичних виборів в органи державної влади і місцевого самоврядування. Важливим орієнтиром у його регулюванні є міжнародні виборчі стандарти (мінімальні вимоги) демократичного виборчого процесу,

Міжнародні виборчі стандарти проголошені авторитетними правовими актами - Загальною Декларацією прав людини від 10 грудня 1948 р. (частина третя статті 21) [4], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права людини від 16 грудня 1966 р. [5] (ст. 25), Підсумковим документом Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі [6], та інші.

Як вважає Дудченко В.В. «Сучасне право покликане регулювати складні політичні, економічні, культурні процеси, адаптуватися до наслідків глобалізації. Домінуючою тенденцією розвитку сучасного права має бути вироблення різних інституцій та механізмів забезпечення прав людини, адже право має відображати духовні цінності суспільства, які надають значення і сенсу цьому суспільству.» [7].

Наведене вище твердження тільки підтверджує наукову позицію щодо стандартизації виборчого права під міжнародні стандарти та доктрини провідних демократичних країн світу.

Принцип загального виборчого права є одним з основоположних у системі міжнародних виборчих стандартів і внутрішньодержавних законодавчих актів про вибори. Він передбачений у всіх міжнародних документах, які зачіпають виборчі права громадян, і вважається однією з чотирьох основних характеристик виборчого права, що складають систему загальноновизнаних принципів виборчого права.

Так, відповідно до частини 3 статті 21 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, «воля народу повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [8]. Відповідно до пункту «b» статті 25 Міжнародного пакту про грома-

дяньські і політичні права від 16 грудня 1966 року, «кожен громадянин повинен мати без якої б то не було дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» [9, с. 41].

З аналізу зазначених положень міжнародно-правових актів видно, що в них не розкрито поняття і зміст принципу загального виборчого права, він лише задекларований, як основоположний принцип проведення виборів, а можливість наповнювати його змістом фактично залишена на розсуд держав. На нарадах про демократичні вибори, що проводяться в рамках ОБСЄ, піднімалося питання про необхідність вдосконалення міжнародних зобов'язань ОБСЄ у сфері демократичних виборів у напрямку наповнення цих зобов'язань конкретним змістом.

Можна стверджувати, що в Європі система виборчих стандартів найбільш розвинена й найбільш цілісна. Європейські виборчі стандарти, будучи частиною європейського демократичного конституційного доробку, набули свого сучасного вигляду завдяки діяльності Ради Європи, зокрема Венеціанської комісії, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), зокрема БДПЛ. Вони включають і розвивають здобутки міжнародних виборчих стандартів універсального характеру. Для України, яка є складовою європейського цивілізаційного простору і активно інтегрується у європейський правовий простір, європейська система цінностей і породжених нею стандартів є особливо важливою.

За способом свого встановлення міжнародні виборчі стандарти, як і міжнародні правові стандарти взагалі, викладені в міжнародно-правових актах зобов'язального характеру (акти «жорсткого права») та в документах міжнародних організацій (акти «м'якого права»), зокрема, актах Організації Об'єднаних Націй, Міжпарламентського союзу, Ради Європи, Венеціанської комісії, ОБСЄ (у тому числі БДПЛ).

Особливу увагу в міжнародних документах сфокусовано на неприпустимість будь-якої расової дискримінації (расовий ценз) і дискримінації щодо прав жінок (ценз статі) за участі у виборах. Ці положення встановлюються в Конвенції про політичні права жінок від 20 грудня 1952 р. [10], Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. [11], Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 25 грудня 1965 р [12].

При цьому під расовою дискримінацією розуміється будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевага, заснована на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етніч-

ного походження, що мають на меті або наслідком знищення або применшення визнання, використання або здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи інших сферах суспільного життя.

Більш того, держави взяли зобов'язання «вживати спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками і жінками»

Таким чином міжнародні правові стандарти щодо виборчих цензів є важливим аспектом демократичних процесів і забезпечення справедливих виборів у будь-якій демократичній країні. Виборчі цензи визначають критерії, за якими громадяни можуть брати участь у виборах, і впливають на рівень політичної участі та представництва різних соціальних груп.

Особливу увагу слід приділяти забезпеченню виборчих прав для вразливих груп населення, таких як національні меншини, особи з обмеженими можливостями, внутрішньо переміщені особи та інші. Забезпечення рівного доступу до виборчого процесу для цих груп є важливим завданням для будь-якої демократичної держави. Це може включати створення спеціальних виборчих дільниць, забезпечення доступності інформації про вибори на різних мовах та адаптацію виборчих матеріалів для осіб з інвалідністю.

Міжнародна спільнота продовжує активно працювати над удосконаленням стандартів і механізмів забезпечення виборчих прав. Спеціалізовані організації, такі як ОБСЄ, ООН та Рада Європи, надають технічну та експертну підтримку країнам у впровадженні демократичних виборчих практик. Важливою частиною цієї роботи є спостереження за виборами та надання рекомендацій щодо покращення виборчих процесів.

Країни також часто обмінюються досвідом та найкращими практиками щодо проведення виборів, що сприяє вдосконаленню виборчих систем і підвищенню рівня довіри до них. Наприклад, досвід успішних електронних виборів в Естонії може бути корисним для інших країн, що розглядають можливість впровадження подібних технологій, таких як Україна, де постійно обговорюється можливість введення в національну систему виборчого права електронного голосування, як в науковій доктрині, так і в медіа просторі.

У сучасному світі також важливо враховувати загрози кібербезпеки для виборчих процесів. Захист виборчих систем від кібер-атак і забезпечення цілісності та конфіденційності даних є ключовими завданнями для держав і міжнародних організацій. Звичайно, Україна зараз знаходиться на шляху інтеграції виборчої системи до електронного голосування, але вже зараз кібер-атаки є великою загрозою для будь-яких державних

органів на території України, тому вже потрібно виробляти стратегії боротьби з кібер-атаками під час виборів, посилаючись на досвід демократичних країн світу в яких вже запроваджені ті чи інші види електронного голосування.

Таким чином, забезпечення виборчих прав є складним і багатогранним завданням, що вимагає комплексного підходу, включаючи правові, освітні, технічні та організаційні заходи. Лише дотримуючись високих міжнародних стандартів і враховуючи специфіку кожної країни, можна досягти справжніх демократичних виборів, які відображатимуть волю народу та сприятимуть стабільному розвитку демократичних інститутів.

Розглядаючи міжнародні правові стандарти щодо виборчих цензів, важливо також звернути увагу на те, як ці стандарти можуть адаптуватися до сучасних викликів та тенденцій.

Одним із таких викликів є проблема низької явки виборців, особливо серед молоді та інших менш активних груп населення. Для вирішення цієї проблеми міжнародні організації та національні уряди шукають нові підходи до залучення виборців. Один із таких підходів — використання нових технологій, таких як електронне та інтернет-голосування. Звісно, в Україні після правового режиму воєнного стану може настати проблема з внутрішньо-переміщеними особами, а також біженцями, які перебувають на території інших країн світу, що може вплинути на явку під час наступних виборів у зв'язку з чим вже потрібно виробляти стратегії залучення таких осіб до голосування, а також покращення умов для голосування серед тих громадян, які залишаються на території України, посилаючись на міжнародні практики та досвід правового регулювання провідних демократичних країн світу.

Важливою складовою виборчого процесу є також забезпечення прозорості фінансування виборчих кампаній. Міжнародні стандарти рекомендують впроваджувати механізми контролю за витратами кандидатів і партій, а також забезпечувати доступ громадськості до інформації про джерела фінансування. Це допомагає запобігати корупції та впливу недоброчесних інтересів на політичний процес.

Окрім того, виборчі цензи та стандарти повинні враховувати зміни в соціальній та демографічній структурі населення. Наприклад, міграційні процеси можуть вплинути на склад виборчого корпусу, і країни повинні розробляти політики, що забезпечують участь у виборах громадянам, які тимчасово проживають за кордоном або мають статус внутрішньо переміщених осіб.

Сучасні виклики також включають боротьбу з дезінформацією та маніпуляціями у медіа, що можуть вплинути на результати виборів. Міжнародні стандарти підкреслюють важливість

вільних і незалежних ЗМІ, які можуть забезпечувати об'єктивне висвітлення виборчого процесу та надавати виборцям достовірну інформацію. Крім того, слід розробляти стратегії для протидії фейковим новинам та маніпуляціям у соціальних мережах.

Висновки. Підсумовуючи, можливо встановити, що міжнародні правові стандарти щодо виборчих цензів повинні постійно еволюціонувати, враховуючи зміни у суспільстві, технологічний прогрес та нові виклики. Важливо, щоб країни не тільки дотримувалися цих стандартів, але й активно працювали над їх удосконаленням, враховуючи власний досвід та найкращі практики інших держав. Це сприятиме побудові стійких демократичних інститутів та забезпеченню справедливого і відкритого виборчого процесу.

У зв'язку з чим Україні як сучасній демократичній державі потрібно швидше адаптуватися під національні та міжнародні потреби сучасної демократії під час виборів та вирішувати проблемні питання, пов'язані з існуючою виборчою системою, такі як корупційогенні чинники під час виборів, приведення виборчої застави до економічної спроможності більшості населення України, розробка стратегії щодо введення електронного голосування, ймовірні проблеми з явкою біженців, а також вдосконалення системи участі у виборах внутрішньо-переміщених осіб під час війни.

Але, при вирішенні вищезазначених проблем національної виборчої системи, Україні, як повноправній майбутньої учасниці Європейського союзу у будь-якому разі потрібно залучати рекомендації з боку європейських партнерів щодо вдосконалення національної виборчої системи, підтримуючи демократичні стандарти сучасних провідних країн світу.

Література

1. Бадида А. Ю., Лемак В. В. Глобалізація у правовому вимірі: формування контурів «глобального права». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія : Юридичні науки.* 2017. № 876. С. 296–303.
2. Дудченко В. В. Пасечник О. В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 598–601.
3. Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611#Text
4. Загальна декларація прав людини / прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. *Міжнародні документи ООН з питань прав людини.* К. : УІФ ; Право, 1995. 12 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Підсумкового акта, які

відносяться до подальших кроків після наради URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_113#Text.

7. Дудченко В. В. Універсалізація сучасного права. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2023. том 1. С. 41–46.

8. Загальна декларація прав людини / прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. *Міжнародні документи ООН з питань прав людини*. К. : УПФ ; Право, 1995. 12 с.

9. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародно-

го пакту про громадянські та політичні права. *Міжнародні документи ООН з питань прав людини*. К. : УПФ; Право, 1995. 40 с.

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

12. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

УДК 342.5
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.4>

Н. В. Мішина
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2357-3384

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СПОРАХ ЗА УЧАСТІ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР¹

Підкреслено, що додавання положень про медіацію у спорах за участю органів місцевого самоврядування до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» може бути доцільним з кількох причин: а) медіація є ефективним засобом вирішення конфліктів та спорів, який сприяє збереженню громадського миру та згуртованості територіальної громади. Застосування медіації може допомогти вирішити різноманітні питання, що виникають у взаємодії органів місцевого самоврядування як з членами територіальної громади, так і з іншими органами публічної влади; б) включення положень про медіацію до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» підкреслить важливість альтернативних методів вирішення спорів у контексті демократичного та відкритого громадянського суспільства. Це також може сприяти підвищенню рівня довіри між органами публічної влади та громадянами.

Підкреслено, що слід врахувати, що включення відповідних положень потребує ретельного вивчення та обговорення всіх аспектів медіації, включаючи її правовий статус, процедури проведення, кваліфікацію медіаторів та фінансові аспекти. Крім того, важливо врахувати, які вже існують правові механізми вирішення спорів у територіальних громадах та як вони працюють на практиці.

Резюмовано, що включення положень про медіацію до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» може стати важливим кроком у напрямку підвищення ефективності вирішення спорів та конфліктів за участю органів місцевого самоврядування. Застосування медіаційних процедур сприятиме покращенню взаємодії між органами публічної влади та громадськістю, а також зміцненню принципів відкритості та прозорості в управлінні. Водночас, впровадження медіації вимагає комплексного підходу та уважного врахування всіх аспектів цього процесу, зокрема правового, організаційного та фінансового. Такий крок може сприяти зміцненню правового порядку та підвищенню довіри громадян до державних органів, що є важливими завданнями у забезпеченні правової держави.

Ключові слова: медіація, розгляд спорів, місцеве самоврядування, муніципальне управління, муніципальне право, права людини.

Mishyna N. V. THE USE OF MEDIATION IN DISPUTES INVOLVING LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION

The inclusion of provisions on mediation in disputes involving local self-government bodies in the Law “On Local Self-Government in Ukraine” can be justified for several reasons: a) mediation is an effective means of resolving conflicts and disputes, which contributes to maintaining public peace and cohesion of the territorial community. The use of mediation can help to resolve various issues arising from the interaction of local self-government bodies with members of the territorial community, as well as with other public authorities; b) the inclusion of provisions on mediation in the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” would emphasise the importance of alternative dispute resolution methods in the context of a democratic and open civil society. This may also contribute to increasing the level of trust between public authorities and citizens.

It is emphasised that the inclusion of relevant provisions requires careful study and discussion of all aspects of mediation, including its legal status, procedures, qualifications of mediators and financial aspects. It is also important to consider the existing legal mechanisms for dispute resolution in territorial communities and how they work in practice.

In conclusion, the inclusion of provisions on mediation in the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” can be a significant step towards improving the effectiveness of dispute resolution involving local self-government bodies. The introduction of mediation procedures will contribute to improving the interaction between public authorities and the public, as well as to strengthening the principles of openness and transparency in governance. At the same time, the introduction of mediation requires a comprehensive approach and careful consideration of all aspects of the process, including legal, organisational and financial aspects. Such a step can contribute to strengthening the rule of law and increasing citizens’ trust in government institutions, which are important tasks in ensuring the rule of law.

Key words: mediation, dispute resolution, local self-government, municipal governance, municipal law, human rights.

¹ Funded under the EU’s Marie Skłodowska-Curie Actions «MSCA4Ukraine» (individual project ‘The role of local authorities in the implementation of the judgments of the European court of human rights’).

Постановка проблеми. Актуальність дослідження застосування медіації у спорах, що виникають за участю органу місцевого самоврядування, пов'язана з практичною реалізацією низки принципів конституційного права України, зокрема принципу народовладдя. Забезпечення ефективного механізму врегулювання конфліктів та спорів на місцевому рівні сприяє здійсненню народного суверенітету, реалізації принципу народовладдя, а також і демократизму. Органи місцевого самоврядування, як місцеві органи публічної влади, можуть застосовувати як примус, так і переконання. Але у будь-якому демократичному суспільстві перевага надається переконанню – а тому звернення при вирішенні спорів за участю таких органів публічної влади, як органи місцевого самоврядування, до медіації, слід всіляко вітати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з медіаційними процесами в Україні, досліджували такі фахівці, як Н.Крестовська, Л.Романадзе та інші. Проте, проблематика медіації вкрай рідко постає у конституційно-правових дослідженнях у цілому (в якості винятку дивись, наприклад, [1; 2]) та муніципально-правових дослідженнях зокрема (в якості винятку дивись, наприклад, [3; 4]). А тому аналіз цього питання є перспективним для української науки муніципального права.

Метою статті є постановка питання про те, що включення положень про медіацію до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» може стати важливим кроком у напрямку підвищення ефективності вирішення спорів та конфліктів за участю органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Може скластися уявлення, що медіація не має «точок дотику» з конституційним правом України. Однак, це не так.

Першою «точкою дотику» є конституційне право на справедливий судовий захист. Медіація може виступати як альтернативний метод вирішення спорів, що відповідає праву на судовий захист (як це передбачено в частині другої ст. 55 Конституції України, «право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [5]).

Другою «точкою дотику» є гарантії прав і свобод людини і громадянина. Використання медіації може сприяти забезпеченню гарантій конституційних прав і свобод особистості, забезпечуючи можливість участі в процесі врегулювання спорів та забезпечення їхніх інтересів.

Третьою «точкою дотику» є прагнення до побудови правової держави. Медіація відповідає ідеології правової держави, зокрема принципу здійснення правосуддя в мирний спосіб, шляхом добровільної згоди сторін.

Четвертою «точкою дотику» є європейські принципи управління та розв'язання конфліктів. На сучасному етапі низка документів, що містять європейські стандарти, присвячені аналізу того, як медіація впливає на забезпечення принципів конституційного управління та врегулювання конфліктів у суспільстві.

Таким чином, зв'язок між медіацією та конституційним правом важко заперечувати.

Можуть виникнути сумніви також і щодо зв'язку між медіацією та органами місцевого самоврядування в Україні. По-перше, слід врахувати, що органи місцевого самоврядування в Україні є різноманітними (колегіальними та одноособовими, виборні та такі, що формуються шляхом призначення, з представницькими або з виконавчими повноваженнями, такі, створення яких є обов'язковим та такі, створення яких є факультативним). Незважаючи на це, медіація є перспективною для застосування у процесі функціонування всіх цих органів.

Варто підкреслити, що вільне самоврядування територіальних громад, у першу чергу через утворення їх представницьких органів, є однією з ключових складових демократії. Застосування медіації дозволяє вирішувати суперечки та конфлікти на місцевому рівні шляхом діалогу та конструктивного спілкування, що відповідає принципам конституційного права у демократичній державі.

Посилення взаємодії між органами публічної влади та громадськістю через медіаційний процес також сприяє підтримці прозорості та відкритості у здійсненні публічного управління. Це відповідає основним цінностям конституційного ладу, що спрямовані на зміцнення демократичного процесу та захист прав і свобод людини і громадянина.

Загалом, враховуючи значення принципів конституційного права для побудови сучасного суспільства, актуальність застосування медіації у спорах з участю органів місцевого самоврядування стає очевидною. Цей підхід сприяє зміцненню демократії та правової держави в Україні.

У контексті конституційного права, застосування медіації у справах за участю органів місцевого самоврядування також відображає зобов'язання держави забезпечити гарантований доступ до судової системи та альтернативних механізмів врегулювання спорів. Це забезпечує реалізацію права на справедливий суд відповідно до конституційного законодавства України та міжнародних стандартів прав людини. Це відображається в зобов'язанні держави гарантувати громадянам можливість здійснення їхніх прав і свобод, включаючи право на справедливий суд.

Згідно з Конституцією України, кожен має право на захист своїх прав та свобод від будь-яких порушень, включаючи можливість звернутися до суду або скористатися іншими механізмами врегулювання спорів, такими як медіація. Таким

чином, можна дійти проміжного висновку щодо того, що забезпечення доступу до альтернативних методів врегулювання спорів, таких як медіація, є важливим аспектом забезпечення справедливого та ефективного правосуддя. Це дозволяє вирішувати конфлікти шляхом мирного та конструктивного діалогу, що сприяє подальшій розбудові правової держави та зміцненню демократії.

Отже, застосування медіації у справах за участю органів місцевого самоврядування відповідає вимогам Конституції України та міжнародних стандартів прав людини, європейським стандартам та кращим практикам, сприяючи реалізації прав і свобод особистості та зміцненню демократичного державного ладу. Також цей підхід допомагає забезпечити ефективний та справедливий механізм вирішення спорів та конфліктів на місцевому рівні.

Додатково, вище було зазначено, що у контексті конституційного права, важливо врахувати, що застосування медіації у справах за участю органів місцевого самоврядування сприяє вдосконаленню взаємовідносин між органами публічної влади (як державного, так і місцевого рівня) та громадськістю, сприяє зміцненню принципу відкритості та прозорості в управлінні, що є важливими складовими сучасного конституційного порядку. І дійсно – у контексті конституційно-правового аналізу важливо врахувати, що медіація у справах за участю органів місцевого самоврядування сприяє покращенню взаємовідносин між органами публічної влади та громадськістю. Цей механізм дозволяє вирішувати конфлікти та спірні питання шляхом діалогу та взаєморозуміння, що сприяє побудові довіри та сприятливого клімату для співпраці.

Крім того, застосування медіації у справах місцевого самоврядування сприяє зміцненню принципу відкритості та прозорості в публічному управлінні. Через відкритість процесу медіації та участь громадськості у вирішенні спорів створюється можливість для більш ефективного контролю за діяльністю органів публічної влади, до числа яких належать також і органи місцевого самоврядування. Важливо зазначити, що медіація сприяє також активізації громадянського суспільства та підвищенню його ролі у процесах управління. Шляхом участі громадян у медіаційних процедурах вони отримують можливість впливати на вирішення питань, які стосуються їхніх інтересів та потреб.

Отже, в контексті конституційного права застосування медіації у справах за участю органів місцевого самоврядування має важливе значення для підтримки практичної реалізації принципів народовладдя та демократизму, подальшої розбудови правової держави та громадянського суспільства. Цей підхід сприяє покращенню взаємин між орга-

нами публічної влади та членами територіальних громад, зміцнює довіру до владних структур та сприяє розвитку громадянського суспільства.

Аналіз законодавства України щодо медіації виявляє деякі ключові нормативно-правові акти, які визначають правовий статус та регулюють процес застосування медіації в країні. Ось деякі з них:

– Закон України «Про медіацію». Прийнятий у 2017 році, він визначає правові засади медіації, встановлює вимоги до медіаторів, процедури проведення медіаційних процесів та впроваджує механізми стимулювання розвитку медіації в Україні;

– Кодекс адміністративного судочинства України (КАС). У КАС передбачено можливість використання медіації для врегулювання спорів в адміністративних справах, стороною яких нерідко виступають органи місцевого самоврядування. Суд може встановити термін для проведення медіаційного процесу та призначити медіатора;

– Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК). ЦПК також передбачає можливість використання медіації для вирішення цивільних спорів (цей тип спорів не є рідким у практиці функціонування органів місцевого самоврядування). Сторони можуть домовитися про медіацію на будь-якому етапі судового процесу, а суд може рекомендувати використання медіації як альтернативного методу вирішення спору; а також інші нормативно-правові акти, які можуть містити положення про медіацію або враховувати можливість її використання в конкретних випадках.

На підставі цього можна визначити рамки і можливості застосування медіації в Україні, а також виявити потенційні напрямки для подальшого розвитку цього методу вирішення спорів. Зокрема, привертає увагу той факт, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не містить положень про медіації.

Додавання положень про медіацію у спорах за участю органів місцевого самоврядування до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» може бути доцільним з кількох причин.

По-перше, медіація є ефективним засобом вирішення конфліктів та спорів, який сприяє збереженню громадського миру та згуртованості територіальної громади. Застосування медіації може допомогти вирішити різноманітні питання, що виникають у взаємодії органів місцевого самоврядування як з членами територіальної громади, так і з іншими органами публічної влади.

По-друге, включення положень про медіацію до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» підкреслить важливість альтернативних методів вирішення спорів у контексті демократичного та відкритого громадянського суспільства. Це також може сприяти підвищенню рівня довіри між органами публічної влади та громадянами.

Проте, слід врахувати, що включення відповідних положень потребує ретельного вивчення та обговорення всіх аспектів медіації, включаючи її правовий статус, процедури проведення, кваліфікацію медіаторів та фінансові аспекти. Крім того, важливо врахувати, які вже існують правові механізми вирішення спорів у територіальних громадах та як вони працюють на практиці.

Висновки. Включення положень про медіацію до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» може стати важливим кроком у напрямку підвищення ефективності вирішення спорів та конфліктів за участю органів місцевого самоврядування. Застосування медіаційних процедур сприятиме покращенню взаємодії між органами публічної влади та громадськістю, а також зміцненню принципів відкритості та прозорості в управлінні. Водночас, важливо підкреслити, що впровадження медіації вимагає комплексного підходу та уважного врахування всіх аспектів цього процесу, зокрема правового, організаційного та фінансового. Такий крок може сприяти зміцненню правового порядку та підвищенню довіри громадян до державних органів, що є важливими завданнями у забезпеченні правової держави. Отже, хоча додавання положень про медіацію

до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» може мати певні переваги, таке рішення повинно бути обґрунтовано і ретельно підготовлено з урахуванням усіх відповідних факторів та консультацій зі стейкхолдерами.

Література

1. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 63. С. 34–37.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022. № 57. С. 24–27.
3. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник.* 2023. № 3. С. 146–151.
4. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretskyu and Others v. Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса, 2022. Т. 31. С. 57–63.
5. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 170.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.465
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.5>

Д. С. Луценко
кандидат юридичних наук, керуючий партнер
Адвокатського об'єднання «Novels»
orcid.org/0009-0003-9881-8467

ОЧІКУВАННЯ ВІД ДІЛОВИХ УГОД ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Мета: Ця анотація спрямована на розгляд поняття «очікування від ділових угод» як виду майнового очікування в цивільному праві. Вона ставить за мету визначити значення цього поняття, його роль у правовому регулюванні договірних відносин, а також вплив на вирішення спорів та укладення ділових угод.

Методи: Для досягнення поставленої мети використовуються методи аналізу правових актів, доктрини та судової практики, а також літературні джерела з цивільного права. Проводиться огляд та узагальнення інформації щодо поняття «очікування від ділових угод» та його значення в контексті майнових відносин.

Результати: В анотації розкривається сутність поняття «очікування від ділових угод» та його важливість для цивільного права. Аналізуються основні аспекти цього виду майнового очікування, його роль у формуванні та виконанні договорів, а також вирішенні спорів між сторонами.

Висновки: Поняття «очікування від ділових угод» є важливим елементом цивільного права, яке визначає очікування сторін щодо отримання майнових користей від укладених угод. Його розуміння та правове регулювання має значний вплив на забезпечення захисту прав та інтересів учасників договірних відносин.

В цивільному праві, очікування від ділових угод може мати велике значення в визначенні обов'язків сторін та розгляді спорів, та потребує подальшого дослідження та вдосконалення правової бази для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів учасників договірних відносин.

Додатково слід відзначити, що майнові очікування від ділових угод у контексті небезпек війни стають особливо вразливими та непередбачуваними. Війна і збройні конфлікти призводять до значних економічних та правових викликів, які впливають на стабільність ділових відносин і виконання договірних зобов'язань.

Ключові слова: розуміння договірних відносин, правове регулювання, майнові користі, спірні ситуації, захист прав, юридичний аналіз, ділові угоди, контрактні відносини.

Lutsenko D. S. EXPECTATIONS FROM BUSINESS TRANSACTIONS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATIONS IN CIVIL LAW

Purpose: This abstract aims to explore the concept of “expectations from business transactions” as a type of property expectation in civil law. It seeks to define the significance of this concept, its role in the legal regulation of contractual relations, and its impact on dispute resolution and the conclusion of business deals.

Methods: To achieve the stated purpose, methods of analyzing legal acts, doctrine, and judicial practice are used, as well as literary sources on civil law. A review and generalization of information regarding the concept of “expectations from business transactions” and its significance in the context of property relations are conducted.

Results: The abstract reveals the essence of the concept of “expectations from business transactions” and its importance for civil law. The main aspects of this type of property expectation are analyzed, its role in the formation and execution of contracts, as well as the resolution of disputes between parties.

Conclusions: The concept of “expectations from business transactions” is an important element of civil law, which defines the parties’ expectations regarding the receipt of property benefits from concluded deals. Its understanding and legal regulation have a significant impact on ensuring the protection of the rights and interests of participants in contractual relations.

In civil law, expectations from business transactions can play a significant role in determining the obligations of the parties and in the resolution of disputes. This area requires further research and enhancement of the legal framework to ensure effective protection of the rights and interests of the participants in contractual relationships.

Additionally, it should be noted that property expectations from business transactions become particularly vulnerable and unpredictable in the context of the dangers of war. War and armed conflicts lead to significant economic and legal challenges, which affect the stability of business relations and the fulfillment of contractual obligations.

Key words: understanding contractual relations, legal regulation, property benefits, dispute situations, protection of rights, legal analysis, business transactions, contractual relations.

У сучасному світі ділові угоди є ключовим механізмом регулювання економічних відносин. Вони не лише формують основи взаємодії між суб'єктами господарювання, але й створюють підґрунтя для формування майнових очікувань, які є важливим елементом цивільного права. Майнові очікування від ділових угод впливають на прийняття рішень, регулюють поведінку сторін угод і забезпечують правову визначеність у взаємовідносинах між контрагентами.

Очікування від ділових угод як вид майнового очікування в цивільному праві відіграє важливу роль у формуванні та регулюванні майнових відносин. Це поняття включає в себе правові очікування сторін щодо майбутніх переваг, вигод або прибутків, які вони планують отримати в результаті укладення та виконання ділових угод.

Майнові очікування є одним із важливих інститутів цивільного права. Вони являють собою правову можливість набуття майнових благ у майбутньому за наявності певних юридичних фактів.

Ділові очікування або майнове очікування (англ. business expectancy, expectancy interests) – це юридична концепція, яка визнає захист достовірних сподівань на майбутні вигоди чи прибутки від існуючого комерційного оголошення.

Ділові очікування – це розумні сподівання на продовження існуючих комерційних відносин, з якими представлений законний економічний інтерес отримувати прибуток або інші майнові перспективи в майбутньому. Це охоплює очікування продовження контрактів, клієнтських зв'язків, репутації бізнесу тощо [1, с. 15].

Також, майнові очікування можна визначити як юридичні позиції, які вказують на можливе виникнення майнових прав або інтересів у майбутньому. Вони виникають на підставі законодавчих норм, договорів або судових рішень і формують передбачення сторін щодо отримання певних майнових користей у майбутньому. У контексті ділових угод майнові очікування можуть бути пов'язані з різними аспектами, такими як очікування прибутку від інвестицій, виконання зобов'язань контрагентами, отримання майнових прав на об'єкти нерухомості тощо.

Майнові очікування є важливим елементом правової системи, оскільки вони забезпечують стабільність і передбачуваність правовідносин. Вони також сприяють ефективному функціонуванню ринкової економіки, стимулюючи інвестиції та підприємницьку діяльність. У цьому контексті важливо розуміти, що майнові очікування можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від результатів виконання угод.

В літературі вирізняють наступні функції ділових очікувань:

- Захист комерційних інтересів – ділові очікування визнаються законом як майнове право, що

підлягає правовому захисту від неправомірного втручання третьої сторінки.

- Стабільність бізнес-відносин – концепція підтримки безперешкодному продовженню вигідних бізнес-відносин та підтримує сторінку очікування щодо їх подальшого розвитку.

- Компенсація втрат – у разі неправомірного порушення ділових очікувань, постраждала сторона може вимагати компенсацію втрачених майбутніх доходів або вигод.

- Запобігання недобросовісній конкуренції – захищає бізнес від навмисного перехоплення клієнтів, партнерів або контрактів конкурентами за допомогою неетичних методів.

- Визначення вартості бізнесу – врахування ділових очікувань є продаж при оцінці вартості компанії або гудвілу під час купівлі-продажу бізнесу.

Концепція ділових очікувань покращує важливу роль у забезпеченні стабільності комерційної діяльності та захисту майбутніх економічних інтересів бізнесу.

Одним із видів майнових очікувань є очікування від ділових угод, які змінюють значущу роль у підприємницькій діяльності та комерційних відносинах [6, с. 35].

Очікування від ділових угод – це майнові очікування, пов'язані з укладенням, виконанням або припиненням різноманітних господарських договорів, які спрямовані на отримання майнових угод у майбутньому.

Вони можуть виникати на різних етапах договірних відносин та включати:

Очікування від самого укладення договору, наприклад, коли сторони досягли домовленості про основні умови, але формальне підписання та набрання чинності договору ще не відбулося.

Очікування від належного виконання договору іншою стороною, зокрема очікування отримання певних товарів, роботи, послуги чи грошової вартості відповідно до узгоджених зобов'язань.

Очікування від продовження дії договору після закінчення його строку або поновлення договірних відносин на нових умовах.

Очікування від розірвання або припинення договору за певні особливості, наприклад, у разі істотного порушення умов домовленої зі сторінки.

Такі майнові очікування можуть підлягати захисту в судовому порядку, зокрема шляхом стягнення збитків, відшкодування моральної шкоди або визнання недійсними певних угод, які порушують сторінку законного очікування.

Проте, слід, що захист майнових очікувань обмежується принципами розумності, добросовісності та справедливості, а також конкретними основними справами.

Майнові очікування відіграють важливу роль у вирішенні спорів між сторонами ділових угод. У разі невиконання зобов'язань однією зі сторін,

інша сторона може звернутися до суду з вимогою про захист своїх майнових інтересів. Суди враховують наявність правомірних очікувань сторін та визначають відповідні правові наслідки для захисту їхніх прав.

Одним із прикладів такого захисту є визнання права на майнові очікування в судовій практиці. Зокрема, Верховний Суд України неодноразово підкреслював важливість захисту правомірних очікувань сторін у договірних відносинах. Це включає захист від недобросовісних дій контрагентів, які можуть порушувати майнові права та інтереси іншої сторони.

Основними ознаками майнового очікування, що виникає з ділових угод є [3, с. 29]:

- Наявність правової підстави (договору, угоди) для виникнення майнових очікувань.
- Спрямованість на отримання майнових благ у майбутньому (прибутку, доходу, активів тощо).
- Ризиковий характер, існує певна невизначеність щодо реалізації очікувань.
- Тісний зв'язок з підприємницькою або господарською діяльністю.

Очікування від ділових угод є різновидом майнових очікувань, які мають цивільно-правову природу. Вони можуть виникати з різноманітних договірних відносин, зокрема:

- Очікування від договорів купівлі-продажу (утримання прибутку від перепродажу товарів).
- Очікування від договорів підяду (отримання винагороди за виконанні роботи або послуги).
- Очікування від договорів оренди (отримання орендних платежів).
- Очікування від договорів про спільну діяльність (розподіл прибутку).
- Очікування від договорів про надання послуг (отримання оплати за надані послуги).
- Очікування від інвестиційних договорів (отримання доходів від інвестицій).

Цивільне законодавство передбачає захист майнових очікувань, у тому числі й очікувань від ділових угод. Такий захист можна здійснювати шляхом:

- Відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань.
- Стягнення неустойки або штрафних санкцій за порушення умов договору.
- Визнання прав на отримання майнових благ, передбачених договором.
- Розірвання договору та відновлення первісного стану.

Також, у разі порушення очікувань від ділових угод, сторони можуть звертатися до суду для врегулювання спорів та вимоги компенсації за завдані збитки.

Основними аспектами, які характеризують очікування від ділових угод у цивільному праві слід вважати [2, с. 65]:

- **Правова визначеність:** очікування від ділових угод має бути підкріплене чіткими та зрозумілими правовими нормами, які визначають можливі права та обов'язки сторін.

- **Економічна обґрунтованість:** очікування мають бути реалістичними та обґрунтованими з економічної точки зору, враховуючи умови ринку та можливі ризики.

- **Захист інтересів сторін:** цивільне право має забезпечувати захист законних очікувань сторін, включаючи компенсацію у разі невиконання або неналежного виконання угоди.

- **Прогнозування наслідків:** сторони мають можливість прогнозувати юридичні наслідки угоди, включаючи виникнення, зміну або припинення майнових прав та обов'язків.

- **Добросовісність та справедливість:** угоди мають бути укладені та виконані добросовісно, з дотриманням принципів справедливості та рівності сторін.

- **Регулювання договірних відносин:** цивільне право встановлює правила, які регулюють укладення, зміну, виконання та розірвання договірних відносин, забезпечуючи таким чином реалізацію майнових очікувань.

- **Використання судового захисту:** у разі спорів або порушень угод, сторони можуть звернутися до суду для захисту своїх майнових очікувань.

Ці принципи допомагають формувати стабільне та передбачуване правове середовище для ведення бізнесу, сприяючи розвитку економічних відносин та забезпечуючи довіру між учасниками ринку.

Висновки. Отже, «очікування від ділових угод» – це важливе поняття в цивільному праві, яке регулює взаємовідносини сторін при укладанні та виконанні договорів. Очікування від ділових угод забезпечують стабільність та захист майнових інтересів на сторінці договірних відносин.

Вони є різновидом майнових очікувань, які тісно пов'язані з підприємницькою діяльністю та спрямовані на отримання прибутку або інших майнових варіантів у майбутньому. Цивільне законодавство забезпечує різноманітні способи захисту таких очікувань, що сприяє розвитку ділових відносин та забезпечує правову визначеність у цій сфері.

Отже, очікування від ділових угод – це поняття, що має значення в цивільному праві і вказує на очікування сторін укласти ділову угоду та отримати від неї певні результати або вигоди. Це може включати очікування на отримання прибутку, знижок, послуг, або інші види користі в результаті угоди.

Захист майнових очікувань у судовій практиці є важливим аспектом правової системи, який забезпечує реалізацію прав та інтересів учасників ділових угод. Міжнародні договори та конвенції також відіграють важливу роль у захисті майнових очікувань на міжнародному рівні, створюючи сприятливі умови для інвестиційної діяльності.

В цивільному праві, очікування від ділових угод може мати велике значення в визначенні обов'язків сторін та розгляді спорів, та потребує подальшого дослідження та вдосконалення правової бази для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів учасників договірних відносин.

Додатково слід відзначити, що майнові очікування від ділових угод у контексті небезпек війни стають особливо вразливими та непередбачуваними. Війна і збройні конфлікти призводять до значних економічних та правових викликів, які впливають на стабільність ділових відносин і виконання договірних зобов'язань.

Війна призвела до порушення ланцюгів постачання, руйнування інфраструктури та майна, що суттєво збільшує ризик невиконання договірних зобов'язань. Це, у свою чергу, впливає на майнові очікування сторін угод, створюючи невизначеність щодо можливості отримання очікуваних вигод.

Війна часто класифікується як форс-мажорна обставина, яка звільняє сторони від виконання договірних зобов'язань без накладання штрафних санкцій. Однак це також означає, що майнові очікування можуть бути відкладені або взагалі не реалізовані, що впливає на фінансове планування і стратегії сторін.

В мовах воєнного стану правова система зазнає істотних змін в правовому регулюванні ведення бізнесу та інвестиційній діяльності, через впровадження додаткових норм обмежувального характеру, що призводить до нестабільності правового регулювання ділових угод. Зміни в законодавстві, введення нових нормативних актів або відсутність правозастосовної практики можуть суттєво вплинути на майнові очікування сторін.

Війна приносить економічні втрати, які впливають на фінансовий стан компаній та здатність виконувати фінансові зобов'язання. Інфляція, дефіцит ресурсів та підвищення витрат можуть зробити раніше вигідні угоди фінансово неефективними, змінюючи майнові очікування інвесторів.

У зв'язку з вищезазначеними факторами, сторони змушені переглядати та адаптувати умо-

ви своїх угод, включаючи положення про форс-мажор, умови виконання зобов'язань та механізми вирішення спорів. Це допоможе зменшити негативний вплив війни на майнові очікування та зберегти взаємні інтереси сторін.

Таким чином, майнові очікування від ділових угод у контексті війни потребують гнучкого підходу до договірних відносин, ретельного аналізу ризиків та розробки стратегій зменшення негативного впливу. Юридична підтримка та адаптація правових механізмів є ключовими для захисту майнових інтересів та забезпечення стабільності ділових відносин у таких складних умовах.

Література

1. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 612 с.
2. Гетьманцев О. В. Очікування, як особливий вид майна у цивільному праві. *Альманах права*. 2018. Вип. 9. 389 с.
3. Дзера О. В. Цивільне право України. Особлива частина: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
4. Довгерт А. С. Правова природа майнових очікувань як об'єктів цивільних прав. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (36). 606 с.
5. Кузнецова Н. С. Майнові очікування в системі об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. 680 с.
6. Михайлов С. В. Очікування у цивільному праві: історія та сучасний стан. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. 170.
7. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
8. Ярошенко К. Б. Майнові очікування як об'єкт цивільних прав. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. 98с.
9. Schlegel R.-O. *Ausgewählte Probleme zum Anwartschaftsrecht aus der Auflassung: zugleich einrechtsvergleicher Beitrag über den auperbucherlichen Erwerb im osterreichischen Recht*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien : Lang, 1995.
10. Banke B. *Das Anwartschaftsrecht aus eigentumsforbehalt in der Einzelzwangsvollstreckung*. Berlin, 1991. Seiten.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.6>

Д. А. Пунтус
доктор філософії права, помічник судді
Черкаського окружного адміністративного суду
orcid.org/0009-0004-2363-9752

МІЖНАРОДНІ І РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті проведено аналіз ключових міжнародних та регіональних стандартів у сфері соціального захисту, які застосовують основні напрямки та принципи надання соціальних послуг. На міжнародному рівні основну увагу приділено Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 102, яка встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення, а також Рекомендації МОП №202, яка визначає загальні принципи побудови системи соціального захисту. Ці документи служать основою для розробки національних політик і сприяють гармонізації стандартів соціального забезпечення на глобальному рівні.

На регіональному рівні передбачається адаптація міжнародних стандартів до конкретних умов окремих регіонів, зокрема в Європі, Азії, Африці та Латинській Америці. Вивчено, як регіональні організації, як Європейський Союз, Африканський Союз та інші, впроваджують ці стандарти та розробляють власні нормативні акти для забезпечення більш цілеспрямованої та ефективної соціальної підтримки. Аналізуються ключові нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення.

Стаття також аналізує вплив міжнародних та регіональних стандартів на національні системи соціального захисту, підкреслюючи їх роль у захисті прав людини, забезпечення соціальної справедливості та підвищення добробуту населення. Особлива увага приділена принципам універсальності, доступності, адекватності та стійкості соціального забезпечення, які закладені в міжнародних і регіональних документах, надається характеристика зазначених принципів.

Результати дослідження свідчать, що впровадження міжнародних і регіональних стандартів є ключовим фактором для створення стійких, справедливих і ефективних систем соціального захисту. Автор наголошує на необхідності тісної співпраці між урядами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством та іншими зацікавленими сторонами для досягнення цих цілей.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальних захист, принципи, соціальна допомога, міжнародні та регіональні стандарти, життєвий рівень, ринок праці, трудові відносини.

Puntus D. A. INTERNATIONAL AND REGIONAL STANDARDS OF SOCIAL SECURITY

The article analyzes the key international and regional standards in the field of social protection that apply the main directions and principles of social services provision. At the international level, the focus is on International Labor Organization (ILO) Convention No. 102, which sets minimum standards of social security, and ILO Recommendation No. 202, which defines the general principles of social security systems. These documents serve as a basis for the development of national policies and contribute to the harmonization of social security standards at the global level.

At the regional level, international standards are supposed to be adapted to the specific conditions of individual regions, in particular in Europe, Asia, Africa and Latin America. The article examines how regional organizations such as the European Union, the African Union and others are implementing these standards and developing their own regulations to ensure more targeted and effective social support. The article analyzes the key legal acts in the field of social security.

The article also analyzes the impact of international and regional standards on national social protection systems, emphasizing their role in protecting human rights, ensuring social justice and improving the welfare of the population. Particular attention is paid to the principles of universality, accessibility, adequacy and sustainability of social security, which are enshrined in international and regional documents, and a description of these principles is provided.

The results of the study show that the implementation of international and regional standards is a key factor in creating sustainable, fair and effective social protection systems. The author emphasizes the need for close cooperation between governments, international organizations, civil society and other stakeholders to achieve these goals.

Key words: social security, social protection, principles, social assistance, international and regional standards, living standards, labor market, labor relations.

Постановка проблеми. Міжнародні та регіональні стандарти відіграють важливу роль у визначенні обсягу та змісту соціального забезпечення. Країни, які є сторонами цих документів, зобов'язані їх дотримуватися. Крім того, стандарти можуть слугувати орієнтирами, які країни можуть використовувати для створення, розвитку

та вдосконалення своїх систем соціального забезпечення. Ці стандарти також є вираженням того факту, що доступ до соціального захисту, включаючи соціальну допомогу, є правом людини. Філадельфійська декларація 1944 року (тобто Декларація про цілі та завдання МОП, включена як додаток до Статуту МОП) закликає до розширення

заходів соціального забезпечення з метою забезпечення базового доходу для всіх, хто потребує такої захисту та всебічної медичної допомоги [1].

Треба зазначити, що виклики в цьому відношенні включають той факт, що, по-перше, 73% населення світу наразі не мають адекватного доступу до формального соціального забезпечення; по-друге, серед них 20% живуть у крайній бідності; по-третє, у країнах, що розвиваються, широко поширена неформальна зайнятість, а в багатьох країнах існує неадекватний спектр і якість соціальних виплат, доступних на тлі стійкого рівня бідності [2].

Метою статті є аналіз впровадження міжнародних і регіональних стандартів соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. У 1944 році МОП також прийняла два необов'язкові до виконання документи, спрямовані на сприяння наданню на національному рівні мінімальної підтримки у сферах забезпечення доходу та медичного обслуговування. Це були Рекомендація № 67 про забезпечення доходу та Рекомендація № 69 про медичне обслуговування. Можна зазначити, що обидві ці рекомендації проклали шлях до прийняття Конвенції № 102, знакової Конвенції МОП про соціальне забезпечення.

Загальна декларація прав людини ООН 1948 року вважається у всьому світі провідним документом у сфері прав людини. Статті 22 і 25 Декларації підкреслюють право кожної людини на соціальне забезпечення і достатній життєвий рівень. Так, нагадаємо, що у статті 22 зазначено, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях шляхом національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до організації і ресурсів кожної держави.

А стаття 25 говорить, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Материнство і дитинство мають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі чи поза ним, користуються однаковим соціальним захистом [3].

Інші інструменти ООН в загальних рисах підтверджують зазначений вище підхід. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (далі – МПЕСКП) 1966 року є найбільш широко схваленим міжнародним документом у цій сфері і, що найважливіше, юридично обов'яз-

ковим для країн, які його ратифікували. На відміну від Декларації, держави-учасниці Пакту, які його ратифікували повинні забезпечити дотримання своїх зобов'язань, що випливають з нього.

Майже всі африканські країни, включаючи більшість країн Співтовариства розвитку півдня Африки (SADC), ратифікували Пакт. Приймаючи цей документ, держави визнають:

1) право кожної людини на соціальне забезпечення (включаючи соціальне страхування) (стаття 9);

2) що сім'їм повинні надаватися якнайширший захист і допомога, включаючи особливий захист вагітних жінок, а також спеціальні заходи захисту і допомоги в інтересах усіх дітей і молоді без будь-якої дискримінації (стаття 10);

3) право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, і на безперервне поліпшення умов життя (стаття 11);

4) право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (стаття 12);

5) право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (стаття 12).

Цікаво, що тлумачачи статтю 9 про право на соціальне забезпечення, Економічна і Соціальна Рада ООН у своєму Зауваженні загального порядку № 19 про право на соціальне забезпечення зазначає, що ця стаття вимагає, щоб заходи, які використовуються для надання допомоги по соціальному забезпеченню, були гарантовані всім людям, включаючи безробітних. Майже у всіх державах-учасницях МПЕСКП будуть потрібні ненакопичувальні системи, оскільки мало ймовірно, що кожна людина може бути адекватно охоплена системою, заснованою на страхуванні [2]. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) визнає, що деякі аспекти поваги, захисту і реалізації економічних, соціальних і культурних прав можуть вимагати фінансових ресурсів, які не завжди є доступними для всіх держав, і допускає «поступову реалізацію», тобто права можуть реалізовуватися поступово. Таким чином, система прав людини намагається розрізнити нездатність і небажання виконувати узгоджені зобов'язання.

У 2012 році МОП прийняла Рекомендацію № 202 про національні мінімальні рівні соціального захисту, яка містить рекомендації щодо створення комплексних систем соціального захисту та доповнює існуючу міжнародну нормативну базу в галузі соціального забезпечення. Рекомендація визначає мінімальні норми соціального захисту як визначені на національному рівні набори базових гарантій соціального забезпечення, які забезпечують захист, спрямований на запобігання або пом'якшення бідності, вразливості та соціальної ізоляції.

Держави-члени МОП [5] закликаються підтримувати або встановлювати, відповідно до національних умов і якомога швидше, мінімальні норми соціального захисту, що включають базові гарантії соціального захисту. Ці гарантії повинні забезпечувати, як мінімум, щоб протягом усього життєвого циклу всі, хто цього потребує, мали доступ до базової медичної допомоги та базового доходу, що в сукупності забезпечує ефективний доступ до товарів і послуг, визначених як необхідні на національному рівні.

Елементи мінімального соціального захисту повинні бути забезпечені принаймні для всіх жителів і дітей.

Аналізуючи Рекомендацію № 202, можна дійти висновку, що національні мінімуми соціального захисту повинні включати щонайменше такі основні гарантії соціального забезпечення, які, серед іншого, можуть бути досягнуті за допомогою схем соціальної допомоги:

а) доступ до визначеного на національному рівні набору товарів і послуг, що становлять основну медичну допомогу, включаючи охорону материнства, яка відповідає критеріям наявності, доступності, прийнятності та якості;

б) гарантії базового доходу для дітей, принаймні на визначеному на національному рівні мінімальному рівні, що забезпечує доступ до харчування, освіти, догляду та будь-яких інших необхідних товарів і послуг;

в) гарантії базового доходу, принаймні на визначеному на національному рівні мінімальному рівні, для осіб працездатного віку, які не в змозі отримувати достатній дохід, зокрема у випадках хвороби, безробіття, материнства та інвалідності;

г) гарантії базового доходу, принаймні на визначеному на національному рівні мінімальному рівні, для осіб похилого віку.

Важливо, що Рекомендація № 202 стверджує, що основні гарантії соціального забезпечення повинні бути встановлені законом (п. 7). Вона передбачає, що

– національні закони та підзаконні акти повинні визначати коло, кваліфікаційні умови та рівні виплат, що забезпечують ці гарантії.

– Також мають бути визначені неупереджені, прозорі, ефективні, прості, швидкі, доступні та недорогі процедури подання скарг та оскарження.

– Доступ до процедур подання скарг та оскарження має бути безкоштовним для заявника.

– Нарешті, мають бути створені системи для посилення відповідності національним правовим рамкам (п. 7).

Так, Рекомендація МОП № 202 визнає відповідальність держав за розробку національних правових рамок, але говорить про такі принципи:

1) універсальність захисту, заснована на соціальній солідарності;

2) право на пільги, передбачені національним законодавством; с. адекватність і передбачуваність пільг;

3) недискримінація, гендерна рівність і реагування на особливі потреби;

4) соціальна інтеграція, в тому числі соціальна інтеграція, в тому числі осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки;

5) повага до прав та гідності осіб, на яких поширюються гарантії соціального забезпечення;

6) поступова реалізація, в тому числі шляхом встановлення цілей та часових рамок;

7) солідарність у фінансуванні з метою досягнення оптимального балансу між обов'язками та інтересами тих, хто фінансує схеми соціального забезпечення та отримує вигоди від них; і. врахування різноманітності методів та підходів, в тому числі механізмів фінансування та систем надання послуг;

8) прозорість, підзвітність та передбачуваність

9) прозоре, підзвітне та раціональне фінансове управління та адміністрування;

10) фінансова, фіскальна та економічна стійкість з належним урахуванням соціальної справедливості та рівності;

11) узгодженість із соціальною, економічною політикою та політикою зайнятості, а також узгодженість між установами, відповідальними за надання соціального захисту;

12) високоякісні державні послуги, що сприяють підвищенню ефективності систем соціального забезпечення;

13) ефективність та доступність процедур подання скарг та апеляцій; р. регулярний моніторинг впровадження та періодична оцінка;

14) повна повага до колективних переговорів та свободи об'єднань для всіх працівників та тристороння участь з представницькими організаціями роботодавців та працівників, а також консультації з іншими відповідними та представницькими організаціями зацікавлених осіб.

Окремо проаналізуємо питання регіональних стандартів. Так, Африканський Союз ставить права людини на африканський порядок денний [7]. Це проявляється у чіткому визнанні прав людини, сприянні соціальному, економічному та культурному розвитку та гендерній рівності в наступних документах:

– Африканська хартія прав людини і народів

– Африканська хартія прав і добробуту дитини (ACRWC)

– Протокол до Хартії прав людини і народів про права жінок в Африці (Protocol to the Charter of Human and People's Rights on the Rights of Women)

– Африканська хартія прав людини і народів (Протокол про права жінок)

– Конвенція Африканського Союзу про захист

і допомогу внутрішньо переміщеним особам в Африці (Кампальська конвенція)

– Африканська молодіжна хартія – Уагадуські декларація і план дій (2004 р.)

– Лівінгстонський і Яундський заклики до дій (2006 р.)

– План соціального захисту неформального сектору економіки і сільських працівників.

Рамки соціальної політики для Африки визначають бачення африканських суспільств, заснованих на соціальній солідарності, справедливості та свободі від дискримінації і бідності. Вона закликає до розширення соціального захисту за допомогою таких заходів, як фінансовані державою грошові виплати, що не вимагають сплати внесків.

У Рамковій програмі зазначається, що з'являється консенсус щодо того, що мінімальний пакет базового соціального захисту повинен охоплювати: базову охорону здоров'я, пільги для дітей, неформальних працівників, безробітних, людей похилого віку та осіб з обмеженими можливостями. Цей мінімальний пакет забезпечує платформу для розширення і поглиблення соціального захисту в міру створення більшого фіскального простору. У Рамковій програмі також зазначається, що мінімальний пакет може мати значний вплив на подолання бідності, підвищення рівня життя, зменшення нерівності та сприяння економічному зростанню. Ведеться робота над розробкою Протоколу про права громадян на соціальний захист і соціальне забезпечення, а також Соціального порядку денного до 2063 року [8].

У контексті Співтовариства розвитку Півдня Африки (SADC) Протокол про зайнятість і працю (2014 р.) зобов'язує кожну державу-учасницю прагнути до розробки інтегрованої та всеосяжної системи соціального захисту, яка забезпечує реальне охоплення всіх за допомогою програм соціального захисту, включаючи соціальну допомогу.

Слід відзначити про поступове досягнення цілей захисту відповідно до міжнародних і регіональних стандартів у країнах Співтовариства розвитку Півдня Африки. Так, відповідно до статті 11 Протоколу Співтовариства розвитку Півдня Африки про зайнятість і працю, кожна держава-член створює, підтримує і поступово підвищує рівень своєї системи соціального забезпечення до рівня, що відповідає міжнародним і регіональним документам, шляхом ратифікації та імплементації Конвенції МОП 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення (№ 102), а також впровадження національних мінімальних рівнів соціального захисту МОП Рекомендації № 202, Хартії основних соціальних прав у Співтоваристві розвитку Півдня Африки і Кодексу соціального забезпечення Співтовариства розвитку Півдня Африки [8].

Національні правові системи використовують різні методи для впровадження міжнародних і регіональних стандартів. Іноді конституції передбачають відносно нескладні механізми застосування міжнародного права. Наприклад, Конституція Намібії передбачає пряме застосування міжнародних і регіональних стандартів, передбачаючи, що, якщо не передбачено інше, «загальні норми міжнародного публічного права і міжнародні угоди, обов'язкові для Намібії відповідно до цієї Конституції, є частиною права Намібії [6]. Однак в інших випадках, наприклад, у Південній Африці [9] і Зімбабве [10], як правило, необхідна законодавча інкорпорація відповідних міжнародних стандартів до того, як (ратифікована) міжнародна угода набуде чинності закону у відповідній країні. У тих випадках, коли необхідна законодавча інкорпорація, дійсно необхідно ухвалити законодавство, яке надасть чинності цим стандартам.

Висновки. Таким чином, міжнародні стандарти забезпечують основу для розробки національних політик соціального захисту, сприяючи гармонізації та підвищенню ефективності систем соціального забезпечення у різних країнах.

Регіональні стандарти адаптують міжнародні принципи до специфічних умов та потреб окремих регіонів, що дозволяє забезпечити більш цілеспрямовану та ефективну підтримку.

Впровадження та дотримання міжнародних і регіональних стандартів сприяє захисту прав людини, забезпеченню соціальної справедливості та покращенню добробуту громадян.

Для успішного впровадження цих стандартів необхідна тісна співпраця між урядами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством та іншими зацікавленими сторонами.

Література

1. Декларація щодо цілей і завдань Міжнародної організації праці. Філадельфія, 10 травня 1944 року. URL: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf https://zakononline.com.ua/documents/show/140970_140970.
2. M Cichon and K Hagemeyer "Social Security for All: Investing in Global and Economic Development. A Consultation" Issues in Social Protection Series, Discussion Paper 16.
3. UN (1948) Universal Declaration of Human Rights.
4. ILO (2014) World Social Protection Report 2014-2015.
5. ILO Social Security Department 2006.
6. Art 144 of the Constitution of Namibia URL: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf
7. AU (2008) Social Policy Framework for Africa (CAMSD/EXP/4(I))

8. Taylor (2002) Transforming the Present. Protecting the Future – Consolidated Report (Report of the Committee of Inquiry into a Comprehensive System of Social Security for South Africa.

9. Constitution of the South African (1996). URL: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf

[org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf](https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf)

10. Constitution of the Zimbabwean (1980). URL: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.7>

В. С. Ткаченко
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0008-0866-4174

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена комплексному аналізу правових аспектів регулювання робочого часу в Україні у порівнянні з європейськими практиками. Особлива увага приділяється питанням законодавчого забезпечення нормальної тривалості робочого часу, регулювання понаднормової роботи. Аналізуються ключові нормативні акти, що визначили сучасні підходи до регулювання робочого часу.

Вказується нормативна база України щодо регулювання робочого часу, включаючи Конституцію України, Кодекс законів про працю України та інші нормативні акти.

Вивчаються основні директиви та регламенти Європейського Союзу, що регулюють робочий час, Розглядаються основні принципи, норми та практики, що застосовуються в країнах ЄС для забезпечення належних умов праці.

Проводиться порівняльний аналіз правового регулювання України та ЄС щодо робочого часу. Особлива увага приділяється питанням понаднормової роботи, тривалості робочого тижня та умовам праці. Вказується, що одним із основних викликів залишається забезпечення ефективного контролю за дотриманням норм трудового законодавства в умовах дистанційної роботи.

Розглядаються особливості правового регулювання дистанційної та надомної роботи в Україні та країнах ЄС. Оцінюється ефективність нових норм та їх вплив на працівників і роботодавців.

У статті робляться висновки про поточний стан правового регулювання робочого часу в Україні та його відповідність європейським стандартам. Пропонуються рекомендації для вдосконалення нормативної бази, спрямовані на забезпечення балансу між інтересами працівників і роботодавців, підвищення продуктивності праці та поліпшення умов праці. Основні рекомендації включають: 1) адаптацію українського законодавства до європейських стандартів; 2) посилення контролю за дотриманням норм трудового законодавства; 3) впровадження гнучких форм організації робочого часу; 4) підтримку соціального діалогу та ролі профспілок у регулюванні робочого часу.

Ключові слова: робочий час, понаднормова робота, режим роботи, Європейський Союз, трудові відносини, воєнний стан, працівник, роботодавець, соціальні права.

Tkachenko V. S. LEGAL REGULATION OF WORKING TIME: UKRAINIAN REALITIES AND EUROPEAN EXPERIENCE

The article is devoted to a comprehensive analysis of legal aspects of working time regulation in Ukraine in comparison with European practices. Particular attention is paid to the issues of legislative support for normal working hours and regulation of overtime. The author analyses the key regulatory acts that have defined modern approaches to working time regulation.

The author outlines the regulatory framework of Ukraine for working time regulation, including the Constitution of Ukraine, the Labour Code of Ukraine (Labour Code) and other regulations.

The main directives and regulations of the European Union regulating working time are studied, the main principles, norms and practices used in EU countries to ensure proper working conditions are considered.

A comparative analysis of the legal regulation of working time in Ukraine and the EU is carried out. Particular attention is paid to the issues of overtime, working week and working conditions. The author points out that one of the main challenges remains ensuring effective control over compliance with labour legislation in the context of remote work.

The author examines the peculiarities of legal regulation of remote and home-based work in Ukraine and EU countries. The author assesses the effectiveness of the new rules and their impact on employees and employers.

The article draws conclusions about the current state of legal regulation of working time in Ukraine and its compliance with European standards. Recommendations for improving the regulatory framework are offered to ensure a balance between the interests of employees and employers, increase labour productivity and improve working conditions. The main recommendations include: 1) adaptation of Ukrainian legislation to European standards; 2) strengthening control over compliance with labour legislation; 3) introduction of flexible forms of working time organisation; 4) support for social dialogue and the role of trade unions in regulating working time.

Key words: working time, overtime, working hours, European Union, labour relations, martial law, employee, employer, social rights.

Постановка проблеми. Робочий час є постійною темою дослідження, оскільки характер роботи, її зміст, умови, в яких вона виконується, і сам ринок праці постійно змінюються. Ці зміни впливають на тривалість робочого часу та способи його організації. Для України дослідження інституту робочого часу є дуже актуальним, оскільки вся

система правового регулювання трудових відносин потребує докорінних змін. Правовий режим воєнного стану демонструє, що Україна не може повертатися до архаїчного Кодексу законів про працю України, оскільки він просто не відповідає сьогоднішнім потребам. Зокрема робочий час, «вигорання» працівників, занадто розгалужена

підзаконна нормативно-правова база, яка регулює окремі питання робочого часу та ряд інших проблем негативно впливають на збереження трудового потенціалу країни.

Метою статті є виявлення основних тенденцій, проблем та перспектив удосконалення правової бази з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання робочого часу в Україні базується на Конституції України, Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП), а також на численних постановках, наказах та інших нормативно-правових актах. Усі ці документи формують комплексну систему правових норм, спрямованих на правове регулювання інституту робочого часу. Водночас, необхідно констатувати про відсутність досліджень як сучасна ситуація в країні, трудові міграції, процеси в Європейському Союзі співвідносяться з ефективним використанням робочого часу і, які проблеми є сигналами необхідних змін цього інституту.

Так, одним з очевидних результатів є розмивання чіткої межі між робочим і неробочим часом – робочою і приватною сферою. Європейське дослідження умов праці (EWCS) є одним із джерел, яке чітко встановило зв'язок між режимом робочого часу та здоров'ям і благополуччям працівників. Дослідження Єврофонд (Eurofound) [1] щодо якості робочих місць показує, що якість робочого часу є одним з вирішальних елементів, що сприяють цьому.

Нові методи виробництва та нові форми організації праці призвели до значно гнучкішої організації робочого часу. Водночас суспільні зміни, такі як старіння населення, зростаюче розмаїття життєвих траєкторій, різні шляхи працевлаштування та тенденція до скорочення тривалості трудового життя, створюють виклики для держав загального добробуту та систем соціального захисту. Тому не дивно, що однією з головних цілей Європейської стратегії зайнятості [8] є підвищення загального рівня зайнятості, зокрема, жінок і працівників старшого віку. Однак для того, щоб працівники могли працювати і продовжувати працювати, важливо досягти оптимального співвідношення між робочим і неробочим часом шляхом адаптації тривалості та організації робочого часу.

Саме з огляду на це, в рамках Європейського стовпа соціальних прав (це базова основа для управління працевлаштуванням і соціальними показниками держав-членів ЄС з метою зближення соціальних стандартів), Європейська Комісія започаткувала Ініціативу з підтримки балансу між роботою та особистим життям для працюючих батьків та осіб, які здійснюють догляд за дітьми [2]. Ініціатива спрямована на те, щоб допомогти батькам та особам, які здійснюють догляд за дітьми, краще поєднувати роботу та сімейне

життя, а також сприяти справедливому розподілу обов'язків з догляду за дітьми між жінками та чоловіками. Він включає законодавчу пропозицію щодо модернізації правової бази ЄС у сфері відпусток за сімейними обставинами та гнучкого робочого графіку.

Аналіз даних EWCS [3] підтверджує, що гендерний розрив у тижневому робочому часі залишається значним: чоловіки в ЄС працюють в середньому 39,2 години, а жінки – 32,7 години. Гендерний розрив в оплачуваному робочому часі є найбільшим у західній частині континентальної Європи, Ірландії та Великобританії. Переважна більшість респондентів шостого EWCS, незалежно від статі та статусу зайнятості, заявили, що їхній робочий час «добре» або «дуже добре» поєднується з їхніми особистими зобов'язаннями. Однак чоловіки, схоже, менш задоволені своїм балансом між роботою та особистим життям, ніж жінки. Це може бути пов'язано з тим, що чоловіки мають довший робочий день, а отже, їм відносно складніше пристосувати робочий час до сімейного життя або інших соціальних зобов'язань. Водночас припускається, що багато жінок обрали професії, сектори та робочий час, які дозволяють легше поєднувати роботу з сімейними обов'язками. Тривалість робочого часу негативно впливає на рівень балансу між роботою та особистим життям: як чоловіки, так і жінки зазначали, що довгий робочий день зменшує їхню можливість поєднувати роботу та інші соціальні зобов'язання.

Організація робочого часу, що передбачає фіксований і регулярний графік роботи, хороші умови праці, високу передбачуваність робочого часу, можливість взяти відгул та/або автономію в роботі, підвищує ймовірність досягнення збалансованості між роботою та особистим життям. Негативний вплив роботи на баланс між роботою та особистим життям, як правило, концентрується на ранній стадії батьківства, коли респонденти мають дітей молодшого дошкільного віку. Хоча цей період збігається зі скороченням робочого часу працюючих матерів і збільшенням робочого часу працюючих батьків, представники обох статей віддають перевагу скороченому робочому дню на етапі виховання дітей. Однак в цілому більшість людей задоволені своїм нинішнім робочим часом, більшість з 42%, які висловили бажання змінити свій робочий час, кажуть, що хотіли б скоротити свій робочий час. Вподобання щодо тривалості робочого часу не дуже різняться між статтями: дещо більша частка чоловіків висловилася за скорочення робочого часу, тоді як дещо більша частка жінок хотіла б збільшити робочий час [4].

Хоча між чоловіками та жінками немає відмінностей щодо необхідності працювати у вільний час, щоб задовольнити робочі потреби, жінки частіше, ніж чоловіки, повідомляють, що їхня

робота заважає їм приділяти бажаний час сім'ї. Зокрема, і чоловіки, і жінки, які працюють у сфері освіти, а також самозайняті особи частіше повідомляють про те, що вони працюють у вільний час.

Що стосується зв'язку між робочим часом та здоров'ям і благополуччям, то результати показують, що можливість контролювати робочий час, а також фіксований або регулярний робочий час позитивно впливають на благополуччя працівників. Незадоволеність умовами праці, нетиповий графік роботи, довгий робочий день, висока інтенсивність праці та робота у вільний час, як виявилося, шкодять хорошему балансу між роботою та особистим життям. На стійкість роботи, яка вимірюється здатністю працювати до 60 років або пізніше, негативно впливає низка факторів, таких як низька задоволеність умовами праці, схильність до фізичних ризиків, поганий баланс між роботою та особистим життям і нетиповий графік роботи (позмінна робота, робота в нічний час або у вихідні). І навпаки, на стійкість роботи можуть позитивно вплинути зміни в режимах робочого часу, що доступні працівникам, які спрямовані на підвищення гнучкості, дружньої до працівників, або спеціально розроблені для працівників, які мають обов'язки по догляду за хворими.

На основі матеріалу Єврофонду та аналізу дослідження вчених, зокрема, іноземних, спробуємо сформулювати основні аспекти щодо розбудови політики робочого часу:

1) політика робочого часу повинна враховувати перспективу життєвого циклу. Потреби та уподобання людей щодо робочого часу змінюються впродовж життя.

2) Політика робочого часу повинна визнавати ці зміни протягом життя і надавати більше підтримки та/або гнучкості в ті періоди, коли напруженість балансу між роботою та особистим життям є найвищою.

3) Політика повинна продовжувати сприяти більш рівному розподілу оплачуваної та неоплачуваної роботи між чоловіками та жінками. Гендерний розрив у тижневій тривалості робочого часу віддзеркалюється у відмінностях у часі, витраченому на неоплачувану роботу та обов'язки по догляду за дитиною. Більш активне залучення чоловіків, зокрема батьків, у домашню сферу можна було б заохотити за допомогою кращих стимулів для чоловіків брати відпустку у зв'язку з сімейними обставинами або отримувати компенсацію за скорочений робочий час під час батьківства.

4) Політика повинна бути трансформаційною. Політичні ініціативи, такі як нещодавня ініціатива Європейської Комісії, яка містить пропозиції щодо модернізації законодавчої бази про відпустки у зв'язку з сімейними обставинами та гнучкий графік роботи, відповідають потребам, висловленим чоловіками (зокрема, бажанням

працювати менше годин під час батьківства). Тому вони мають великий потенціал бути добре сприйнятими і, ймовірно, матимуть трансформаційний характер, сприяючи більш рівному розподілу оплачуваної та неоплачуваної праці між чоловіками та жінками. Універсальні та індивідуальні права повинні доповнюватися колективними угодами на рівні сектору, галузі або компанії. Регулювання максимальної тривалості робочого часу, періодів відпочинку, відпусток, відпусток за сімейними обставинами та захисту під час нетипової роботи має враховувати специфіку сектору або галузі діяльності, водночас підтримуючи адаптацію робочого часу до мінливих потреб та уподобань людей на різних життєвих етапах.

5) Політика робочого часу повинна враховувати фактори, що негативно впливають на сталість роботи. Міцне здоров'я, задоволеність умовами праці та гнучкий баланс між роботою та особистим життям є сильними предикторами бажання і здатності залишатися на роботі довше. Тому політика повинна заохочувати такі моделі робочого часу, які запобігають негативному впливу на здоров'я та добробут працівників, наприклад, шляхом обмеження тривалості робочого часу протягом тривалого періоду часу. Вона повинна сприяти більшій автономії у виборі роботи та робочого часу, а також сприяти кращому балансу між роботою та особистим життям. Необхідно виявляти і поширювати приклади належної практики. Відмінності між кластерами країн, розглянутими в цьому звіті, вказують на те, що політикам слід шукати приклади для наслідування в тих кластерах, які демонструють кращі результати в плані досягнення належного балансу між роботою та особистим життям і більшої сталості роботи.

Робочий час є предметом дослідження Єврофонду з моменту його заснування у 1975 році. Ця тема є постійно актуальною, оскільки характер роботи, її зміст, умови, в яких вона виконується, і сам ринок праці постійно змінюються. Хоча дослідження показали, що за останні кілька десятиліть в Європі робота стала менш фізично складною, немає сумнівів, що інтелектуальні вимоги до неї зросли. Технологічний розвиток дедалі більше розмиває відмінності між об'єктивною та суб'єктивною працею, а також між професійною та приватною чи сімейною сферою. Нові методи виробництва, а також нові форми організації праці призвели до розвитку набагато гнучкішої організації робочого часу. Стандартизована організація праці та режим робочого часу поступово поступилися місцем більш складним і диверсифікованим структурам. Посилення конкуренції вимагало від організацій реструктуризації та адаптації робочого часу відповідно до нових потреб і вимог. Як наслідок, були розроблені та впроваджені нові форми організації робочого часу, такі як гнуч-

кий графік. Ці нові форми організації робочого часу дають працівникам певну свободу регулювати свій робочий час у певних межах і сприяють автономії робочого часу. Тому контроль робочого часу в багатьох випадках замінено моніторингом продуктивності. Від людей вимагають досягнення певних цілей і виконання певних завдань, незалежно від того, скільки часу для цього потрібно і ефективно витрачено.

Інші суспільні зміни, які мають відношення до поточних дебатів про робочий час, є такими:

- старіння населення;
- різноманітність життєвих траєкторій;
- нерівномірність зайнятості;
- загальна тенденція до скорочення тривалості

трудового життя.

Всі ці зміни створили виклики для соціальної держави та систем соціального захисту. Тому не дивно, що однією з головних цілей Європейської стратегії зайнятості з початку цього століття було підвищення загального рівня зайнятості в Європейському Союзі [5]. Досягнення цієї мети критично залежить від подальшої інтеграції жінок у сферу зайнятості загалом і повної зайнятості зокрема, а також від підвищення рівня зайнятості працівників старшого віку. Деякі з найважливіших політичних інструментів, спрямованих на підвищення рівня зайнятості, зосереджені на розширенні можливостей як для жінок, так і для чоловіків поєднувати роботу з іншими зобов'язаннями впродовж життя: наприклад, шляхом запровадження гнучких систем оплачуваних відпусток по догляду за дитиною, реверсивних варіантів робочого часу (наприклад, перехід від неповного до повного робочого дня) та права на відпустку для навчання. Ці політичні підходи можуть сприяти досягненню такого розподілу часу і доходів протягом життя, який сприятиме підвищенню загального рівня зайнятості. Це, в свою чергу, підтримує довгострокову стійкість роботи та фінансову стабільність систем соціального захисту. Саме з огляду на це, в рамках Європейського стовпа соціальних прав, Європейська Комісія у квітні 2017 року започаткувала Ініціативу з підтримки балансу між роботою та особистим життям для працюючих батьків та осіб, які здійснюють догляд за дітьми. Основна мета ініціативи полягає в тому, щоб дати можливість батькам та особам, які здійснюють догляд за дітьми, досягти кращого балансу між роботою та сімейним життям, а також сприяти більш рівномірному розподілу обов'язків по догляду за дітьми між жінками та чоловіками. Ініціатива включає законодавчу пропозицію щодо модернізації правової бази ЄС у сфері відпусток за сімейними обставинами та гнучких графіків роботи [2].

Іншою поширеною політичною відповіддю на виклик підвищення рівня зайнятості стало заохочення відтермінування виходу на пенсію не лише

за допомогою фінансових стимулів, а й шляхом запровадження превентивних заходів, таких як навчання впродовж життя та адаптація умов праці й робочого часу наприкінці кар'єри (наприклад, прогресивний вихід на пенсію). За останні півстоліття в сучасній економіці відбулося не лише скорочення тривалості робочого часу, але й помітна тенденція до диверсифікації та індивідуалізації моделей робочого часу. Незважаючи на ці загальні тенденції, в Європі існують значні відмінності в організації праці, тривалості та розподілі робочого часу, масштабах нетипової роботи та можливостях балансу між роботою та особистим життям.

На жаль, ми маємо констатувати про відсутність належного моніторингу порушених питань в Україні. Якщо проаналізувати главу IV Кодексу законів про працю України «Робочий час» [7], то зміни за останні 30 років вносилися опосередковані. Не здійснюється жодних системних заходів щодо розробки та впровадження та залучення інвестиційного ресурсу.

Період дії правового режиму воєнного стану діє вже понад два роки, трудовий потенціал країни слабшає з об'єктивних причин, тому тема впровадження розумної політики робочого часу має неабияке значення для нашої держави. Саме з цих міркувань досвід Європейського Союзу є для нас цінним та життєво необхідним.

Цікавими є рекомендації Єврофонду [6] щодо політики робочого часу, яка має враховувати перспективу життєвого циклу. Різниця між бажаним і фактичним робочим часом є найбільшою на етапі виховання дітей і наприкінці трудового життя. Водночас відсутність балансу між роботою та особистим життям у ці два періоди є найбільш вираженою. Це наочно демонструє, що потреби працівників змінюються впродовж їхнього життя і що наявних у них інструментів для досягнення належного балансу між оплачуваною роботою та особистими і сімейними обов'язками не завжди достатньо. Наприклад, батьки з дітьми дошкільного віку частіше повідомляють про поганий баланс між роботою та особистим життям, про брак часу для сім'ї та про те, що їхні сімейні обов'язки негативно впливають на їхню роботу.

Політика щодо робочого часу повинна враховувати цю різницю в потребах протягом життя людини і надавати більше підтримки та/або гнучкості в ті періоди, коли напруженість у балансі між роботою та особистим життям є найвищою.

Висновки. Таким чином, політика повинна сприяти більш рівномірному гендерному розподілу оплачуваної та неоплачуваної праці (домашньої та доглядової діяльності). Більш активному залученню чоловіків, зокрема батьків, у домашню сферу можна було б сприяти шляхом створення кращих стимулів для чоловіків брати відпустки у зв'язку з сімейними обставинами або отримувати

ти компенсацію за скорочений робочий час під час батьківства.

Правове регулювання робочого часу в Україні постійно потребує адаптації до нових викликів і змін на ринку праці. Впровадження гнучких форм організації робочого часу, вдосконалення норм щодо дистанційної та надомної роботи, а також забезпечення ефективного контролю за дотриманням трудового законодавства є ключовими напрямками подальшого розвитку правової бази у сфері праці. Це сприятиме не лише захисту прав працівників, але й підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності українських підприємств. У цьому контексті необхідно досліджувати європейський досвід моніторингу робочого часу та напрацювань щодо збереження трудового потенціалу країни.

Література

1. Eurofound. Working time patterns for sustainable work, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2017/working-time-patterns-sustainable-work#>
2. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: An initiative to support work-life balance for working parents and carers, COM(2017) 252 final, Brussels, 2017.
3. Eurofound and ILO. Working anytime, anywhere: The effects on the world of work, Publications Office of the European Union, Luxembourg, and the International Labour Office, Geneva, 2017.
4. Golden, L. Irregular work scheduling and its consequences, Economic Policy Institute Briefing Paper 394, Economic Policy Institute, Washington, DC, 2015.
5. Fagan, C., Lyonette, C., Smith, M. and Saldana-Tejeda, A. The influence of working time arrangements on work-life integration or 'balance': A review of the international evidence, Conditions of Work and Employment Series. 2012. No. 32, ILO, Geneva.
6. Eurofound. Sixth European Working Conditions Survey: Overview report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2016a.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D1%84%D1%96%D0%BA#n1571>
8. European Employment Strategy. European Commission : official web-site. 2019. URL: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101>

УДК 349.2:331.109
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.8>

Г. М. Устінова-Бойченко
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та господарського права
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-5821-3832

О. М. Скрябін
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-8915-5943

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВОГО СПОРУ

У статті розглянуто основні категорії інституту дисциплінарної відповідальності працівника. Одним з конституційних прав працівника є право на працю. Вступаючи у трудові правовідносини та набуваючи статусу працівника, у особи виникають зобов'язання щодо дотримання правил дисципліни, сумлінного виконання трудових обов'язків тощо. Слідкувати за дотриманням зазначених зобов'язань покладено на роботодавця, який наділяється правом притягати працівника до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку. Інститут дисциплінарної відповідальності в трудовому праві займає важливе місце, оскільки є засобом відновлення справедливості та стримуючим фактором підтримання дисципліни. Дисциплінарна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, а саме регульована нормами трудового права система суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку та тягне настання для нього негативних юридичних наслідків, що проявляються у накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень.

Досліджуючи обрану тему, було зроблено висновок про те, що неправильне застосування дисциплінарного стягнення тягне за собою виникнення індивідуального трудового спору, вирішення якого буде здійснюватися за допомогою однієї з юрисдикційних форм. Звертається до Комісії по трудовим спорам або до судової інстанції – це право працівника, яке він буде реалізовувати в залежності від обставин та бажання. Причини виникнення трудових спорів різноманітні, а притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності – одна із найрозповсюдженіших, саме тому до інституту дисциплінарної відповідальності потребує постійного моніторингу, перегляду та приведення у відповідність до реалій сьогодення.

Ключові слова: захист трудових прав; працівник; дисциплінарна відповідальність; трудові правовідносини; дисциплінарний проступок; дисциплінарне правопорушення; склад дисциплінарного правопорушення; порушення трудових прав; трудова дисципліна; трудові обов'язки; дисциплінарне стягнення; комісія з розгляду індивідуальних трудових спорів; судова форма захисту трудових прав.

Ustinova-Boichenko H. M., Skriabin O. M. DISCIPLINARY RESPONSIBILITY AS A GROUND FOR THE ARISE OF A LABOR DISPUTE

The article considers the main categories of the institution of disciplinary responsibility of the employee. One of the constitutional rights of an employee is the right to work. Entering into labor relations and acquiring the status of an employee, a person has obligations to comply with the rules of discipline, conscientious performance of labor duties, etc. Monitoring compliance with the specified obligations is entrusted to the employer, who is given the right to bring the employee to disciplinary responsibility for committing a disciplinary offense. The institution of disciplinary responsibility in labor law occupies an important place, as it is a means of restoring justice and a restraining factor for maintaining discipline. Disciplinary responsibility is a type of legal responsibility, namely, a system of social relations regulated by the norms of labor law, which arises on the basis of a disciplinary offense committed by an employee and entails the onset of negative legal consequences for him, manifested in the imposition of disciplinary sanctions provided for by law.

Researching the chosen topic, it was concluded that the incorrect application of disciplinary sanction entails the emergence of an individual labor dispute, the resolution of which will be carried out using one of the jurisdictional forms. Applying to the Labor Disputes Commission or to a court is an employee's right, which he will exercise depending on the circumstances and desire. The causes of labor disputes are diverse, and bringing an employee to disciplinary responsibility is one of the most widespread, which is why the institution of disciplinary responsibility needs constant monitoring, revision and bringing it into line with today's realities.

Key words: protection of labor rights; employee; disciplinary responsibility; labor relations; offense; disciplinary offense; composition of a disciplinary offence; violation of labor rights; labor discipline; labor duties; disciplinary action; commission for consideration of individual labor disputes; judicial form of protection of labor rights.

Постановка проблеми. Виникнення трудового спору є соціально негативним явищем, оскільки виникають розбіжності із можливим порушенням прав. Причини виникнення трудових спорів різноманітні, а одна з основних, – притягнення працівника до дисциплінарної відповідально-

сті, який при наявності об'єктивних причин не може погодитися з дисциплінарним стягненням. Вчинення працівником дисциплінарного правопорушення може призвести до настання юридичної відповідальності, основним завданням якої є відновлення справедливості та позитивний вплив на правопорушника. Для досягнення поставленого завдання обов'язковим є дотримання правил притягнення до відповідальності. В кожній демократичній та правовій державі дотримання процедури притягнення до відповідальності та захист прав особи, яка вчинила правопорушення, зокрема, яка притягається до дисциплінарної відповідальності, є обов'язковою умовою регулювання правовідносин.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми дисциплінарної відповідальності працівників та виникнення індивідуальних трудових спорів вивчали такі науковці, як: В. С. Венедіктов, Р.С. Грищенко, В. В. Жернаков, М.І. Іншин, К. В. Коваленко, С.С. Ковальов, Т. В. Колеснік, К.Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, Г. І. Чанишева, В.І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Незважаючи на наявність певної кількості публікацій, у яких досліджуються зазначені проблеми, сьогодні існує потреба перегляду та вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності з метою недопущення порушення прав працівника та виникнення в подальшому індивідуального трудового спору.

Мета статті – дослідження правових механізмів притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності та процедури оскарження дисциплінарного стягнення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 140 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомого ставлення до праці, методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю. У трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворі товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки. Щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного й громадського впливу [1].

Дисциплінарна (трудова) відповідальність – являє собою різновид юридичної відповідальності, а саме регульована нормами трудового права система суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку та тягне настання для нього негативних юридичних наслідків, що проявляються

у накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень. Сформоване визначення дає нам можливість окреслити ключові особливості дисциплінарної відповідальності: по-перше, вона існує виключно в межах трудового права; по-друге, виникає за фактом вчинення дисциплінарного проступку; по-третє, дисциплінарна відповідальність передбачає накладення на порушника чітко визначених законом стягнень; по-четверте, має примусовий характер [2, с. 30].

У трудових правовідносинах роботодавець має дисциплінарну владу щодо працівника, і працівник несе відповідальність саме перед роботодавцем, а не перед державою в особі її органів, як це має місце при адміністративній чи кримінальній відповідальності. На відміну від матеріальної відповідальності, дисциплінарна відповідальність є односторонньою, оскільки роботодавець за порушення своїх обов'язків, передбачених правилами внутрішнього трудового розпорядку перед працівником у дисциплінарному порядку не відповідає. Роботодавець відповідає перед вищими в порядку підлеглості органами, але й в цьому разі відповідальність буде односторонньою [3, с. 202].

Трудове законодавство передбачає можливість застосування до несумлінних працівників заходів дисциплінарного і громадського впливу. Серед методів забезпечення трудової дисципліни застосування дисциплінарних стягнень посідає важливе місце. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 147 Кодексу законів про працю України, за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: догана чи звільнення [1].

Правовий механізм дисциплінарної відповідальності складається з правових норм, які передбачають підстави дисциплінарної відповідальності, дисциплінарні стягнення, порядок їх накладення, зняття та оскарження [3, с. 202].

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку [1].

Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок, склад якого традиційно включає: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона і об'єктивна сторона.

Суб'єктом дисциплінарного проступку завжди є працівник, що перебуває у трудових відносинах із роботодавцем. Законодавство розрізняє загальний та спеціальний суб'єкт дисциплінарної відповідальності. Загальним суб'єктом є будь-який працівник, на якого поширюються загальні

норми про дисципліну: Кодекс законів про працю України та правила внутрішнього трудового розпорядку. Об'єктом такого правопорушення є внутрішній трудовий розпорядок підприємства, зокрема такий його елемент, як трудові обов'язки, дисципліна праці. Вина буде наявною у разі, якщо працівник не виконує чи неналежним чином виконує свої трудові обов'язки без поважних причин. Працівник не може бути визнаний винним, якщо він неналежно виконує свою роботу внаслідок недостатньої кваліфікації, захворювання або відсутності відповідних умов для її виконання. Не можна притягти працівника до відповідальності за невиконання завідомо незаконного розпорядження адміністрації, а також за відмову виконувати роботу, не передбачену трудовим договором. У трудовому праві діє принцип презумпції невинуватості. Тобто не може бути працівник притягнутий до дисциплінарної відповідальності, доки не буде доведена його вина, і працівник не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Поважними причинами, що виключають вину працівника, можуть бути різні життєві обставини. Об'єктивна сторона дисциплінарного проступку складається з протиправної поведінки суб'єкта, шкідливих наслідків діяння і причинного зв'язку між ними [3, с. 203].

Притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника та застосування щодо нього дисциплінарного стягнення можливо тільки при встановленні всіх складових дисциплінарного проступку, дотриманні строків притягнення до дисциплінарної відповідальності та процедури дисциплінарного провадження.

Індивідуальні трудові спори, які виникають в результаті притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності прийнято називати позовними спорами.

Законодавство передбачає, що у випадку, коли працівник не згоден з дисциплінарним стягненням, вважає його незаконним, він має право на захист своїх прав.

Під захистом трудових прав працівників розуміє правореалізуючу діяльність, яка здійснюється у встановленому законодавством порядку працівником (безпосередньо або через представників) чи уповноваженими на то органами та виражається у застосуванні правових мір до роботодавця, який не виконує покладені на нього обов'язки і (чи) скоює дії, що перешкоджають нормальному здійсненню прав працівників [4, с. 58]. Правовий захист трудових прав та законних інтересів працівників включає в себе наступні елементи: по-перше, потрібно певні передумови для здійснення правового захисту; по-друге, він здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто в певній формі; по-третє, він здійснюється за допомогою власних засобів і способів, які передбачені нормами трудово-

го права. Необхідною передумовою правового захисту є наявність в особи права на захист [5, с. 179].

Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому чинним трудовим законодавством. Оскаржити дисциплінарне стягнення працівник може в порядку вирішення індивідуальних трудових спорів шляхом звернення до комісії по трудових спорах, яка утворена на підприємстві, або в судовому порядку. Працівник може звернутися до комісії по трудових спорах у тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Таким днем слід вважати день ознайомлення працівника з наказом (розпорядженням) про оголошення йому догани, незалежно від дня видання цього наказу. Пропущений строк на звернення до комісії по трудових спорах може бути поновлено за наявності поважних причин. Комісія по трудових спорах розглядає трудовий спір у десятиденний строк з дня подання заяви за обов'язкової присутності працівника та представника роботодавця [1].

Комісія по трудових спорах є спеціально створеним юрисдикційним органом досудового вирішення індивідуальних трудових спорів, який покликаний на альтернативній (не примусовій) основі вирішувати трудові спори між учасниками трудових правовідносин на підприємстві, в установі, організації. Позитивними рисами, що характеризують порядок розгляду трудових спорів у комісіях по трудових спорах є: а) розгляд трудових спорів безпосередньо за місцем їх виникнення; б) доступність звернення працівників; в) безпосередня участь працівників у вирішенні трудових спорів; г) законодавче визначення порядку провадження по трудовим спорам; д) законодавче регулювання виконання рішень комісії по трудових спорах [4, с. 67].

Комісія по трудових спорах є обов'язковим первинним органом із розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях, за винятком спорів, зазначених у статтях 222, 232 КЗпП України. Трудовий спір підлягає розглядові в комісії по трудових спорах, якщо працівник самостійно або за участю профспілкової організації, що представляє його інтереси, не врегулював розбіжності в ході безпосередніх переговорів із власником або уповноваженим ним органом [6, с. 38].

Характерною особливістю є те, що Кодекс законів про працю України допускає розгляд трудового спору в Комісії по трудовим спорам за умови, що працівник самостійно або за участю профспілкової організації, яка виражає його інтереси, не врегулював розбіжності під час безпосередніх переговорів з власником або уповноваженим ним органом. Це правило непрямо покладає на працівника обов'язок на звернення

до комісії вже після того, як працівником буде використано заходи врегулювання розбіжностей шляхом безпосередніх переговорів із роботодавцем. Таким чином, звернення до комісії можна було б вважати одним із ключових способів захисту трудових прав працівників, однак підтримуючи точку зору більшості українських науковців зазначимо, що основною проблемою реалізації цього способу є недосконалість чинного законодавства, що регулює діяльність цього органу. Для того, щоб вирішити проблемні питання, на рівні законодавства необхідно: визначити чіткий порядок створення Комісії по трудовим спорам та порядку її діяльності; встановити вимоги до кількісного складу з огляду на кількість працівників; визначити єдині вимоги до членів Комісії по трудовим спорам (рівень освіти, стаж роботи, спеціалізацію, тощо); визначити єдину систему, відповідно до якої Комісія по трудовим спорам прийматиме рішення [4, с. 68].

Комісія по трудових спорах зобов'язана розглянути трудовий спір у десятиденний строк з дня подання заяви. Спори повинні розглядатися у присутності працівника, який подав заяву, представників роботодавця. Розгляд спору за відсутності працівника допускається лише за його письмовою заявою. За бажанням працівника при розгляді спору від його імені може виступати представник профспілкового органу або за вибором працівника інша особа, в тому числі адвокат. У випадку, якщо працівник або його представник не з'явилися на засідання комісії, розгляд заяви відкладається до наступного засідання. При їх повторній неявці без поважних причин, комісія може винести рішення про зняття цієї заяви з розгляду, що не позбавляє працівника права подати заяву знову в межах тримісячного строку з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Комісія по трудових спорах має право викликати на засідання свідків, доручати спеціалістам проведення технічних, бухгалтерських та інших перевірок, вимагати від роботодавця необхідні розрахунки та документи. Засідання комісії по трудових спорах вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин обраних до її складу членів. Працівник і роботодавець мають право заявити мотивований відвід будь-якому члену комісії. Питання про відвід вирішується більшістю голосів членів комісії, присутніх на засіданні. Член комісії, якому заявлено відвід, не бере участі у вирішенні питання про відвід. На засіданні комісії ведеться протокол, який підписується головою або його заступником і секретарем [1].

У разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах працівник чи роботодавець можуть оскаржити її рішення до суду в десятиденний строк з дня вручення їм виписки з протоколу засідання

комісії чи його копії. Пропуск вказаного строку не є підставою відмови у прийнятті заяви. Визнавши причини пропуску поважними, суд може поновити цей строк і розглянути спір по суті. В разі коли пропущений строк не буде поновлено, заява не розглядається, і залишається в силі рішення комісії по трудових спорах.

Крім того, працівник може звернутися для захисту порушеного права безпосередньо до суду – одразу або після розгляду його спору Комісією по трудовим спорам.

Право на судовий захист являє собою не тільки можливість звернення до суду, але й розгляд питання судом з винесенням рішення, у разі невиконання якого суб'єкт матиме можливість звернутися за здійсненням примусового виконання. Тоді з боку процесуальної форми право на судовий захист включає в себе принаймні чотири основні можливості: 1) можливість уповноваженої особи звернутися з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу до суду у позовній або іншій передбаченій законом формі; 2) можливість користуватися всіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги, встановленими стосовно даної форми захисту права; 3) можливість оскарження, опротестування у встановленому законом порядку рішення суду в даній справі; 4) можливість звернутися за здійсненням примусового виконання рішення [7, с. 550].

Судовий захист, свобод та інтересів є невід'ємним правом будь-якої людини та дієвим способом ці права відстояти та захистити. Зазначене повною мірою стосується і трудових прав громадянина. Право працівників на судовий захист це визначена Конституцією та законодавством України, юридично гарантована можливість працівника звернутися з використанням будь-яких процесуальних і матеріальних засобів, способів захисту своїх невизнаних, порушених та/або оспорюваних трудових прав у законній формі до компетентного органу (суду) з метою визнання, відновлення, припинення порушення, примусового виконання обов'язків, зміну чи припинення правовідносин, відшкодування збитків, моральної шкоди, визнання незаконними рішень, дій або бездіяльності, визнання трудового договору (контракту), колективного договору недійсним чи вчинення інших дій з метою задоволення конкретної матеріально-правової вимоги [8, с. 274].

Висновки. Притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є одним з інститутів трудового права, оскільки це один із способів впливу на поведінку працівника. Реалізація цього інституту, в більшості випадків, залежить від волі та бажання роботодавця, який враховуючи наслідки дисциплінарного поступку, особо пра-

цівника та інших важливих факторів буде приймати рішення щодо необхідності та виду дисциплінарного стягнення. Важливим при реалізації зазначеного права є дотримання прав працівника, якого притягають до відповідальності, зокрема й процедури дисциплінарного провадження.

Неправильне застосування дисциплінарного стягнення тягне за собою виникнення індивідуального трудового спору, вирішення якого буде здійснюватися за допомогою однієї з юрисдикційних форм. Звертатися до Комісії по трудовим спорам або до судової інстанції – це право працівника, яке він буде реалізовувати в залежності від обставин та бажання. Причини виникнення трудових спорів різноманітні, а притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності – одна із найрозповсюдженіших, саме тому до інституту дисциплінарної відповідальності потребує постійного моніторингу, перегляду та приведення у відповідність до реалій сьогодення.

Література

1. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 325.
2. Грищенко Р.С. Правове регулювання притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 209 с.
3. Бойко М.Д. Трудове право України: навчальний посібник. Київ : Атика, 2006. 312 с.
4. Мельник В.В. Правові засади вирішення трудових спорів у судовому порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2017. 209 с.
5. Бурак В. Поняття права на захист трудових прав працівників. *Вісник Львів ун-ту. Серія юрид.* Вип. 48. Львів, 2009. С. 177–182.
6. Гетьманцева Н. Д. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37–42.
7. Моліцький С. В. Поняття, механізм застосування та види принципів судового захисту трудових прав. *Європ. перспективи*. 2011. № 4. С. 116–120.
8. Конопльова Н. В. Поняття і сутність права працівників на судовий захист. *Форум права*. 2014. № 1. С. 271–275.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.9>*Х. А. Григор'єва**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**orcid.org/0000-0001-7659-2178*

ГІДРОМЕЛІОРАТИВНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено науково-правовий аналіз запущеної в Україні гідромеліоративної реформи. Здійснений науково-правовий аналіз дозволив виділити та охарактеризувати майновий, суб'єктний та адміністративний блоки відносин, що формують основний рушійний механізм гідромеліоративної реформи в Україні. Серед майнового блоку відносин виокремлено основний крок, на реалізацію якого спрямовані фактично усі інші – це зміна права власності на меліоративні мережі з публічної (державної та комунальної) на приватну. При цьому гідромеліоративна реформа, ґрунтуючись на зміні власницького статусу меліоративних мереж, вимагала зручної організаційно-правової форми, якою стала організація водокористувачів (ОВК). Адміністративний блок відносин гідромеліоративної реформи проявляється в інституційно-функціональному розмежуванні управління водними ресурсами та меліоративною інфраструктурою; державному контролі за дотриманням вимог екологічної безпеки під час здійснення гідротехнічної меліорації; наданні державної підтримки меліоративним заходам та організаціям водокористувачів. У результаті проведених заходів держава намагається виокремити систему гідромеліорації земель в окрему сферу публічного управління; децентралізувати відносини шляхом передачі меліоративних мереж у власність організацій водокористувачів; перекласти відповідальність за подальший розвиток зрошувальних та осушувальних систем на землевласників та землекористувачів; створити сприятливі правові умови для безпечного інвестування в гідромеліорацію. У стратегічному розрізі запланована та започаткована гідромеліоративна реформа в Україні є надзвичайно важливим фундаментом перспективної продовольчої безпеки держави. Вона спрямована на зміцнення агробізнесу, його автономізацію та інтенсифікацію в умовах довгострокових екологічних викликів.

Ключові слова: меліорація, гідротехнічна меліорація, меліоративна реформа, гідромеліоративна реформа, зрошення, осушення, реформа зрошення, сільськогосподарські землі, організація водокористувачів, земельні право-відносини.

Hryhorieva K. A. HYDROMELIORATIVE REFORM IN UKRAINE: SCIENTIFIC AND LEGAL ANALYSIS

The article provides a scientific and legal analysis of the hydromelioration reform launched in Ukraine. The scientific and legal analysis made it possible to identify and characterize the property, subject and administrative blocks of relations that form the main driving mechanism of hydromelioration reform in Ukraine. Among the property block of relations, the main step, the implementation of which is actually aimed at, is the change of ownership of melioration networks from public (state and communal) to private. At the same time, hydromelioration reform, based on the change in the ownership status of melioration networks, required a convenient organizational and legal form, which became the organization of water users (WOC). The administrative block of water reclamation reform relations is manifested in the institutional and functional separation of water resources management and reclamation infrastructure; state control over compliance with environmental safety requirements during hydraulic reclamation; provision of state support to melioration measures and organizations of water users. As a result of the measures taken, the state is trying to separate the land hydromelioration system into a separate sphere of public administration; to decentralize relations by transferring melioration networks into the ownership of water user organizations; transfer responsibility for the further development of irrigation and drainage systems to landowners and land users; create favorable legal conditions for safe investment in water reclamation. From a strategic point of view, the planned and initiated hydromelioration reform in Ukraine is an extremely important foundation for the prospective food security of the country. It is aimed at strengthening agribusiness, its autonomy and intensification in the face of long-term environmental challenges.

Key words: land reclamation, hydrotechnical land reclamation, land reclamation reform, water land reclamation reform, irrigation, drainage, irrigation reform, agricultural land, organization of water users, land legal relations.

Постановка проблеми. Проблеми зміни клімату торкнулися і сільського господарства України. Зокрема, це проявилось в прогресуючих процесах опустелювання, зростанні частоти і потужності посух, зменшенні загальної кіль-

кості опадів тощо. За оцінками учених, Україна уявно посунулася мінімум на 200 км на південь, тобто зони ризикового землеробства, які раніше локалізувалися в окремих регіонах, зараз суттєво збільшилися та продовжують зростати. Однак,

навіть за умови консолідації людства, досягнення запланованих цілей сталого розвитку та протидії подальшим змінам клімату, нинішні погодно-географічні умови уже неможливо повернути на попередні більш комфортні показники. Тобто Україні необхідно пристосовуватися вести ефективно сільське господарство в умовах посушливого клімату, суміжного з багатьма ризиками. Звичайно, це є можливим лише за умови розвитку розгалуженої надійної системи зрошення. Світовий досвід доводить цю тезу красномовною статистикою: «нині у світі зрошується близько 270–300 млн. га, з них поливні землі забезпечують 40% світового виробництва продовольства, займаючи лише 18% площі сільгоспугідь» [1].

Усвідомлення цієї критичної потреби втілюється в започаткуванні гідромеліоративної реформи. Її концептуальні ідеї були закріплені у Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р [2]. Зміст цього нормативно-правового акту підтверджує тісний взаємозв'язок між станом вод та станом земель [3, с. 324]. Через рік урядом було затверджено План заходів з реалізації Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1567-р [4]). Найбільш вагомим здобутком та основним законодавчим актом, яким було втілено в життя ідеї меліоративної реформи, став Закон України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» від 17.02.2022 року [5]. Запланованому розвитку реформи заважають об'єктивні воєнні обставини в державі, однак процес трансформації все ж відбувається. Це актуалізує питання про вплив оголошеної гідромеліоративної реформи на продовольчу безпеку України, зокрема в частині вирішення її стратегічних екологічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичні питання меліорації земель цікавили багатьох вітчизняних учених. Особливо варто відмітити спеціальні дисертаційні дослідження П. Ф. Кулиничка на тему «Правове забезпечення раціонального використання меліорованих земель (на матеріалах Української РСР)» (1984), В. О. Ситніка на тему «Правове регулювання меліорації в Україні» (1995), М. А. Дейнеги на тему «Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні» (2011) та Я. В. Злого на тему «Правове регулювання використання та охорони зрошуваних та осушуваних земель в Україні» (2020). Крім цих робіт проблеми правового регулювання меліорації земель розглядалися у працях Г. В. Анісімової, Н. С. Гавриш, В. М. Єрмоленка, І. І. Каракаша, Н. В. Карпінської, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулиничка, Т. В. Кур-

ман, Т. В. Лісової, В. В. Носіка, Л. В. Ришкової, В. Д. Сидор, С. В. Сидорової, Т. Є. Харитонової, М. В. Шульги та інших учених. Однак при цьому новітня гідромеліоративна реформа не була піддана необхідному науково-практичному аналізу з огляду на те, що вона досі знаходиться на стадії реалізації, тобто є незавершеним, живим організаційно-правовим процесом.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення правових особливостей сучасної гідромеліоративної реформи в частині її впливу на продовольчу безпеку України.

Виклад основного матеріалу. Слід одразу зробити деякі термінологічні застереження. Незважаючи на те, що в новітній науковій та публіцистичній літературі активно вживається термін «меліоративна реформа», він не зовсім вдало відображає реальність. Фактично реформуванню підлягають не усі меліоративні відносини (гідротехнічні, культуртехнічні, хімічні, агротехнічні, агролісотехнічні), а лише один їх різновид – гідротехнічна меліорація, що стосується комплексу заходів, спрямованих на забезпечення поліпшення земель з несприятливим водним режимом. Це дає підстави науковцям іноді називати сучасну реформу «іригаційною» [6]. Проте такий термін є завузьким, адже іригація означає зрошення, а сучасна реформа охоплює проблеми не лише поливу земель – вона також розповсюджується на відносини дренажу і осушення, які є необхідними для ефективного землеробства в деяких регіонах країни. З огляду на проведений термінологічний аналіз можна запропонувати називати сучасну реформу *гідромеліоративною*, оскільки таке визначення відповідає її сутності найбільш точно.

Як влучно зазначає Г. В. Анісімова, «за своєю значимістю реформа зрошення не менш важлива, ніж земельна реформа» [7, с. 11]. Запущена в Україні гідромеліоративна реформа мала перед собою низку важких задач, які сягали корінням в застарілі проблеми. Під час розпаду колгоспної системи, реалізації аграрної та земельної реформ у 90-х роках ХХ ст. меліоративні системи були юридично відділені від земельних ділянок, які вони обслуговували. Довгі три десятиліття у таких юридичних та фактичних умовах призвели до втрати значної частини меліоративної інфраструктури. Негативний ефект цих явищ був посилений через різкі кліматичні зміни та зростаючу потребу в зрошенні. Вирішувати проблему потрібно комплексно, адже вона безпосередньо впливає не лише на економічний розвиток, але й на екологічний стан територій, продовольчу безпеку населення тощо. Складність реформування цієї сфери пояснюється у тому числі особливим поєднанням міцно переплетених правовідносин: водних, земельних, аграрних, адміністративних, екологічних, господарських тощо. У своєму

дослідженні ми проаналізуємо ті складові гідромеліоративної реформи, які найбільше впливають на продовольчу безпеку. Для того, щоб структурувати своє дослідження, ми представимо його у вигляді трьох відносно автономних блоків: майнового, суб'єктного та адміністративного. Обраний методологічний підхід дозволить нам через виявлення особливостей складових простежити характерні риси цілого.

Майновий блок. На думку багатьох фахівців, основну причину занепаду системи меліорації в Україні слід шукати в загальних управлінських рішеннях, які неефективно визначили, передусім, власність на меліоративні системи в Україні. Так, міжгосподарські меліоративні системи перебували в державній власності та управлялися Держводагенством, а внутрішньогосподарські, що не підлягали паюванню в процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств, – бути передані в комунальну власність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1253 від 13.08.2003 року [8]. На думку П. Ф. Кулинич, було застосовано принципово помилковий підхід, за якого закріплювався різний власнісний статус зрошуваних і осушених земель та обслуговуючої їх внутрішньогосподарської меліоративної системи. Як наслідок, єдиний за своєю технологічною суттю і виробничим призначенням майновий комплекс, яким є меліорована земельна ділянка, був розділений між власником самої земельної ділянки та власником меліоративної мережі [9, с. 474].

На тому етапі частина об'єктів внутрішніх меліоративних мереж опинилася в приватній власності, а частина перейшла до власності територіальних громад. Однак комунальна власність виявилася неефективним варіантом, оскільки меліоративні системи вимагали витрат, уваги, охорони, які не могли бути забезпечені скромними зусиллями місцевих рад. Це призвело до формальності такого права, коли меліоративна система перетворювалася із корисного активу у важкий тягар для територіальної громади. Не дивно, що траплялися випадки, коли органи місцевого самоврядування уникали оформлення речових прав на такі об'єкти.

Існують цікаві приклади того, як у судовому порядку оскаржувалася бездіяльність місцевої ради, яка, на думку прокуратури, не прийнявши у свою власність об'єкти внутрішньої меліоративної мережі, «створює передумови для зловживань щодо розпорядження зазначеним нерухомим майном, ризики безпідставного вибуття останнього з власності територіальної громади та може призвести до негативних наслідків та порушення прав громадян» [10]. Законодавча основа для такого прийняття у комунальну власність була досить однозначна. Так, відповідно до ч. 8 ст. 31 Закону України «Про колективне сільськогосподарське

підприємство» внутрішньогосподарські меліоративні системи підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс підприємств- правонаступників, підлягали безоплатній передачі до комунальної власності [11] відповідно до порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2003 року №1253.

Розглянувши одну з таких справ, суд дійшов висновку про те, що у період до 2022 року бездіяльності не було, однак «після внесення відповідних законодавчих змін (мається на увазі прийняття Закону України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» – *прим. авт.*) Тур'є-Реметівська сільська рада наділена можливістю здійснити державну реєстрацію права власності на спірну інженерну інфраструктуру внутрішньогосподарської меліоративної системи, тому суд вважає, що відповідач зобов'язаний вчинити відповідні дії» [12]. При цьому в аналогічній справі щодо Дубриницької сільської ради на тому ж Закарпатті було висловлено іншу точку зору. Суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновків «про бездіяльність відповідача, яка полягає у безпідставному зволіканні в оформленні правовстановлюючих документів на майно, що належить територіальній громаді» [10; 13]. Тобто судами було встановлено, що орган місцевого самоврядування *був зобов'язаний* прийняти указані меліоративні мережі у власність. Це стало відправною точкою для реалізації реформаційних механізмів сьогодення.

Так, серцем гідромеліоративної реформи стало рішення щодо зміни власності на меліоративні мережі. За ідеєю нормотворця, нижча ланка меліоративних систем – меліоративні мережі мають перейти у власність спеціальних суб'єктів – організацій водокористувачів (ОВК), тобто об'єднань землевласників та землекористувачів, які безпосередньо користуються відповідною мережею для зрошення чи осушення своїх земельних ділянок. Таке рішення є цілком обґрунтованим, оскільки: а) меліоративні мережі – це великі та суспільно важливі об'єкти, які нераціонально передавати у приватну власність окремих осіб; б) незважаючи на теоретичні розрахунки, на практиці перебування у комунальній власності себе не виправдало через низку причин, основними з яких є фінансова неспроможність місцевих бюджетів, низька зацікавленість власника у розвитку та удосконаленні об'єкта своєї власності, оскільки не він є його безпосереднім користувачем; в) перебування усіх меліоративних систем у державній власності є теж невдалим варіантом, оскільки це поглибить проблеми, які проявилися на попередньому етапі, адже розрив між власником та зацікавленим користувачем додатково збільшиться. Саме тому висловлені в літературі альтернативні пропозиції

щодо модифікації державної власності на меліоративні системи (на кшталт «утворення Державного водного фонду як окремої фінансової інституції, яка нагромаджуватиме кошти для відновлення та експлуатації об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних мереж» [14]) вважаємо необґрунтованими з огляду на невблаганний вітчизняний досвід. У справі збереження, відновлення та модернізації меліоративних систем в Україні найбільш ефективними будуть ті особи, які безпосередньо в таких мережах зацікавлені. У зв'язку з цим передача власності на меліоративні мережі організаціям їхніх безпосередніх користувачів є реалізацією відомого принципу надання ресурсів тим, хто їх використовує. Для успішного втілення цієї ідеї були підібрані деякі ключові правові механізми.

По-перше, меліоративна система перетворилася на окремий цілісний об'єкт права, а значить на нього може виникнути право власності. Ця трансформація втілилася у низці змін до законів України «Про меліорацію земель», «Про Державний земельний кадастр», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», «Про управління об'єктами державної власності» тощо. Технічно нормотворець організував перехід прав на меліоративні мережі із державної або комунальної власності у власність ОВК за допомогою конструкції безоплатної передачі таких об'єктів за заявою відповідної ОВК.

Законодавцем була проведена досить обширна робота щодо зміни багатьох нормативно-правових актів, які розглядали меліоративні мережі та їх частини як власні об'єкти правового регулювання. Наприклад, відповідні зміни були внесені до Закону України «Про трубопровідний транспорт», і відтепер його дія не поширюється на відносини, пов'язані з будівництвом (створенням) та експлуатацією меліоративних систем та окремих об'єктів меліоративних систем. Також було внесено уточнення до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», відповідно до якого трубопроводи внутрішньогосподарських меліоративних систем не вважаються об'єктами будівництва, а значить на них не поширюється усе масивне законодавство, що регулює відповідні правовідносини.

По-друге, законодавець визначив необхідні земельно-правові передумови для реалізації запланованої реформи. Зокрема, законом передбачено внесення інформації до ДЗК, здійснення необхідних робіт із землеустрою, передбачено обов'язок землевласників та землекористувачів, на ділянках яких розміщено об'єкти меліоративної мережі, укладати договори сервітуту з ОВК. Таким чином, імперативно встановлено пріоритет публічних інтересів над приватними у цих земельно-правових відносинах.

По-третє, оскільки меліоративна мережа отримала чіткий об'єктний статус, вона стає набагато привабливішою для інвестицій. Нормотворець передбачив право землевласника та землекористувача – члена ОВК укладати договір із цією ОВК про внесення інвестицій. Відповідно до цього договору члени організації можуть самостійно оплачувати роботи з будівництва (розміщення), ремонту об'єктів інженерної інфраструктури меліоративної мережі організації, а також проводити технічне переоснащення обладнання, необхідного для забезпечення здійснення гідротехнічної меліорації на території обслуговування організації. Важливо, що договір з членом організації про внесення інвестицій в меліоративну мережу організації підлягає схваленню загальними зборами, а істотною умовою такого договору має бути порядок компенсації внесених інвестицій. Таким чином, нормотворець наполягає на тому, що єдиний власник меліоративної мережі – ОВК, і жодні інвестиції, незважаючи від їх обсягу, не можуть та не повинні змінювати це становище.

Таким чином, у калейдоскопі майнового блоку відносин ми бачимо основний серйозний крок, на реалізацію якого спрямовані фактично усі інші – це зміна права власності на меліоративні мережі з публічної (державної/такомунальної) на приватну.

Суб'єктний блок. Законодавець увів до системи права нового суб'єкта – організацію водокористувачів (ОВК), присвятивши формуванню її правового статусу цілий закон. Такий ґрунтовний підхід є виправданим, оскільки досвід зарубіжних країн свідчить, що без спеціальної законодавчої бази подібні об'єднання не будуть життєздатні в довгостроковому плані [15].

Проаналізувавши правове регулювання створення та діяльності ОВК, ми дійшли висновку про її яскраво виражену кооперативну природу, хоча прямих вказівок на це законодавець уникнув. На нашу думку, найбільш яскравими доказами кооперативної природи ОВК слід вказати наступні:

1) *Мета і принципи діяльності.* Спеціальним Законом метою діяльності ОВК зазначається «ефективне проведення гідротехнічної меліорації на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що включені до території обслуговування організації» [5]. Принципи діяльності ОВК, а саме: добровільність та відкритість членства, самоврядність, прозорість та доступність інформації про діяльність організації, забезпечення дотримання прав і законних інтересів власників та користувачів земельних ділянок, забезпечення вимог екологічної безпеки – корелюють із закріпленими в законах України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію».

2) *Членство в ОВК.* Законодавець використовує територіальний принцип створення і членства в ОВК, який є схожим, наприклад, із способом

об'єднання в житловий, садівничий чи дачний кооператив. В ОВК об'єднуються землевласники та землекористувачі, ділянки яких обслуговуються однією меліоративною мережею. Членство в ОВК прив'язане не до особи – воно прив'язане до земельної ділянки, яка знаходиться на території обслуговування конкретної меліоративної мережі. Якщо власник цієї земельної ділянки чи користувач змінюються, право на членство в ОВК теж переходить.

3) *Характер відносин між ОВК та членами* має ознаки класичного обслуговуючого кооперативу. ОВК створюється з метою налагодження спільного ощадливого користування єдиною меліоративною мережею. Члени цієї організації є одночасно її клієнтами, що характерно для кооперативів. При цьому ОВК може надавати послуги нечленам – власникам і користувачам земельних ділянок, які входять до території обслуговування меліоративної мережі ОВК. За послуги, які надає ОВК (організацію доставки води, підтримання нормального стану інфраструктури, регулярного та своєчасного ремонту тощо), користувачі платять встановлену вартість. Слід підкреслити, що ця сума не включає вартість води та юридично з нею не пов'язана.

4) *Модель управління ОВК.* Система органів управління є цілком аналогічною до тієї, що передбачена вітчизняним законодавством для кооперативів. Спосіб голосування є модифікацією класичного кооперативного «один член – один голос». Так, у кожного члена ОВК є два типи голосів: основний та додаткові. Основний – це і є той самий демократичний рівний голос усіх членів кооперативної організації. Однак розробники закону спрогнозували можливість створення рейдерських схем за допомогою маніпулювання цим принципом [16]. Наприклад, викупивши одну ділянку на території обслуговування ОВК, власник може поділити її на дрібні частини, штучно збільшивши число формальних власників чи користувачів, які мають рівне право голосу, а значить – можуть нівелювати демократичні кооперативні принципи голосування. Для того щоб запобігти цьому було запроваджено додаткові голоси, які розраховуються залежно від площі земельних ділянок у загальній площі обслуговування меліоративної мережі. Рішення вважається прийнятним, якщо за нього було віддано більшість як основних, так і додаткових голосів. Така цікава юридична конструкція покликана враховувати одночасно і кількість членів, і їх реальну питому вагу в масштабі території обслуговування ОВК.

5) *Майнові фонди та внески.* У цьому аспекті теж можна знайти чіткі паралелі із кооперативним законодавством, наприклад, щодо можливості створення резервного та спеціального фондів. Однак, разом із тим, слід вказати на важливі

відмінності. Наприклад, у Законі України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» немає поняття основного майнового фонду організації (статутного, пайового, неподільного тощо). При цьому, нагадаємо, що за ОВК закріплюється право власності на меліоративну мережу, визначаються джерела можливого формування майна, однак не встановлюється, до якого фонду це зараховується. Внески, передбачені законодавством, теж є аналогічними до тих, які можуть вноситися членами кооперативів (вступні, цільові).

6) *Особливості реалізації права власності.* Характерно, що законодавством встановлено обов'язок ОВК використовувати передану меліоративну мережу лише за цільовим призначенням. При цьому в разі припинення діяльності ОВК майно не підлягає поділу між членами, а має бути передане або іншій ОВК, або державі. Така норма не є новим словом у праві – вона є адаптованим варіантом старого кооперативного правила про юридичну долю неподільного фонду.

Отже, законодавець у 2022 році все ж дійшов до необхідності створення ОВК як нової модифікації кооперативу в сучасному українському законодавстві. Однак ця ідея була висловлена та обґрунтована у вітчизняній доктрині більше ніж за десять років до того. Так, П. Ф. Кулинич довів, що «кращим варіантом організаційно-правового узгодження інтересів власників земельних ділянок, розташованих у зоні дії внутрішньогосподарської зрошувальної і осушувальної мережі, може бути створення ними обслуговуючого меліоративного кооперативу» [9, с. 476]. Вважаємо, що втілюючи цю ідею, нормотворець цілком свідомо уникнув прямої вказівки, пам'ятаючи про складну долю кооперативів в Україні та не бажаючи скомпрометувати нового перспективного суб'єкта. Однак, як би не називався новий суб'єкт, його кооперативна природа є очевидною, а головне – цілком виправданою для поставлених перед ним цілей та завдань.

Незважаючи на воєнні умови, процес утворення ОВК в Україні все ж було запущено. Станом на квітень 2024 року засновано 35 таких організацій [17], при цьому вже також стартував юридичний перехід прав на меліоративні мережі: «першими право власності на меліоративні мережі та їх частини отримали Тур'є-Реметівська сільська рада із Закарпатської області та Організація водокористувачів «Вода життя» з Одещини» [18].

Поява нових суб'єктів у правовому полі очікувано викликала окремі практичні питання. Найбільш цікавим став випадок на Харківщині. Там податковий орган відмовив у включенні ОВК «Довгалівська» до Реєстру неприбуткових установ та організацій, посилаючись на те, що ОВК отримує плату за свої послуги. Однак суд правиль-

но встановив, що така плата не формує прибуток, який би розподілявся між членами організації, та не робить ОВК комерційним підприємством [19].

Отже, гідромеліоративна реформа, ґрунтуючись на зміні власницького статусу меліоративних мереж, вимагала зручної організаційно-правової форми для втілення задуманого. З одного боку, ОВК задовольняє приватно-правову вимогу: є особою приватного права, створюється самими землевласниками і землекористувачами, що підвищує їх зацікавленість в самостійному удосконаленні зрошувальної чи осушувальної системи. З іншого боку, завдяки кооперативно-правовій природі ОВК власність на меліоративну мережу не узурпується – вона прив'язується до землі, а не до окремих осіб, а тому зберігає можливість усіх зацікавлених землеволоділців скористатися гідромеліоративними послугами.

Адміністративний блок. Важливою складовою меліоративної реформи стала ідея про розподіл повноважень щодо управління водними об'єктами та меліоративною інфраструктурою. Ця ідея була втілена в законах України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» [5], «Про меліорацію земель» [20], постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання розподілу окремих повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері меліорації земель» від 24 травня 2021 р. № 539 [21], розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм» від 12 серпня 2022 р. № 714-р [22] тощо. Відповідно до цих нормативно-правових актів Держводагенство мало передати належні йому об'єкти, підприємства, установи та організації, які стосуються гідромеліорації, в управління Держрибагенству. Однак процес просувався складно, що призвело навіть до судових спорів.

Так, у 2023 році Держрибагенство подало позов до суду про зобов'язання Держводагенства вчинити дії з передачі кількох цілісних майнових комплексів на Закарпатті: Мукачівського, Тячівського, Берегівського, Виноградівського міжрайонних управлінь водного господарства та Державної організації (установа, заклад) «Ужгородське міжрайонне управління водного господарства». На початку довелося визначитися із юрисдикцією спору. Суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що спір за своєю суттю не є спором між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції, а є спором між юридичними особами за право управління об'єктами нерухомого майна, яке приймає безпосередньо участь у господарській діяльності, спором щодо права власності чи іншого речового права на майно, а значить відноситься

до господарської юрисдикції [23]. Проведення у цій справі ще триває.

Паралельно із цим відбувається судовий розгляд іншого спору, який теж викликає науково-практичний інтерес. Державна установа «Українські гідромеліоративні системи» звернулася з позовом про стягнення солідарно з Держводагенства та Регіонального офісу водних ресурсів у Полтавській області 10 тис. грн упущеної вигоди за надання платних послуг із використання меліоративних систем, які мали би бути передані у відання Держрибагенству [24]. Відповідно до свого Положення ДУ «Українські гідромеліоративні системи» забезпечує експлуатацію державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем, проведення планово-запобіжних ремонтів меліоративних систем і споруд, а також здійснює ремонт внутрішньогосподарської меліоративної мережі та її гідротехнічних споруд на договірних засадах. Зволікання із передачею необхідних об'єктів Держрибагенству призводить, на думку державної установи, до її збитків у вигляді упущеної вигоди, адже всі вказані роботи продовжує виконувати за плату Регіональний офіс водних ресурсів. Проведення ще триває.

Рішення про розмежування управління водними ресурсами та управління меліорацією супроводжується також тим, що меліоративні канали визнані такими, що не є водними об'єктами (зміни до Водного кодексу України). Це було необхідно для спрощення трансформації меліоративних мереж у цивільно-правовий об'єкт та реалізації основного задуму реформи – передачі меліоративних мереж у руки зацікавлених землевласників та землекористувачів.

З іншого боку, позбавлення статусу водних об'єктів викликає еколого-правові побоювання. Однак у Держводагенства залишається основний важіль – надання та лімітування права спеціального водокористування, яке так само залишається індивідуальним. Тобто ОВК не отримує дозволів на спеціальне використання водних ресурсів – їх отримують землевласники та землекористувачі, тоді як ОВК лише організовує доставку такої води до поля.

Як зазначає П. Ф. Кулинич, «сільськогосподарські землі України є і не перестануть бути засобом забезпечення продовольчої безпеки країни. Однак, враховуючи їх екологічний стан, продовольчі пріоритети у використанні земельних ресурсів мають бути підпорядковані чітко визначеним екологічним імперативам» [25, с. 158]. Продовжуючи цю думку, потрібно чітко усвідомлювати екологічну сторону проблеми меліорації: збільшення зрошення означає збільшення використання вод, а це, в свою чергу, тягне за собою навантаження на водні ресурси в цілому. Напри-

клад, у 2020 році на потреби зрошення близько 550 тис. га було використано 1452 млн м³ водних ресурсів, що становило п'яту частину загальної кількості використаної свіжої води в Україні [6]. Проблема потреби у воді стає надзвичайно критичною, з огляду на те, що зрошення потребує площа 19 млн га, тобто майже у 30 разів більша.

Україна не може похвалитися достатніми запасами прісної води. За роки незалежності на території держави зникло понад 10 тис річок. Загальні кліматичні зсуви спричиняють зменшення опадів, пересихання багатьох водних об'єктів, їх складний екологічний стан. Ці процеси мають оцінюватися комплексно під час прийняття управлінських рішень щодо водокористування. Ця важка місія лягає на плечі саме спеціалізованого Держводагенства.

При цьому не можна наполягати, наприклад, на тому, щоб потребам зрошення віддавався безумовний пріоритет перед іншими потребами у воді (промисловими, споживчими, рекреаційними, рибогосподарськими, енергетичними тощо). У певних випадках віднайти такий баланс інтересів та потреб досить складно. Яскравим прикладом незбалансованого використання води можна вказати проблему Куяльницького лиману на Одещині. Річка Великий Куяльник, яка наповнює лиман, втратила свою повноводність не лише через негативні екологічні зміни, але й через хижацьке господарське використання її ресурсів для зрошення полів. Це призвело до того, що за окремими підрахунками, до Куяльницького лиману доходять лише мізерні 15% стоку. Така критично низька подача прісної води, помножена на значний відсоток випаровування під час літньої спеки та інші фактори, викликає загрозливі показники солоності вод лиману та спричиняє його пересихання. Ураховуючи унікальні цілющі властивості цього природного об'єкту, нераціональне використання вод єдиної річки, що має його наповнювати та підтримувати в ньому життя, призводить до поступової, але невідвратної втрати курорту загальнодержавного значення, важливого рекреаційного та лікувально-оздоровчого ресурсу.

Вплив меліорації на загальний стан навколишнього природного середовища важко переоцінити. На їхній тісний зв'язок вказувала М. А. Дейнега, обґрунтовуючи, що субінститут агро меліоративних відносин належить до правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві аграрного права України [26]. Однак взаємовплив меліорації земель та навколишнього природного середовища підтверджується не лише доктринально, але й на законодавчому рівні. Це знайшло свій прояв, зокрема, в нормах Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який називає будівництво меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури меліоратив-

них систем таким видом планованої діяльності та об'єктів, що може мати значний вплив на довкілля та підлягає оцінці впливу на довкілля [27]. При цьому законом про ОВК наголошено на тому, що експлуатація меліоративних мереж, які вже існували на момент їх передачі у власність ОВК, не потребує проведення оцінки впливу на довкілля та отримання рішення про провадження планованої діяльності. Така завбачлива норма дозволяє значно спростити процес реалізації гідромеліоративної реформи, позбавивши його формальностей. Оскільки меліоративна мережа уже функціонувала, то проведення оцінки впливу на довкілля щодо неї під час переходу прав буде відігравати роль не екологічного запобіжника, а зайвого адміністративного бар'єра.

Реальна зацікавленість держави в успішному проведенні гідромеліоративної реформи простежується також у заходах підтримки. Характерним є зроблений нормотворцем вибір щодо юридичної кваліфікації такої підтримки. Справа у тому, що існує, як мінімум, два варіанти такої кваліфікації: а) державна допомога за загальним господарським законодавством з усіма його правилами та обмеженнями або ж б) державна підтримка за аграрним законодавством, яка має власну специфіку та не підкорюється вказаним загальним вимогам. Вибір розробників меліоративної реформи був зроблений на користь агропротекційного варіанту, хоча основна складність у тому, що формальний суб'єкт підтримки – це ОВК, яка не має статусу сільськогосподарського товаровиробника чи іншого суб'єкта сільськогосподарської діяльності. Однак не можливо ігнорувати безпосередній зв'язок ОВК із членами такої організації – аграріями, а також результат її успішної діяльності – ефективне сільськогосподарське виробництво. Саме тому було внесено застереження до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», а саме: вимоги цього Закону не поширюються на передачу у власність ОВК об'єктів інженерної інфраструктури міжгосподарських та внутрішньогосподарських меліоративних систем, що перебувають у державній власності, комунальній власності, яка здійснюється відповідно до Закону України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель». Це положення відмежувало заплановану гідромеліоративну реформу від усіх запобіжників складного законодавства про державну допомогу бізнесу.

Однак необхідно усвідомлювати і зворотний бік аналізованої реформи. Законодавець пропонує аграріям взяти на себе не лише право власності на меліоративні мережі – разом із цим на сільськогосподарських виробників лягає обов'язок утримувати ці мережі як об'єкт своєї власності. Ураховуючи низький рівень технічного

забезпечення, значний ступінь зношення, загальний занепад і руйнування меліоративних систем у державі, такий «подарунок» може видатися заважким. Саме тому паралельно було закладено правові основи для адресної державної підтримки ОВК у напрямі полегшення початкових фінансових затрат на технічне забезпечення. Для того, щоб належним чином легалізувати підтримку новонароджених ОВК, було внесено зміни до спеціального агропротекційного Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України». Так, у ньому з'явився Розділ V² «Державна підтримка організацій водокористувачів», що складається з однієї статті «Бюджетна дотація для відновлення переданих у власність організацій водокористувачів насосних станцій» [28]. Основна ідея підтримки полягає у частковій компенсації вартості проведених ОВК робіт по відновленню роботи насосної станції або її ремонту. Так, урядом було затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям водокористувачів (постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1070), в якому передбачається, що бюджетна дотація надається організації водокористувачів у розмірі до 50% понесених нею витрат для відновлення, реконструкції, модернізації, капітального ремонту насосних станцій, які введені в експлуатацію після відповідних робіт (зокрема заміна та ремонт насосно-силового обладнання, здійснення заходів з енергоефективності) [29].

Слід підкреслити ще один важливий момент. Розбираючи старі проблеми, гідромеліоративна реформа намагається побудувати плацдарм для майбутнього удосконалення системи зрошення і осушення в Україні. Законодавство залишає достатньо місця для інвестиційних проєктів та розширення, модернізації меліоративних систем, побудови нових об'єктів, які за своїм правовим режимом вже будуть відрізнятися. Ті меліоративні мережі, які були приватизовані або побудовані приватними особами, уже мають загальний правовий режим майна. Ті меліоративні мережі, які передаються у власність ОВК у процесі реформування, мають обмеження у правовому режимі (наприклад, щодо неможливості відчуження тощо). Ця неоднорідність на етапі здійснення реформування та налагодження нової правової моделі гідромеліорації є цілком виправданою. Однак згодом, ймовірно, правовий режим меліоративних мереж вимагатиме чергової трансформації та уніфікації.

Висновки. Здійснений науково-правовий аналіз дозволив виділити та охарактеризувати майновий, суб'єктний та адміністративний блоки відносин, що формують основний рушійний

механізм гідромеліоративної реформи в Україні. У результаті проведених заходів держава намагається виокремити систему гідромеліорації земель в окрему сферу публічного управління; децентралізувати відносини шляхом передачі меліоративних мереж у власність ОВК; перекласти відповідальність за подальший розвиток зрошувальних та осушувальних систем на землевласників та землекористувачів; створити сприятливі правові умови для безпечного інвестування в гідромеліорацію. У стратегічному розрізі запланована та започаткована гідромеліоративна реформа в Україні є надзвичайно важливим фундаментом перспективної продовольчої безпеки держави. Вона спрямована на зміцнення агробізнесу, його автономізацію та інтенсифікацію в умовах довгострокових екологічних викликів.

Стаття підготовлена в рамках виконання стипендіального наукового дослідження (постанова Верховної Ради України «Про призначення у 2023 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» від 09.08.2023 року № 3297-IX)

Література

1. Прокопенко Н. А. Зрошуванні землі України та їх розподіл. *Теоретичні та прикладні проблеми геодезії, картографії, землеустрою та кадастру в сучасних умовах господарювання*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Умань, 26 квітня 2023 р.). Умань, 2023. С. 37–39.
2. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 170.
3. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків, 2020. 396 с.
4. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1567-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 250.
5. Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель: Закон України від 17.02.2022 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 16. Ст. 55.
6. Дідковська Л. І. Нормативно-правові засади та державна підтримка розвитку зрошувального землеробства. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 44 – 50.
7. Анісімова Г. В. Меліоративна реформа: еколого-правові аспекти законодавчого забезпечення. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах*: матеріали круг. столу (м. Харків, 22 лютого 2024 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2024. С. 10 – 14.
8. Про затвердження Порядку безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у тому числі незавершеного будівництва, а також внутрішньогосподарських меліоративних систем колективних сільськогосподарських підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс

підприємств- правонаступників: постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2003 року № 1253. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 163.

9. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.

10. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 13 лютого 2023 року у справі № 260/2697/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108990833> (дата звернення: 01.05.2024 року)

11. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 20. Ст. 272.

12. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 260/2698/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107056415#> (дата звернення: 01.05.2024 року)

13. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 17 травня 2023 року у справі № 260/2697/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111169762> (дата звернення: 01.05.2024 року)

14. Дмитренко Р. Державне регулювання земельних відносин та водокористування в агробізнесі через створення Державного водного фонду. *Теоретичні та практичні питання аграрної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 18 травня 2022 року). У 2 ч. / за заг. ред. А. С. Кобця. Дніпро, 2022. Ч. 2. С. 102–104.

15. Злий Я. В. Правове регулювання використання та охорони зрошуваних та осушуваних земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 19 с.

16. Пояснювальна записка до проекту Закону про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель № 5202-д від 13.08.2021 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5202-%D0%B4&conv=9> (дата звернення: 01.05.2024 року)

17. Створення організації водокористувачів. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1T0muU10G7g_HR779AIS0_TA3nd6bNT0D/edit#gid=1070588612 (дата звернення: 01.05.2024 року)

18. В Україні розпочато державну реєстрацію речових прав на меліоративні мережі та їх частини. URL: https://darg.gov.ua/_v_ukrajini_rozpochato_0_0_0_13630_1.html (дата звернення: 01.05.2024 року)

19. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 22 квітня 2024 року у справі № 520/4401/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118528324#> (дата звернення: 01.05.2024 року)

20. Про меліорацію земель: Закон України від 14.01.2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 11. Ст. 90.

21. Деякі питання розподілу окремих повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері меліорації земель: постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2021 року № 539. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 102.

22. Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 року № 714-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 183.

23. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 05 жовтня 2023 року у справі № 910/9545/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114112907> (дата звернення: 01.05.2024 року)

24. Ухвала Господарського суду міста Києва від 20 травня 2024 року у справі № 910/16611/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119210991> (дата звернення: 01.05.2024 року)

25. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.

26. Дейнега М. А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2011. 19 с.

27. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 315.

28. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

29. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям водокористувачів: постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1070. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 201.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.10>

О. В. Березневич
здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права
orcid.org/0009-0000-0700-0191

ОСНОВНІ ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

В статті виділено види та розкрито зміст основних видів адміністративних поліцейських послуг в Україні. Доведено що, адміністративні поліцейські послуги поділяються на: адміністративно-сервісні, які надаються за заявою приватних осіб і спрямовані на ухвалення сприятливого адміністративного акту; та адміністративно-владні, які передбачають втручання поліції для захисту порушених прав, свобод, законних або публічних інтересів через видання несприятливого для приватних осіб адміністративного акту. Патрульна поліція надає широкий спектр сервісних адміністративних поліцейських послуг, включаючи цілодобове патрулювання для забезпечення громадського порядку та безпеки, контроль за дотриманням правил дорожнього руху та його регулювання, оперативне реагування на правопорушення, надання невідкладної допомоги потерпілим до прибуття компетентних служб, охорону місця події в первинному стані до прибуття уповноважених осіб, а також активну взаємодію з населенням та громадськими організаціями для підвищення рівня громадської безпеки і встановлення довірливих відносин між поліцією та громадянами. Адміністративні поліцейські послуги включають охорону об'єктів і майна, оперативне реагування та співпрацю з іншими структурами, якщо вони безпосередньо здійснюються поліцейськими Національної поліції, проте послуги цивільних охоронців не можна вважати поліцейськими. Адміністративно-примусові адміністративні поліцейські послуги полягають в тому що, поліцейські мають право застосовувати заходи примусу, такі як поліцейське піклування, фізична сила, спеціальні засоби та вогнепальна зброя для припинення правопорушень, забезпечення безпеки та захисту громадян. Адміністративно-контрольні, виникають тоді, коли підрозділи Національної поліції здійснюють контрольні заходи щодо дотримання фізичними та юридичними особами правил і порядку зберігання, використання зброї, спеціальних засобів захисту, боєприпасів, вибухових речовин та інших предметів, які регулюються дозвільною системою. Інформаційні адміністративні поліцейські послуги спрямовані на надання інформації громадянам про стан правопорядку та роз'яснення законодавства.

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративний примус, адміністративний сервіс, безпека, громадський порядок, дорожній рух, інформаційні послуги, патрульна поліція, поліція охорони, правопорушення, фактична дія.

Bereznevych O. V. MAIN TYPES OF ADMINISTRATIVE POLICE SERVICES IN UKRAINE

The article highlights and explains the main types of administrative police services in Ukraine. It is proven that administrative police services are divided into administrative-service ones, provided at the request of private individuals, and aimed at adopting a favorable administrative act, and administrative-authoritative ones, which involve police intervention to protect violated rights, freedoms, legal or public interests through issuing an unfavorable administrative act for private individuals. The patrol police provide a wide range of service administrative police services, including round-the-clock patrolling to ensure public order and safety, monitoring compliance with traffic rules and regulating traffic if necessary, responding promptly to offenses, providing urgent assistance to victims until the arrival of competent services, safeguarding the crime scene in its initial state until authorized persons arrive, and actively interacting with the public and community organizations to enhance public safety and establish trust between the police and the community. Administrative police services include the protection of objects and property, prompt response to offenses, and cooperation with other structures if they are directly carried out by the officers of the National Police; however, services provided by civilian security personnel cannot be considered police services. Administrative-coercive administrative police services involve the police's right to use coercive measures, such as police custody, physical force, special means, and firearms to stop offenses, ensure safety, and protect citizens. Administrative-control services arise when National Police units carry out control measures to ensure compliance by individuals and legal entities with the rules and procedures for storing, using weapons, special protection means, ammunition, explosive substances, and other items regulated by the permit system. Informational administrative police services are aimed at providing information to citizens about the state of law and order and explaining legislation.

Key words: administrative act, administrative coercion, administrative service, factual action, informational services, offenses, patrol police, public order, safety, security police, traffic.

Вступ. Актуальність новітнього виділення та розкриття змісту основних видів надання адміністративних поліцейських послуг в умовах воєнно-

го стану, введеного у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням в Україну, зумовлена необхідністю ефективного забезпечення громад-

ського порядку, безпеки та захисту прав громадян. У цих умовах зростає роль, адміністративно-сервісних послуг щодо надання допомоги громадянам які постраждали внаслідок російської агресії, так й адміністративно-примусових заходів, для швидкого реагування на правопорушення та забезпечення правопорядку. Адміністративно-контрольні послуги стають важливими для моніторингу дотримання законів щодо зберігання та переміщення зброї, а також інших небезпечних речовин. Інформаційні послуги поліції забезпечують громадян необхідною інформацією про безпеку, правила поведінки в умовах воєнного стану в Україні та механізми реагування на виклики, пов'язані з військовою агресією. Тому наукове розуміння та оптимізація надання цих послуг є критично важливими для підтримання громадського порядку та захисту населення в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До певних аспектів наукової проблематики адміністративних поліцейських послуг в Україні звертались учені в галузі адміністративного права В. Аверянов, М. Алексійчук, І. Бабич, Ю. Біла-Тюріна, І. Бойко, А. Бурбій, С. Вітвіцький, В. Галунько, О. Гулак, П. Діхтієвський, І. Зозуля, Л. Коваленко, О. Кузьменко, Д. Ластович, Б. Логвиненко, Л. Ніколенко, О. Мердова, Р. Миронюк, А. Собакарь, А. Танько, В. Тулінов, Г. Шевчук, В. Фелик, О. Циганов, О. Юнін, Н. Янюк та ін. Проте останніми роками монографічних досліджень з аналізованої проблематики в доступних джерелах не виявлено. Тому можна зробити висновок про певну наукову лаку в цій сфері.

Отже, розкриття основних видів адміністративних поліцейських послуг в Україні є актуальним на сучасному етапі розвитку України, що дозволить підвищити ефективність роботи Національної поліції, зміцнити довіру населення до правоохоронних органів та вжити заходи щодо забезпечення надійного захисту прав і свобод громадян в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на аналізовані нами проблеми вчених у галузі адміністративного права та чинного законодавства розкрити основні види адміністративних поліцейських послуг в Україні

Виклад основного матеріалу. В попередніх наших наукових працях ми розкрити, що поліцейські послуги в адміністративно-правовому аспекті – це діяльність посадових осіб (органів і підрозділів) Національної поліції України на основі реалізації норм адміністративного права, спрямована на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства, держави, публічної безпеки і порядку та безпеки фізичних і юридичних осіб, їхнього майна, що здійснюється через ухвалення

адміністративних актів, здійснення фактичних дій, контрольних заходів і використання інших інструментів публічного адміністрування. Довели поліцейські послуги можуть бути публічно-сервісними, коли надаються за заявою приватних осіб, і втручальними, коли згода приватної особи на надання такої послуги з метою забезпечення публічної інтересу не є обов'язковою [1].

Зараз хочемо зазначити, поліцейські послуги в адміністративно-правовому аспекті, як діяльність посадових осіб (органів і підрозділів) Національної поліції України на основі реалізації норм адміністративного права більш доцільно і лаконічно можна оформити у категорійному визначення, як «адміністративні поліцейські послуги».

Відповідно звертаючись до предмету нашого аналізу слід зазначити, що адміністративні поліцейські послуги за способом владного впливу на приватних суб'єктів адміністративного права є, або публічно-сервісними, коли надаються за заявою приватних осіб, і втручальними, коли згода приватної особи на надання такої послуги з метою забезпечення публічної інтересу не є обов'язковою.

Вид публічно-сервісних послуг широко використовуються в системі МВС України. Наприклад, сервісними центрами МВС України що надаються адміністративні послуги, які спрямовані на забезпечення високоякісного, ефективного та сучасного обслуговування громадян. Ці послуги охоплюють різні аспекти пов'язані з транспортними засобами, включаючи видачу посвідчень водія, прийняття теоретичних та практичних іспитів, а також реєстрацію та перереєстрацію транспортних засобів. Сервісні центри МВС постійно оновлюють свою інфраструктуру та технічне забезпечення, зокрема оснащення екзаменаційних класів і автопарку сучасними транспортними засобами. Основною метою діяльності сервісних центрів МВС є підвищення зручності та якості послуг для громадян, забезпечення прозорості процедур і підвищення довіри до державних інституцій [2].

Однак хоча такі послуги і надаються системою органів МВС України, через Міністра внутрішніх справ, через якого Національна поліція, як центральний орган виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України з метою реалізації державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [3], проте за своєю юридичною природою вони не є поліцейськими послугами. Вони є класичними адміністративними послугами які надаються працівниками сервісних центрів в Україні (які не мають статусу поліцейських) відповідності до законів України «Про адміністративну процедуру» [4] та «Про адміністративні послуги» [5].

В цьому аспекті треба зазначити що деякі адміністративні послуги надають підрозділи поліції у сфері дозвільної системи. В першу чергу видача це дозволу на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система для юридичних осіб. Такі послуги як правило безпосередньо надають поліцейські Національної поліції України. Однак до їх юридичний природи такого виду послуг та співвідношення їх з адміністративної поліцейськими послугами ми повернемося у наступних наукових працях.

Найбільше сервісних адміністративних поліцейських послуг надає патрульна поліція. Первинною з яких є цілодобове патрулювання території обслуговування, в процесі якого здійснюється забезпечення охорони громадського порядку і громадської безпеки, контроль за дотриманням правил дорожнього руху та його безпекою та регулювання дорожнього руху у разі необхідності. По-друге, здійснення першого реагування на повідомлення про правопорушення, шляхом надання невідкладної допомоги потерпілим від нещасних випадків, правопорушень, аварій, пожеж та інших надзвичайних ситуацій до прибуття компетентних служб. Вжиття заходів щодо охорони та збереження місця події в первинному, незміненому стані до прибуття уповноважених осіб, зокрема слідчих оперативних груп. Спількування і співпраця із суспільством, шляхом постійної співпраці з населенням та громадськими організаціями з метою підвищення рівня громадської безпеки, встановлення довірливих відносин між поліцією та населенням [6].

Отже, патрульна поліція надає комплексні сервісні адміністративні поліцейські послуги, які включають цілодобове патрулювання для забезпечення громадського порядку та безпеки, контроль за дотриманням правил дорожнього руху та його регулювання за потреби, оперативне реагування на повідомлення про правопорушення, надання невідкладної допомоги потерпілим до прибуття компетентних служб, охорону місця події в первинному стані до прибуття уповноважених осіб, а також активну взаємодію з населенням та громадськими організаціями для підвищення рівня громадської безпеки та встановлення довірливих відносин між поліцією та громадянами.

Якщо звернутися до сервісних послуг поліції охорони то слід зазначити що, вона забезпечує фізичну охорону об'єктів, майна та фізичних осіб на договірних засадах. Їхня діяльність регламентується Законом України «Про Національну поліцію» [7] та підзаконними нормативно-правовими актами, які затверджені Міністерством юстиції України. Основними напрямками здійснення охорони є забезпечення збереження нерухомого та рухомого майна, контроль за станом майнової безпеки; охорона цінностей та вантажів під час

перевезення, інкасація та охорона фізичних осіб. При цьому використовуються наряди оперативного реагування на тривожні сповіщення та інші повідомлення про правопорушення, охорони стаціонарних мобільних об'єктів та особиста охорона фізичних осіб. Крім того, поліції охорони надає інші сервісні послуги, зокрема щодо забезпечення пропускового режиму на об'єктах; дотримання внутрішнього розпорядку. Фінансування здійснюється за рахунок коштів, одержаних за надані послуги з фізичної охорони та інших надходжень, не заборонених законодавством України. Поліція охорони співпрацює з головними управліннями Національної поліції України, іншими територіальними підрозділами та міжнародними організаціями для забезпечення ефективної охорони [8; 9; 10].

На наш погляд послуги поліції охорони які здійснюється поліцейськими мають бути віднесені до адміністративних поліцейських послуг. Коли такі послуги надаються цивільними охоронцями то вони також носять деякі ознаки публічності, проте не можуть вважатися поліцейськими. Адже останні надають охоронні послуги у відповідності до Закону України від 22 березня 2012 року № 4616-VI «Про охоронну діяльність» управомостатусу цивільного персоналу охорони.

Отже, послуги поліції охорони, що включають фізичну охорону об'єктів, майна та фізичних осіб, регламентовані законом і забезпечуються поліцейськими, є адміністративними поліцейськими послугами. Вони охоплюють широкий спектр діяльності від збереження майна до оперативного реагування на правопорушення і співпраці з іншими правоохоронними структурами. Послуги, що надаються цивільними охоронцями, хоча і мають ознаки публічності, не можуть вважатися поліцейськими.

Адміністративні поліцейські послуги, які є втручальними (адміністративно-владними), виникають тоді коли згода приватної особи на надання такої послуги з метою забезпечення публічного інтересу не є обов'язковою, включають: самостійне виявлення правопорушень під час патрулювання та в інших випадках, передбачених законодавством, звернення уваги на правопорушення з метою їх запобігання, припинення, документування і притягнення до відповідальності. Припинення правопорушень, виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, застосування для цього передбачених законодавством прав і повноважень. Розгляд справ про адміністративні правопорушення і застосування заходів адміністративного впливу до правопорушників. Затримання правопорушників та доставлення їх до підрозділів органів внутрішніх справ. У випадках, визначених законодавством, здійснюється затримання особи та її доставлення, а також застосування інших заходів забезпечення провадження відповідно до законодавства [11].

Крім того, адміністративні поліцейські послуги за критерієм використання інструментів публічного адміністрування поділяються на: по-перше, на адміністративно-сервісні, які надаються за заявою приватних осіб і результатом їх надання є ухвалення сприятливого для приватної особи адміністративного акту. По-друге, адміністративно-владні, коли поліцейський (орган, підрозділ поліції) відповідно до прямо прописаної законодавчої компетенції зобов'язаний втрутитися й захистити порушені права, свободи й законні інтереси приватних осіб або публічний інтерес держави й суспільства через видання несприятливого для інших приватних осіб адміністративного акту. Наприклад, винесення постанови (адміністративного акту) про взяття на профілактичний облік дитини та заведення обліково-профілактичної справи офіцером ювенальної превенції Національної поліції України [12].

Отже, адміністративні поліцейські послуги поділяються на адміністративно-сервісні, що надаються за заявою приватних осіб і мають на меті ухвалення сприятливого адміністративного акту, та адміністративно-владні, які передбачають втручання поліції для захисту порушених прав, свобод і законних інтересів або публічного інтересу шляхом видання несприятливого для приватних осіб адміністративного акту, наприклад, постанови про взяття на профілактичний облік дитини.

Адміністративно-примусові, коли поліцейський за нормами Закону України «Про Національну поліцію» має право застосувати поліцейські заходи як крайню форму фактичної дії. Приклади: поліцейське піклування, що включає нагляд за неповнолітніми, людьми з психічними розладами, або особами, які перебувають у небезпечному стані через сп'яніння. Поліцейські зобов'язані передавати таких осіб відповідним установам або близьким, забезпечувати їх безпеку, вилучати небезпечні предмети і негайно повідомляти про права і місце перебування; поліцейські заходи примусу включають застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї для припинення правопорушень, забезпечення безпеки та захисту громадян [7]. Адміністративно-контрольні, коли органи (підрозділи) Національної поліції мають компетенцію здійснювати контрольні (наглядові) заходи. Наприклад, підрозділи поліції здійснюють контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами правил і порядку зберігання, використання зброї, спеціальних засобів захисту, боеприпасів, вибухових речовин та інших предметів, на які поширюється дозвільна система [12]. Інформаційні «поліцейські послуги», спрямовані на надання інформації громадянам про стан правопорядку та роз'яснення законодавства [13]. Наприклад, начальник Департаменту превентивної діяльності Національної

поліції України роз'яснив в який спосіб поліція доставляє до центрів комплектування військовозобов'язаних, яких розшукують територіальні центри комплектації. А саме, підрозділи Національної поліції отримують звернення від центрів комплектування щодо осіб, які ухиляються від призову, і доставляють їх в територіальні центри комплектації. Після звернення інформація вноситься до інформаційної системи Національної поліції і починається перевірка. Встановлених осіб доставляють до найближчого територіального центру комплектації для з'ясування обставин і складання адміністративного протоколу. У територіальному центрі комплектування складається постанова про адміністративне правопорушення. Якщо особа може довести поважні причини неприбуття, справа закривається, інакше накладається адміністративний штраф [14].

Отже, адміністративні поліцейські послуги включають також адміністративно-примусові заходи, адміністративно-контрольні заходи та інформаційні послуги. Вони дозволяють поліції ефективно підтримувати правопорядок, забезпечувати безпеку громадян та дотримання законодавства.

Висновки: все вище викладене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо поняття та змісту основних видів адміністративних поліцейських послуг в Україні:

– адміністративні поліцейські послуги поділяються на: адміністративно-сервісні, які надаються за заявою приватних осіб і спрямовані на ухвалення сприятливого адміністративного акту; та адміністративно-владні, які передбачають втручання поліції для захисту порушених прав, свобод, законних або публічних інтересів через видання несприятливого для приватних осіб адміністративного акту, наприклад, постанови про взяття на профілактичний облік дитини

– патрульна поліція надає широкий спектр сервісних адміністративних поліцейських послуг, включаючи цілодобове патрулювання для забезпечення громадського порядку та безпеки, контроль за дотриманням правил дорожнього руху та його регулювання, оперативне реагування на правопорушення, надання невідкладної допомоги потерпілим до прибуття компетентних служб, охорону місця події в первинному стані до прибуття уповноважених осіб, а також активну взаємодію з населенням та громадськими організаціями для підвищення рівня громадської безпеки і встановлення довірливих відносин між поліцією та громадянами;

– адміністративні поліцейські послуги включають охорону об'єктів і майна, оперативне реагування та співпрацю з іншими структурами, якщо вони безпосередньо здійснюється поліцейськими Національної поліції, проте послуги цивільних охоронців не можна вважати поліцейськими.

– адміністративно-примусові адміністративні поліцейські послуги полягає в тому що, поліцейські мають право застосовувати заходи примусу, такі як поліцейське піклування, фізична сила, спеціальні засоби та вогнепальна зброя для припинення правопорушень, забезпечення безпеки та захисту громадян;

– адміністративно-контрольні, виникають тоді, коли підрозділи Національної поліції здійснюють контрольні заходи щодо дотримання фізичними та юридичними особами правил і порядку зберігання, використання зброї, спеціальних засобів захисту, боеприпасів, вибухових речовин та інших предметів, які регулюються дозвільною системою.

– інформаційні адміністративні поліцейські послуги спрямовані на надання інформації громадянам про стан правопорядку та роз'яснення законодавства, наприклад, поліція пояснює механізм доставки до центрів комплектування осіб, які ухиляються від призову.

Література

1. Березневич О. Адміністративно-правові аспекти надання поліцейських послуг в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 1.
2. Змінено вартість адміністративних послуг сервісних центрів МВС. Головний сервісний центр МВС України. 2023. <https://hsc.gov.ua/2023/12/28/zmineno-vartist-administrativnih-poslug-servisnih-tsentriv-mvs/>
3. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. *Урядовий кур'єр*: офіційне видання від 06.11.2015. № 207.
4. Про адміністративну процедуру. Закон України 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
5. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Верховна рада України*. 2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
6. Положення про патрульну службу МВС. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 № 796. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03 липня 2015 р. за № 777/27222. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання, від 17.07.2015, № 54, стор. 203, стаття 1767, код акта 77561/2015.
7. Про національну поліцію. Закон України 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
8. Інструкція про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів. Затверджена Наказом МВС України від 07.07.2017 № 577. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 серпня 2017 р. за № 989/30857. *Офіційний вісник України* : офіційне видання від 05.09.2017. 2017 р., № 69, стор. 55, стаття 2088, код акта 87009/2017.
9. Порядок забезпечення охорони об'єктів органами поліції охорони на договірних засадах. Затверджено Наказом МВС України 14.12.2022 № 816. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 січня 2023 р. за № 126/39182. *Офіційний вісник України* : офіційне видання від 07.02.2023. 2023 р., № 13, стор. 166, стаття 825, код акта 11634/2023.
10. Працюємо заради вашої безпеки. *Поліція Охорони*. 2024. https://securitypolice.com.ua/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwo6GyBhBwEiwAzQTmc5lQv60v6kE4lGco4qofk8wmbR506rg6IK61tWoeHgxiGsq6yGsfThoCVKUQAvD_BwE
11. Положення про патрульну службу МВС. Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 № 796. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03 липня 2015 р. за № 777/27222. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання, від 17.07.2015. № 54, стор. 203. стаття 1767. код акта 77561/2015.
12. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Затверджено Наказом МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 р. за № 686/32138. *Офіційний вісник України* : офіційне видання від 21.08.2020. № 65. стор. 264. стаття 2117. код акта 100379/2020.13. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів. Затверджено Наказом МВС України від 21 серпня 1998 № 622. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 7 жовтня 1998 р. за № 637/3077. *Офіційний вісник України*, офіційне видання від 05.11.1998. № 42. стор. 107. стаття 1574, код акта 6199/1998.
14. Романенко В. Поліція пояснила, як доставляє до центрів комплектування людей, яких розшукують ТЦК. 2024. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/2/7449265/>

УДК 342.124

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.11>**Ж. В. Мандриченко**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0002-9114-3044**РОЛЬ ТЕОРЕТИКІВ ПРАВА У ФОРМУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ АКСІОЛОГІЇ**

Метою цієї статті є аналіз монографічного дослідження К.В. Горобця на тему «Аксіосфера права та її компоненти» з метою виявлення корисних аспектів та цінностей, які сприятимуть подальшому розвитку української адміністративної аксіології.

Дослідження К.В. Горобця щодо аксіології права та її компонентів має значний вплив на розвиток адміністративного права в Україні. Виділення адміністративної аксіології як самостійного напрямку наукових досліджень є виправданим та необхідним кроком, який сприяє глибшому розумінню ціннісних орієнтирів, що лежать в основі публічного управління та регулювання відносин між державою і громадянами. Розмежування між правовими цінностями та цінностями права дозволяє точніше визначити, які саме суспільні блага захищає адміністративне право, та як воно може забезпечувати реалізацію суспільно значущих благ. Аналіз ієрархії ціннісних компонентів права, унікальної для кожного суспільства в конкретний історичний період, є важливим для розуміння специфічних цінностей та пріоритетів українського суспільства, що впливають на формування та розвиток адміністративного права. Цей підхід забезпечує більш цілісний і всебічний аналіз адміністративного права, сприяючи як теоретичному розумінню, так і практичному вдосконаленню правової системи України.

К.В. Горобець ґрунтовно проаналізував поділ на аксіологію права та аксіологію держави, що є важливим для галузі адміністративного права. У подальшому ця дихотомія може бути застосована при функціональному аналізі цінностей адміністративного права. У статті аргументовано, що цей поділ важливий з кількох причин. По-перше, він дозволяє чітко розмежувати між ціннісними орієнтирами, що формують основу норм права (аксіологія права), та цінностями, які визначають цілі та функції публічного управління (аксіологія держави). По-друге, такий підхід сприяє глибшому розумінню того, як адміністративне право може забезпечувати реалізацію суспільно значущих благ, поєднуючи теоретичні принципи з практичними завданнями публічного управління. Це, в свою чергу, допоможе ідентифікувати та оцінити ефективність норм права і адміністративних процедур у контексті їхньої відповідності цінностям.

Ключові слова: адміністративно-правова аксіологія, аксіологія права, аксіологія держави, аксіосфера права, цінності та принципи системи права.

Mandrychenko Zh. V. THE ROLE OF LEGAL THEORISTS IN THE FORMATION OF ADMINISTRATIVE AXIOLOGY

The purpose of this article is to analyse the monographic study by K.V. Gorobets on the topic “Axiosphere of Law and its Components” with a view to identifying useful aspects and values which will contribute to the further development of Ukrainian administrative axiology.

The research of K.V. Gorobets on the axiology of law and its components has a significant impact on the development of administrative law in Ukraine. The allocation of administrative axiology as an independent area of scientific research is a justified and necessary step that contributes to a deeper understanding of the values underlying public administration and regulation relations between the state and citizens.

The distinction between legal values and values of law allows us to define more precisely which public goods are protected by administrative law protects and how it can ensure the realisation of socially significant goods. Analysis of the hierarchy of value components of law, unique to each society in a particular historical period is important for understanding the specific values and priorities of Ukrainian society that influence the formation and development of administrative law. This approach provides a more holistic and comprehensive analysis of administrative law, contributing to both theoretical understanding and practical improvement of the legal system of Ukraine.

K.V. Gorobets has thoroughly analysed the division into the axiology of law and the axiology of the state, which is important for the field of administrative law. In the future, this dichotomy may be applied in the functional analysis of the values of administrative law. The article argues that this division is important for several reasons. First, it allows for a clear distinction to be made between the values which form the basis of the rules of law (axiology of law) and the values which determine the goals and functions of public administration (axiology of the state). Secondly, this approach contributes to a deeper understanding of how administrative law can ensure the realisation of socially important goods by combining theoretical principles with practical tasks of public administration. This, in turn, will help to identify and assess the effectiveness of legal provisions and administrative procedures in the context of their in the context of their compliance with values.

Key words: administrative and legal axiology, axiology of law, axiology of the State, axiosphere of law, values and principles of the system of law.

Постановка проблеми. Актуальність теми є досить значущою з кількох причин. Переважно тому, що на сучасному етапі свого розвитку держава і суспільство еволюціонують вкрай швидко

(а революційних змін, навпаки, майже не відбувається). У цілому, у сучасному світі правова система зазнає постійних змін, що вимагає нових підходів та переосмислення основних цінностей,

втілення яких є прагненням реформаторів. Теоретики права відіграють ключову роль у формуванні цих нових підходів, зокрема, у сфері адміністративного права, яке регулює відносини між органами публічної влади та громадянами.

Адміністративна аксіологія, як наука про цінності у правовому регулюванні адміністративної діяльності, є основою для побудови правової держави. Теоретики права аналізують і визначають ключові цінності, які повинні лежати в основі адміністративного права, такі як законність, справедливість, прозорість та відповідальність. Таким чином, роль теоретиків у формуванні адміністративної аксіології сприяє підвищенню ефективності публічного управління. Вони розробляють концепції та моделі, які допомагають державним органам діяти більш ефективно та відповідально, що в кінцевому рахунку покращує якість адміністративних послуг для громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у цій сфері привертає увагу до того, що в останні 4–5 років більшість публікацій аксіологічного спрямування належить фахівцям з публічного права (дивись, наприклад, [1–6]). Що ж до розробок українських фахівців з теорії держави і права, то вони датуються більш давніми роками. Тим не менш, їхня універсальність та корисність для подальшого розвитку адміністративної аксіології є високою, а тому доцільно дослідити відповідні праці.

Метою цієї статті є аналіз монографічного дослідження К.В. Горобця на тему «Аксіосфера права та її компоненти» з метою виявлення корисних аспектів та цінностей, які сприятимуть подальшому розвитку української адміністративної аксіології.

Виклад основного матеріалу. Монографічне дослідження К.В. Горобця на тему «Аксіосфера права та її компоненти» оформлено у вигляді дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та було успішно захищено автором у 2012 році (окремі результати цього дослідження оприлюднювались у наукових статтях [7–9], а також обговорювались на конференціях [10–12]).

Автор у вступі до своєї роботи визначив, що «об'єктом дослідження виступає правова реальність в ракурсі її ціннісної характеристики. Предмет дослідження – аксіосфера права як система цінностей правової сфери, її склад, центрування, ієрархізація та взаємодія з нормативною складовою права [13, с. 2]. Відповідно, автор у своїй роботі звертає увагу на глибоке дослідження правової реальності через призму її ціннісних характеристик. Це включає аналіз аксіосфери права – сукупності цінностей, які утворюють правову сферу, їх склад, структуру, ієрархію та взаємодію з нормативною частиною права. Таким чином, дослідження спрямоване на розкриття того, як цінності впливають на правову реальність та нормативну базу.

Таке формулювання предмета та об'єкту роботи підкреслює дві основні складові дослідження. Насамперед те, як автор визначив об'єкт свого наукового пошуку означає, що дослідження зосереджується на тому, як цінності впливають на систему права (а також і на правову систему) та її функціонування. Формулювання предмету дисертації свідчить про те, що автор досліджує склад цієї системи (а саме – аксіосфери права), її центральні елементи, ієрархію цінностей та їх взаємодію з нормативною частиною права.

Варто також зауважити, що автор приділяє увагу важливості розуміння правових цінностей та їх ролі у формуванні нормативної бази права, що є ключовим для побудови ефективної та справедливої правової системи. Дослідження акцентує увагу вчених на тому, що цінності є не лише філософськими категоріями, але й практичними інструментами, які формують основу для законодавства та правозастосування.

К.В. Горобець протиставляє цінності права правовим цінностям.

На його думку, «правові цінності постають як основоположні правові ідеї, що існують у вигляді специфічних феноменів, які визначають ціннісну наповненість права, виступають невід'ємними компонентами правової структури та виражають його ціль та роль в бутті суспільства» [14, с. 176]. Крім того, він також сформулював, що «правові цінності – це власне-правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності» [14, с. 83]. Таким чином, К.В. Горобець визначає правові цінності як фундаментальні ідеї, що формують основу права і відображають його цілі та роль у суспільстві.

Автор продовжує, що «цінності права виступають як природні та суспільні блага, що захищаються та забезпечуються правом в силу їх значущості та корисності для людини та суспільства» [14, с. 176]. Отже, водночас цінності права він трактує як важливі природні та суспільні блага, які право захищає та забезпечує.

Варто узагальнити, що різниця полягає у тому, що правові цінності визначають зміст та структуру права, тоді як цінності права є тими благами, що право захищає та підтримує завдяки їх значущості для людини та суспільства. Такий підхід видається логічним і виправданим, адже він розмежовує теоретичну та практичну сторони правової системи (а також і системи права як її складової).

Ця різниця важлива при проведенні аксіологічно-адміністративних досліджень з цілого ряду причин. На наш погляд, найбільш важливою причиною є прагнення теоретичної чіткості. Адже розмежування між правовими цінностями та цінностями права дозволяє чітко визначити,

що саме досліджується. Це сприяє точності і зрозумілості дослідження.

Важливою в кожній науковій роботі також є її аналітична глибина. Слід підкреслити, що усвідомлення різниці між цими двома типами цінностей допомагає глибше аналізувати адміністративно-аксіологічні проблеми.

Нарешті, значну роль відіграє практична значущість наукових розробок. Так, при проведенні адміністративних досліджень важливо з'ясувати, які конкретні суспільні блага захищає і підтримує адміністративне право. Це допомагає в оцінці ефективності норм адміністративного права, а також в ідентифікації інститутів адміністративного права, де необхідні зміни або вдосконалення.

Таким чином, це розмежування забезпечує більш цілісний і всебічний підхід до аналізу адміністративного права як галузі національної системи права з аксіологічної точки зору, що сприяє як теоретичному розумінню, так і практичному вдосконаленню положень галузі адміністративного права України.

Цікавим для розвитку адміністративної аксіології є також і те, як К.В. Горобець оцінює місце аксіології права у цілому серед інших наук, які надають пріоритет аналізу ціннісного навантаження явищ та процесів. Він сформулював, що «аксіологія права стоїть в одному ряду з іншими напрямками ціннісного пізнання: аксіологією культури, аксіологією політики, аксіологією мистецтва тощо» [14, с. 15]. Ця оцінка К.В. Горобця підкреслює важливість аксіологічного підходу в адміністративному праві, розміщуючи його на одному рівні з іншими напрямками ціннісного пізнання, такими як культура, політика та мистецтво. Це свідчить про те, що адміністративне право не лише регулює суспільні відносини, але й несе в собі значний ціннісний компонент, що впливає на формування і підтримку суспільних благ. Такий підхід сприяє більш глибокому розумінню ролі адміністративного права в суспільстві, його цілей і значущості.

К.В. Горобець продовжує: «сьогодні в набагато більшій мірі, ніж раніше, актуалізуються філософські та загальнотеоретичні рефлексії проблем сучасної держави, а тому аксіологія держави починає оформлюватися в самостійну течію наукових розробок» [14, с. 15]. На думку К.В. Горобця, аксіологію права та аксіологію держави уміщає в собі «правова аксіологія».

Ця цитата підкреслює зростаючу важливість аксіологічних досліджень в контексті сучасної держави, включаючи адміністративне право. Аксіологія держави, як самостійний напрямок, допомагає глибше осмислити цінності та принципи, які лежать в основі публічного управління та адміністративного права. Поєднання аксіології права та аксіології держави в рамках правової

аксіології сприяє більш комплексному розумінню того, як ціннісні орієнтири впливають на формування та реалізацію адміністративних норм і державної політики у сфері публічного управління.

Поділ на аксіологію права та аксіологію держави є важливим для галузі адміністративного права. У подальшому ця дихотомія може буде застосована при функціональному аналізі цінностей адміністративного права.

Цей поділ важливий з кількох причин. По-перше, він дозволяє чітко розмежувати між ціннісними орієнтирами, що формують основу норм права (аксіологія права), та цінностями, які визначають цілі та функції публічного управління (аксіологія держави). По-друге, такий підхід сприяє глибшому розумінню того, як адміністративне право може забезпечувати реалізацію суспільно значущих благ, поєднуючи теоретичні принципи з практичними завданнями публічного управління. Це, в свою чергу, допоможе ідентифікувати та оцінити ефективність норм права і адміністративних процедур у контексті їхньої відповідності цінностям.

Розгляд праць теоретиків та філософів права надає відповідь на важливе запитання: чи слід виокремлювати адміністративну аксіологію, чи достатньо загальної аксіології права? Адже адміністративна аксіологія здебільшого оперує тими ж цінностями, що й аксіологія права, оскільки адміністративне право є однією з галузей системи права України.

На наш погляд, відповідь на сучасному етапі розвитку науки адміністративного права – «так, слід виокремлювати адміністративну аксіологію». Важливість виокремлення адміністративної аксіології полягає в кількох аспектах. Насамперед, адміністративне право має свої специфічні функції та завдання, що відрізняють його від інших галузей права, такі як регулювання публічного управління, забезпечення публічних інтересів та взаємодія держави (в особі органів публічної влади) з громадянами. Крім того, аналіз цінностей адміністративного права допомагає краще розуміти, як саме адміністративні норми можуть забезпечувати ефективне та справедливе публічне управління, таким чином, щоб воно відповідало європейським стандартам та найкращим практикам. Враховуючи ці аспекти, виділення адміністративної аксіології як самостійного напрямку наукових досліджень є виправданим і необхідним для подальшого розвитку науки адміністративного права.

Продовжуючи аналіз монографічного дослідження К.В. Горобця, слід звернути увагу на те, що його назва вказує на фокус на сукупності, системі цінностей – інакше на їхній аксіосфері. Тому важливими та перспективними для науки адміністративного права України є те, як же саме підходить автор до визначення ієрархії цінностей в їхній системі. Відповідним напрацюванням при-

свячено окремий підрозділ аналізованого дослідження – а саме, підрозділ 2.1.2. «Цінності права як блага. Ієрархія цінностей права».

Варто погодитись з тим, як автор констатує «стан речей» у цій сфері. Він починає з вихідної тези, відповідно до якої «ієрархія ціннісних компонентів права є унікальною для кожного окремого суспільства, в конкретний історичний період» [14, с. 29]. Це особливо важливо для адміністративного права України, оскільки специфічні цінності та пріоритети українського суспільства впливають на формування та розвиток адміністративного права в країні. Унікальність історичного та соціокультурного контексту визначає, які цінності стають ключовими в публічному управлінні та регулюванні відносин між державою і громадянами, що сприяє більш ефективному і відповідальному публічному управлінню.

Висновки. Дослідження К.В. Горобця щодо аксіології права та її компонентів має значний вплив на розвиток адміністративного права в Україні. Виділення адміністративної аксіології як самостійного напрямку наукових досліджень є виправданим та необхідним кроком, який сприяє глибшому розумінню ціннісних орієнтирів, що лежать в основі публічного управління та регулювання відносин між державою і громадянами. Розмежування між правовими цінностями та цінностями права дозволяє точніше визначити, які саме суспільні блага захищає адміністративне право, та як воно може забезпечувати реалізацію суспільно значущих благ. Аналіз ієрархії ціннісних компонентів права, унікальної для кожного суспільства в конкретний історичний період, є важливим для розуміння специфічних цінностей та пріоритетів українського суспільства, що впливають на формування та розвиток адміністративного права. Цей підхід забезпечує більш цілісний і всебічний аналіз адміністративного права, сприяючи як теоретичному розумінню, так і практичному вдосконаленню правової системи України.

Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб глибше дослідити вказані питання, у першу чергу – ієрархії цінностей права та правових цінностей, з метою застосування відповідних положень для подальшого розвитку науки конституційного права України.

Література

1. Лєгеца Ю.О. Права дитини в інформаційному цифровому просторі. *Law. State. Technology*. 2021. №3. С. 79–83.
2. Лєгеца Ю.О. Адміністративно-правове забезпечення безпеки ведення публічних інформаційних сервісів як складова національної безпеки України. *Man and society in the dimensions of socio-cultural transformation* : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. Р. 6–21.
3. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.
4. Мішина Н.В. Громадські організації і неурядові організації: термінологічне порівняння. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 32–36.
5. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan : Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
6. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №3. С. 135–138.
7. Горобець К. В. Метафора правової цінності. *Юридичний вісник*. 2010. № 1. С. 59–62.
8. Горобець К. В. Ціннісно-нормативні складові правової сфери. *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 4. С. 75–81.
9. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць*. 2012. Вип. 44. С. 102–112.
10. Горобець К. В. Цінності права та правові цінності: проблеми розмежування. Міжнар. студ.-аспірант. наук. конф. «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 18–20 квітня 2008 року). Тези доп. Л. : Юрид. ф-тет ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 5–6.
11. Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : зб. тез доп. Міжнар. щоріч. наук. конф. молод. вчених, аспірант. і студ., присвяч. пам. видатн. вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова. Л. ; О. , 2010. С. 34–37.
12. Горобець К. В. Ієрархія цінностей правової сфери та аксіосфера права. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матер. Міжнар. щоріч. наук. конф. молод. вчених, аспірант. і студ., присвяч. пам. видатн. вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (м. Львів, 18–19 листопада 2011 р). О. :Фенікс, 2011. С. 147–149.
13. Горобець К.В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис... канд. юрид наук. Одеса, 2012. 18 с.
14. Горобець К.В. Аксіосфера права та її компоненти : дис... канд. Юрид. наук. Одеса, 2012. 206 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.12>

М.–Д. Д. Манчул

аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-7387-6236

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ФОНДІВ НА ПРИКЛАДІ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Стаття присвячена дослідженню соціально-правової природи публічних фондів на прикладі Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю. Виділені основні аспекти значення позабюджетних фондів соціального призначення. По-перше, це соціальна стабільність. Позабюджетні фонди забезпечують фінансову підтримку найбільш вразливих категорій населення, сприяючи соціальній стабільності. По-друге, розподіл фінансових ресурсів. Вони дозволяють ефективно розподіляти фінансові ресурси для виконання конкретних соціальних програм і завдань. Третім важливим моментом є фінансова незалежність. Позабюджетні фонди функціонують відносно незалежно від державного бюджету, що дозволяє їм оперативніше реагувати на потреби населення та забезпечувати стабільність виплат. Четвертим та останнім пунктом вважається за доцільне врахувати підвищення ефективності контролю, оскільки фонди підлягають контролю з боку державних органів та громадськості, що забезпечує прозорість їхньої діяльності та ефективне використання коштів.

Правова природа позабюджетних соціальних фондів визначається їхнім особливим статусом у фінансовій системі держави. Як правило, вони є самостійними юридичними особами, які, однак, підпорядковуються певним аспектам державного регулювання і контролю. Це забезпечує їхню певну фінансову незалежність від державного бюджету, дозволяючи швидко та ефективно реагувати на соціальні потреби населення, одночасно забезпечуючи прозорість та підзвітність у використанні коштів.

Значення позабюджетних фондів соціального спрямування полягає в їх здатності стабілізувати соціальну сферу через регулярне фінансування соціальних виплат та послуг. Вони забезпечують фінансову підтримку таких категорій населення, як пенсіонери, тимчасово непрацездатні, безробітні, а також особи з інвалідністю. Це, у свою чергу, сприяє соціальній стабільності та підвищенню рівня життя громадян.

Роль позабюджетних фондів соціального призначення не обмежується лише фінансуванням соціальних програм. Вони також виконують функцію перерозподілу фінансових ресурсів, накопичуючи внески, а також кошти з державного бюджету. Це дозволяє ефективно розподіляти ресурси для задоволення соціальних потреб різних верств населення, що сприяє більш справедливому розподілу суспільного багатства.

Ключові слова: публічні фонди, позабюджетні фонди, фонди соціального спрямування, фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, соціальний захист населення.

Manchul M.–D. D. SOCIO-LEGAL NATURE OF EXTRA-BUDGETARY FUNDS ON THE EXAMPLE OF THE FUND FOR SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES

The article is devoted to the study of the socio-legal nature of public funds using the example of the Fund for Social Protection of Persons with Disabilities. The main aspects of the importance of extrabudgetary social funds are highlighted. First, it is social stability. Non-budgetary funds provide financial support to the most vulnerable categories of the population, contributing to social stability. Secondly, the distribution of financial resources. They make it possible to effectively allocate financial resources for the implementation of specific social programs and tasks. The third important point is financial independence. Extra-budgetary funds function relatively independently of the state budget, which allows them to quickly respond to the needs of the population and ensure the stability of payments. The fourth and last point is considered appropriate to take into account the improvement of control efficiency, since the funds are subject to control by state bodies and the public, which ensures the transparency of their activities and the effective use of funds.

The legal nature of off-budget social funds is determined by their special status in the financial system of the state. As a rule, they are independent legal entities, which, however, are subject to certain aspects of state regulation and control. This ensures their certain financial independence from the state budget, allowing to quickly and effectively respond to the social needs of the population, while ensuring transparency and accountability in the use of funds.

The importance of extra-budgetary social funds lies in their ability to stabilize the social sphere through regular financing of social benefits and services. They provide financial support to such categories of population as pensioners, temporarily unable to work, unemployed, as well as persons with disabilities. This, in turn, contributes to social stability and raising the standard of living of citizens.

The role of extrabudgetary social funds is not limited to financing social programs. They also perform the function of redistributing financial resources, accumulating contributions, as well as funds from the state budget. This makes it possible to effectively allocate resources to meet the social needs of different segments of the population, which contributes to a fairer distribution of public wealth.

Key words: public funds, non-budgetary funds, funds of social direction, fund of social protection of persons with disabilities, social protection of the population.

Постановка проблеми. Виділення соціальних фондів серед інших видів фондів обумовлено їхньою критичною роллю в забезпеченні соціаль-

ної справедливості та підтримці соціальної стабільності. Вони є ключовими інструментами соціальної політики держави, забезпечуючи захист та

підтримку найвразливіших категорій населення і сприяючи загальному соціально-економічному розвитку країни.

Позабюджетні фонди соціального призначення є ключовими інструментами соціальної політики держави. Вони сприяють забезпеченню соціальної справедливості, стабільності та підвищенню якості життя громадян, виконуючи при цьому важливу функцію перерозподілу фінансових ресурсів у суспільстві. Ефективність їх діяльності має безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток країни, роблячи їх незамінним елементом у структурі національної фінансової системи.

В Україні на сьогодні до позабюджетних фондів соціального спрямування можна віднести Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю.

До недавня, існував ще Фонд соціального страхування України, але у 2023 році була розпочата процедура його припинення і уповноваженим органом управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування став Пенсійний фонд України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фондів соціального спрямування у загальному та Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю зокрема, стала об'єктом дослідження таких вітчизняних науковців як: І. Васильчук, А. Нечай, Л. Фокша, Є. Маринчак тощо. У тому чи іншому ракурсі у їхніх наукових здобутках були висвітлені питання діяльності соціальних фондів та значення соціальних фінансів.

Виклад основного матеріалу. Соціальна природа цих фондів обумовлюється соціальною функцією яку вони виконують. У контексті їх діяльності доцільно вітчизняні науковці вказують на існування такої категорії як «соціальні фінанси». Соціальні фінанси охоплюють різні аспекти фінансово-економічних відносин в суспільстві, але їх відмінною особливістю є цільова орієнтація використання коштів – на досягнення позитивних соціальних змін у суспільстві. Проголошення такої мети є свідченням формування нової парадигми та подальшого розвитку інституту соціальних фінансів. Найбільш часто термін «соціальні фінанси» в закордонній теорії використовують в контексті забезпечення грошовими коштами організацій, які мають на меті вирішувати соціально значимі проблеми, та пошук і акумуляцію ними таких коштів [1].

Таку категорію фінансів виділяє з-поміж інших і вчена А. Нечай, яка, серед ланок сучасної системи публічних фінансів виокремлює і публічні фінанси суспільного (соціального) призначення – ті, що складаються із суспільних відносин, що виникають із приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) публічних фондів

коштів за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державною чи органами місцевого самоврядування державною комунальною власністю [2].

Вітчизняний науковець Л. Фокша також актуалізує увагу на соціальних фінансах. Вчений вказує на існування публічних фондів соціального забезпечення, які діють для задоволення публічного суспільного інтересу в Україні [3].

Аналізуючи наукову літературу та законодавство з питань правового регулювання соціального забезпечення громадян, можна окреслити основні аспекти значення позабюджетних фондів соціального призначення.

По-перше, це соціальна стабільність. Позабюджетні фонди забезпечують фінансову підтримку найбільш вразливих категорій населення, сприяючи соціальній стабільності. По-друге, розподіл фінансових ресурсів. Вони дозволяють ефективно розподіляти фінансові ресурси для виконання конкретних соціальних програм і завдань. Третім важливим моментом є фінансова незалежність. Позабюджетні фонди функціонують відносно незалежно від державного бюджету, що дозволяє їм оперативніше реагувати на потреби населення та забезпечувати стабільність виплат. Четвертим та останнім пунктом вважається за доцільне врахувати підвищення ефективності контролю, оскільки фонди підлягають контролю з боку державних органів та громадськості, що забезпечує прозорість їхньої діяльності та ефективне використання коштів.

Фонд соціального захисту для осіб з інвалідністю (Фонд) в Україні є одним із ключових елементів системи соціального забезпечення, що забезпечує допомогу особам з інвалідністю та їх сім'ям. Його фінансово-правова природа визначається законодавством України та заснована на принципах соціальної справедливості. У своїй діяльності Фонд спрямовує свої зусилля на полегшення життя осіб з інвалідністю, підвищення їхнього рівня життя та інтеграцію в суспільство. Також він має завдання здійснювати контроль за дотриманням законодавства у сфері прав осіб з інвалідністю та реалізувати різноманітні програми та заходи, спрямовані на покращення становища цієї соціально вразливої категорії населення.

Основними завданнями фонду згідно чинного законодавства є: фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю в Україні; забезпечення в межах своїх повноважень реалізації заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема, сприяння створенню робочих місць [4].

Правова природа Фонду соціального захисту для осіб з інвалідністю часто є об'єктом суперечок серед фахівців фінансового права у наукових колах.

Варто сказати, що даний Фонд протягом десятиріч свого існування зазнавав певної трансформації та реорганізації. У 1991 році він був створений для забезпечення соціального захисту та підтримки осіб з інвалідністю в Україні, у 2002 році Фонд став урядовим органом державного управління у складі Міністерства праці та соціальної політики України. У 2011 році він перетворився у бюджетну установу відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19.01.2011р. № 49 «Деякі питання Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю»: щодо реорганізації Фонду соціального захисту інвалідів у бюджетну установу Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом перетворення з віднесенням її до сфери управління Міністерства соціальної політики [5].

Правовий статус Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю регламентується чинним вітчизняним законодавством, а саме наказом Міністерства соціальної політики України Про затвердження Положення про Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю від 14.04.2011р. № 129.

Вищевказаний нормативно-правовий акт визначає Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю як неприбуткову бюджетну установу, діяльність якої спрямовується, координується та контролюється Міністерством соціальної політики України. Фонд є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в державних банках та органах Казначейства. [4].

З огляду на його регламентацію, не викликає сумнівів віднесення даного Фонду до бюджетних цільових фондів коштів. Але існує ряд науковців які заперечують даний факт. Так, О. Горбатьок вказує на місце Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю серед позабюджетних цільових фондів коштів [6]. Аналогічна точка зору і у О. Зварич [7].

На противагу цьому, науковець Л. Фокша у своєму дослідженні щодо публічних фондів відносить Фонд до державних бюджетних фондів коштів цільового призначення, оскільки відповідно до законодавства, а саме Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 року та Положення про Фонд соціального захисту для осіб з інвалідністю затвердженого наказом Міністерства соціальної політики в Україні від 14.04.2011р., фонд є бюджетною установою, формування бюджету якого здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень [3].

Автори О. Музика-Стефанчук та Н. Якимчук також відносять Фонд до державних цільових фондів пенсійного та соціального страхування і захисту [8]. Аналогічний погляд демонструє

і авторський колектив іншої наукової праці з фінансового права, де серед фондів державного соціального страхування включений і Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю [9].

Тобто, як видно із вищевикладеного, у науковців відсутня єдина точка зору на правову природу Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю. У цьому питанні можна виділити дві протилежні за своїми поглядами групи дослідників: у першій – прихильники віднесення Фонду до бюджетних, у другій – до позабюджетних.

У такому контексті влучною є думка Є. Маринчака, який щодо аргументів на сторону віднесення Фонду до позабюджетних вказує наступне, пояснюючи думку прихильників другої групи: така точка зору має право на існування через те, що цей Фонд діє з 1991 року (до проголошення Україною незалежності), як державна установа, яка займається власною підприємницькою діяльністю, що не суперечить законодавству, кошти якої знаходяться на спеціальному рахунку у банківських установах і вилученню не підлягають. З ретроспективної точки зору, Фонд соціального захисту інвалідів – найдавніший позабюджетний цільовий фонд, що функціонує до цього часу. Проте, в наш час, це, безперечно, бюджетний цільовий фонд коштів, що класифікується за кодом: 50000000 найменування «цільові фонди» Класифікації доходів бюджету, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 [10].

Таке твердження видається логічним і цілком пояснює причину розгалуженості думок науковців у цій сфері. Як ще один аргумент на користь віднесення Фонду до бюджетних варто згадати частину 3 ст.29 Бюджетного кодексу України у якій зазначається, що джерелами формування спеціального фонду Державного Бюджету в частині доходів є надходження до Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, а кошти отримані до спеціального фонду Державного бюджету України йдуть з-поміж іншого і на реалізацію програм і заходів щодо соціального захисту осіб з інвалідністю відповідно до законодавства [11].

Висновки. Отже, Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю є бюджетним фондом соціального спрямування та є важливим інструментом реалізації соціальної політики держави, сприяючи забезпеченню соціального захисту, підтримки та розвитку населення. Не можливо не погодитись з твердженням що позабюджетні фонди соціального призначення відіграють надзвичайно важливу роль у фінансовій системі України, забезпечуючи стабільне фінансування соціальних програм та підтримку найвразливіших верств населення. Вони являють собою специфічні фінансово-кредитні установи, які функціонують поза межами державного та місцевих бюджетів, але мають

чітко визначене цільове призначення. Фонди соціального призначення – це фінансові ресурси, що призначаються для надання послуг населенню.

Варто наголосити що ефективно управління позабюджетними фондами є критично важливим для забезпечення їхньої фінансової стійкості та досягнення соціальних цілей. Це включає запровадження належних механізмів контролю та нагляду за використанням коштів, а також забезпечення прозорості їх діяльності. Важливо також враховувати, що ці фонди підпадають під компетенцію відповідних державних органів, які здійснюють нагляд і регулювання їхньої діяльності з метою забезпечення ефективного виконання соціальних програм та мінімізації ризиків фінансових зловживань. Соціальні фонди виділяють серед усіх фондів через їхню особливу роль у забезпеченні соціальної стабільності та справедливості в суспільстві. До основних причин, що обумовлюють важливість соціальних фондів в Україні можна віднести:

– Цільове призначення. Соціальні фонди мають чітко визначене цільове призначення – фінансування соціальних програм та забезпечення соціального захисту населення. Вони призначені для підтримки найбільш вразливих верств населення, таких як пенсіонери, люди з інвалідністю, безробітні та інші категорії, що потребують соціальної допомоги.

– Соціальна функція. Основною функцією соціальних фондів є забезпечення соціальних гарантій та підтримка достатнього рівня життя громадян. Це включає виплату пенсій, допомог по безробіттю, допомог по тимчасовій непрацездатності, фінансування програм соціальної реабілітації та інших видів соціальної підтримки.

– Забезпечення соціальної стабільності. Соціальні фонди відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності, запобігаючи соціальним конфліктам та нерівності. Вони допомагають зменшити рівень бідності та соціальної незахищеності, сприяють соціальній інтеграції.

– Фінансування з різних джерел. Соціальні фонди формуються за рахунок обов'язкових внесків роботодавців та працівників, а також можуть отримувати додаткове фінансування з державного бюджету. Це дозволяє створити стабільну фінансову базу для здійснення соціальних виплат і програм.

– Державний контроль та регулювання. Соціальні фонди знаходяться під суворим державним

контролем та регулюванням, що забезпечує їх прозорість та підзвітність. Державні органи здійснюють нагляд за їхньою діяльністю, забезпечуючи ефективно та цільове використання коштів.

– Соціально-економічний вплив. Соціальні фонди мають значний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Вони сприяють підтримці зайнятості, забезпечують фінансову стабільність громадян та сприяють економічному зростанню через підтримку споживчого попиту.

Література

1. Васильчук І. П. Соціалізація фінансів під впливом парадигми сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2881> (дата звернення 15.06.2024р.)
2. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків. Монографія. Науково-дослідний ін-т фінансового права. Чернівці : Рута, 2004. 262с.
3. Фокша Л.В. Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-1. Т. 1. С. 162–164.
4. Положення Про затвердження Положення про Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю : Наказ Міністерства соціальної політики України від 14.04.2011 № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-11#Text> (дата звернення 15.06.2024р.)
5. Деякі питання Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.06.2024р.)
6. Горбатюк О.М. Індивідуальний комплект навчально-методичних матеріалів з дисципліни «Фінанси» : Методичні вказівки. 2008.68 с.
7. Зварич О. В. Фонди державного бюджету як особливі інструменти підтримки сталого розвитку держави. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 172 : *Економічні науки*. С. 30–33.
8. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів : підручник. Київ : АртЕк, 2024. 656 с.
9. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Х. : Екограф, 2015. 500 с.
10. Маринчак, Є. Правова природа публічних фондів коштів. *Publishing House «European Scientific Platform»*, 2021. С. 47–64. <https://doi.org/10.36074/paaseeirdfegcc.ed-2.04>
11. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010р. №2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 50-51. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 10.06.2024 р.)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.13>**В. Ф. Пузирний***доктор юридичних наук, професор,
проректор з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України
orcid.org/0000-0002-5692-2990*

ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ ТЕХНОГЕННОЇ ТА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ: СУДОВА ПРАКТИКА

Стаття висвітлює питання впливу порушень порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки на визначення результатів перевірки та судову практику, що склалася з цього питання. Констатовано, що законодавець не лише наділив контролюючий орган у сфері техногенної та пожежної безпеки повноваженням здійснювати державний (нагляд) контроль, а й детально регламентував процедуру останнього. Утім, у силу об'єктивних чи суб'єктивних обставин визначені законодавцем вимоги щодо процедури проведення перевірок не завжди дотримуються. З'ясовано, що питання регулювання наслідків допущення процедурних порушень здійснення державного нагляду (контролю) недостатньо приділено увагу в законодавстві. Однак, як засвідчує судова практика, саме у зв'язку з порушенням порядку здійснення державного нагляду (контролю) суб'єкти, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, оскаржують рішення, дії (бездіяльність) контролюючого органу та його посадових осіб або посилаються на такі порушення при розгляді справ за позовом контролюючого органу про застосування заходів реагування. У статті розглянуто приклади із судової практики, де судом надавалася оцінка допущеним процедурним порушенням та зроблено висновок, що адміністративні суди не залишають поза увагою питання дотримання контролюючим органом у сфері техногенної та пожежної безпеки встановленого законом порядку призначення і проведення перевірки, і у випадку доведення існування процедурних порушень результати таких заходів державного нагляду (контролю) нерідко визнаються незаконними. Зроблено висновок, що, очевидно, юридичні наслідки від порушень порядку здійснення заходів державного нагляду (контролю) повинні залежати від того, порушення яких саме вимог допущено: якщо порушення одних вимог не впливає на об'єктивність результатів перевірки, то дефекти інших вимог можуть призвести до спотворення результатів перевірки чи принаймні ставити їх під сумнів.

Ключові слова: державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки; заходи державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки; порушення порядку здійснення державного нагляду (контролю); права суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки; заходи реагування у сфері техногенної та пожежної безпеки.

Puzyrnyi V. F. VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR STATE SUPERVISION (OVERSIGHT) IN THE FIELD OF MAN-MADE AND FIRE SAFETY AND THEIR INFLUENCE ON THE DETERMINATION OF INSPECTION RESULTS: JUDICIAL PRACTICE

The article highlights the impact of violations of the procedure for state supervision (oversight) in the field of man-made and fire safety on the determination of inspection results and court practice that has developed on this issue. It was established that the legislator not only empowered the controlling body in the field of man-made and fire safety to carry out state (oversight) control, but also regulated the procedure of the latter in detail. However, due to objective or subjective circumstances, the requirements defined by the legislator regarding the inspection procedure are not always followed. It was found that the issue of regulating the consequences of admitting procedural violations of state supervision (oversight) is not sufficiently addressed in the legislation. However, as evidenced by judicial practice, it is precisely in connection with the violation of the order of state supervision (oversight) that subjects subject to state supervision (oversight) in the field of man-made and fire safety appeal the decisions, actions (inaction) of the controlling body and its officials, or refer to such violations when considering cases at the request of the supervisory body on the application of response measures. The article considers examples from judicial practice, where the court provided an assessment of admitted procedural violations, and it was concluded that administrative courts do not ignore the issue of compliance by the controlling body in the field of man-made and fire safety with the order of appointment and inspection established by law, and in the case of proving the existence of procedural violations, the results of such measures of state supervision (control) are often recognized as illegal. It was concluded that, obviously, the legal consequences of violations of the procedure for the implementation of state supervision (control) measures should depend on which requirements were violated: if the violation of some requirements does not affect the objectivity of the inspection results, then the defects of other requirements may lead to distorting the test results or at least questioning them.

Key words: state supervision (oversight) in the field of man-made and fire safety; measures of state supervision (oversight) in the field of man-made and fire safety; violation of the state supervision (oversight) procedure; the rights of subjects subject to state supervision (oversight) in the field of man-made and fire safety; response measures in the field of man-made and fire safety.

Постановка проблеми. Регулюючий вплив держави на стан техногенної та пожежної безпеки не лише виправданий, а й необхідний, що своєю чер-

гою диктує потребу здійснювати перевірки виконання встановлених державою вимог у зазначеній сфері. При цьому надважливим завданням є орга-

нізація такого державного (нагляду) контролю, який би забезпечував захищеність кожної людини від небезпек пожежного характеру, тобто від неконтрольованого горіння, що може заподіяти шкоду життю і здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу, призвести до пошкодження чи знищення майна. Разом з тим державний нагляд (контроль) здійснюється не свавільно, а з урахуванням певних правил, які забезпечують не лише отримання об'єктивної інформації про стан забезпечення пожежної та техногенної безпеки на об'єктах, що перевіряються, а й найменше втручання в процес провадження діяльності суб'єктами господарювання.

Відносини щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки є публічно-правовими, де компетенція державних органів чітко визначена законодавцем, а принцип законності реалізований у формулі «дозволено тільки те, що прямо визначено законом». Як результат, законодавець, наділяючи контролюючий орган у сфері техногенної та пожежної безпеки повноваженням здійснювати державний (нагляд) контроль, одночасно жорстко регламентував процедуру останнього. На жаль, управлінська практика не позбавлена різноманітних відхилень від вимог законності, які проявляються як у діяльності органів виконавчої влади, так і їх посадових осіб. У силу об'єктивних чи суб'єктивних обставин визначені законодавцем вимоги щодо процедури проведення перевірок не завжди дотримуються, що актуалізує важливість отримання відповіді на питання, яким саме чином допущення порушень порядку здійснення державного нагляду (контролю) може впливати на результати перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питання впливу допущення порушень порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки на результати перевірки не знайшло належної уваги в науковій літературі. Водночас судове правозастосування засвідчує, що в практичній площині таке питання нерідко стає предметом правової оцінки, що актуалізує необхідність проведення дослідження обраної теми.

Метою статті є дослідження питання впливу порушень порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки на визначення результатів перевірки.

Виклад основного матеріалу. Неважко помітити, що упродовж останнього часу законодавець робить особливий акцент на впорядкування відносин між органами державного нагляду (контролю) та суб'єктами, щодо яких такий нагляд (контроль) здійснюється, таким чином, аби обмежити державне втручання в їх діяльність настільки, наскільки це можливо, усунути надлишкове регу-

лювання, що може бути забезпечене встановленням чітких адміністративних процедур виконання державних функцій. Очевидно, в силу цього необхідно гарантувати реальний захист прав та законних інтересів усіх учасників управлінських відносин, особливо суб'єктів господарської діяльності. Саме тому держава формує спеціальні правові засоби, використання яких має на меті запобігання порушенням законності; своєчасне їх виявлення; притягнення винних до відповідальності; вжиття заходів щодо недопущення порушень законності в майбутньому; усунення виявлених порушень та відновлення порушених при цьому прав і законних інтересів. У своїй сукупності ці засоби є системою способів забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів, у тому числі тих, що здійснюють господарську діяльність.

При цьому законодавець досить вичерпно дає відповідь на питання щодо видів порушень, за допущення яких перевіряючі притягуються до адміністративної відповідальності. Ст. 166-21 КУпАП визначає вичерпний перелік відступлень від встановленої законом процедури здійснення державного нагляду (контролю), за які настає адміністративна відповідальність. З точки зору притягнення до адміністративної відповідальності юридичного значення надано порушенню строків здійснення заходів державного нагляду (контролю); порушенню періодичності здійснення планових заходів; проведенню заходів державного нагляду (контролю) за відсутності підстав, установлених законом; проведенню планових заходів без своєчасного письмового повідомлення або з порушенням строків такого повідомлення; проведенню позапланових заходів державного нагляду (контролю) без погодження відповідного органу, якщо отримання такого погодження є обов'язковим відповідно до закону; здійсненню заходів державного нагляду (контролю) без застосування акта перевірки, що містить перелік питань для проведення перевірки виконання вимог законодавства у сфері господарської діяльності; порушенню встановленого порядку відбору зразків продукції; проведенню перевірки додержання вимог законодавства, нагляд (контроль) за додержанням якого не належить до повноважень органу державного нагляду (контролю), встановлених законом; висуненню вимог щодо надання документів, інформації, зразків продукції, що не стосуються здійснення заходу державного нагляду (контролю); невнесенню або внесенню недостовірних відомостей чи відомостей не в повному обсязі щодо заходів державного нагляду (контролю) до інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю); ненаданню або наданню з порушенням встановленого законом строку акта перевірки, складеного за результатами заходу державного нагляду (контролю) [1]. Разом

з тим притягнення до адміністративної відповідальності жодним чином не сприяє відновленню прав підконтрольних суб'єктів, у процесі здійснення заходів державного нагляду (контролю) щодо яких були допущені порушення, оскільки має інше призначення – виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в душі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особам [2, с. 178].

Питанню регулювання наслідків допущення процедурних порушень здійснення державного нагляду (контролю) недостатньо приділено увагу в законодавстві.

Дійсно, на жаль, Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» оминув увагою питання наслідків допущення процедурних вимог проведення заходів державного нагляду контролю. Водночас законодавчі положення містять прямі вказівки на право підконтрольних суб'єктів «оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні дії органів державного нагляду (контролю) та їх посадових осіб» (ст. 10) [3]. КЦЗ України своєю чергою зазначає, що приписи, постанови, розпорядження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, щодо усунення порушень встановлених законодавством вимог з питань техногенної та пожежної безпеки можуть бути оскаржені до суду в установленій законом строк [4]. При цьому судова практика демонструє, що найчастіше оскарження рішень, дій (бездіяльності) відбувається не з підстав застосування контролюючими органами законодавства, що встановлює вимоги техногенної та пожежної безпеки, а з підстав допущення ними встановленої процедури проведення перевірки. Окрім того, при розгляді справ про застосування заходів реагування позиція відповідачів нерідко також ґрунтується на порушенні контролюючим органом чи його посадовою особою процедури.

У юридичній науці, як уже зазначалося, також відсутні доктринальні підходи щодо розуміння того, яким чином процедурні порушення можуть впливати на можливість застосування до суб'єктів, при перевірці яких допущені порушення, на можливість застосування до них заходів впливу.

Пропонуємо розглянути приклади із судової практики, де судом надавалася оцінка допущеним процедурним порушенням.

Так, у справі № 1440/2271/18 підконтрольний суб'єкт при оскарженні дій відповідача щодо проведення планової перевірки та виданого припису посилався, серед іншого, на порушення ст. 5 Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»,

в якій зазначено, що планові заходи здійснюються відповідно до річних планів, що затверджуються органом державного нагляду (контролю) не пізніше 1 грудня року, що передує плановому. Водночас відповідач планові заходи на 2018 рік затвердив на підставі наказу, виданого 19.12.2017, тобто після 1 грудня року, що передує плановому. Втім, це порушення суд розцінив як таке, що не обумовлює можливість задоволення позову, з огляду на те, що, по-перше, зазначений наказ є чинним та його законність не оскаржено позивачем у рамках цієї чи іншої справи, а по-друге, відповідач був допущений до перевірки, що нівелює правові наслідки процедурних порушень, допущених контролюючим органом [5]. Допуск до перевірки як обставина, що нівелює допущення при здійсненні державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки процедурних порушень, фігурує і в рішеннях суду по інших справах (зокрема, № 160/9782/19 [6], № 580/590/20 [7]). Тобто необґрунтованість посилання на відступлення від встановленої законом процедури державного нагляду (контролю) суд пояснював тим, що у разі якщо підконтрольний суб'єкт вважав, що орган державного нагляду (контролю) чи його посадові особи порушили порядок призначення та проведення перевірки, то відповідно повинен був реалізувати своє право на недопуск посадових осіб органу державного нагляду до проведення такої перевірки. Така правова позиція спочатку була сформульована Верховним Судом при розгляді справ, що стосувалися податкових спорів, а згодом, як бачимо, така аргументація застосовувалася і при розгляді спорів, що виникали між контролюючим органом у сфері техногенної та пожежної безпеки та підконтрольними суб'єктами. Втім, у постанові від 21.02.2020 по справі № 826/17123/18 Верховний Суд знайшов підстави для відступлення від попередньої правової позиції у частині того, що саме на етапі допуску до перевірки платник податків може поставити питання про необґрунтованість її призначення та проведення, реалізувавши своє право на захист від безпідставного здійснення податкового контролю щодо себе; а також, що допуск до перевірки нівелює правові наслідки процедурних порушень, допущених контролюючим органом при призначенні та проведенні відповідної документальної виїзної або фактичної перевірки, та виснував, що недопуск посадових осіб контролюючого органу до проведення перевірки є правом, а не обов'язком платника податків, а тому реалізація права на судовий захист своїх прав та інтересів не може перебувати у залежності від використання особою своїх прав на їх позасудовий захист [8]. Як бачимо, на вищому рівні судового правозастосування відбулась кардинальна зміна підходів до розуміння правових наслідків допуску до податко-

вої перевірки, під час організації чи проведення якої допущено порушення, що, між іншим, може вплинути і на практику розгляду справ, які стосуються протипожежних перевірок.

Серед рішень, представлених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, можна знайти і приклади, де окремі процедурні порушення порядку призначення і проведення перевірок у сфері техногенної та пожежної безпеки розцінюються як грубі, а відтак впливають на встановлення результатів перевірки незалежно від того, чи скористався підконтрольний суб'єкт своїм правом не допускати до проведення перевірки.

Так, у справі № 420/6227/19 підконтрольний суб'єкт просив суд скасувати наказ щодо призначення проведення позапланового заходу державного нагляду (контролю), а також припис. Як встановлено судом, підставою для проведення позапланового заходу в оскаржуваному наказі визначено перевірку виконання припису, водночас з посвідчення на проведення заходу державного нагляду (контролю), так і зі складеного акта вбачається, що посадовими особами контролюючого органу фактично проведено загальну перевірку дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, а не перевірку виконання конкретних вимог припису про усунення порушень. Хоча в розділі «Дані про останній проведений захід державного нагляду (контролю)» акта і зазначено відомості про такий з вказівкою на те, що припис щодо усунення порушень видався і його вимоги не виконані, однак на вимогу суду припис так і не було надано відповідачем. Такі дії перевіряючих не узгоджуються вимогами ст. 6 базового Закону України, де зазначено, що під час проведення позапланового заходу з'ясовуються лише ті питання, необхідність перевірки яких стала підставою для здійснення цього заходу, з обов'язковим зазначенням цих питань у посвідченні (направленні) на проведення заходу державного нагляду (контролю). Як наслідок, суд дійшов висновку про порушення порядку призначення та проведення перевірки, скасував оспорюваний наказ та припис, зазначивши, що такі допущені відповідачем порушення нівелюють результати проведеного заходу державного нагляду (контролю) [9].

Предметом розгляду у справі № 420/4994/19 став спір між тими самими суб'єктами, що і у справі, зазначеній вище, однак з приводу застосування заходів реагування у сфері техногенної та пожежної безпеки у вигляді повного зупинення експлуатації об'єктів підконтрольного суб'єкта. Останній проти позову заперечував, посилаючись на преюдиційні обставини, встановлені зазначеним вище судовим рішенням, щодо визнання протиправності призначення перевірки, під час якої і виявлені підстави для звернення контролюючого органу

до суду. Враховуючи встановлення в судовому порядку факту порушення порядку призначення та проведення позапланової перевірки, суд у цій справі не визнав можливим застосувати заходи реагування у зв'язку з виявленими порушеннями, встановлення яких відбулось за наслідком проведення перевірки, незаконність призначення якої підтверджена судом [10].

У справі № 380/2504/20 як грубе порушення процедурних гарантій підконтрольного суб'єкта при проведенні планового заходу суд розцінив недодержання вимог законодавства про обов'язкове своєчасне повідомлення його про проведення перевірки, неознайомлення зі змістом акта, складеного за результатами перевірки, чим позбавлено підконтрольного суб'єкта права надати зауваження щодо зафіксованих порушень. Унаслідок цього припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, складений за наслідками перевірки, проведеної з такими порушеннями, визнано незаконним та скасовано судом [11].

Предметом оскарження у справі № 280/9183/21 були дії представників контролюючого органу щодо складання акта перевірки, а також виданого на його підставі припису. Судом встановлено, що захід державного нагляду (контролю) здійснювався щодо десяти автозаправних станцій позивача, за результатами якого складено акт, який підписали три посадові особи, тоді як проводили цей захід загалом чотирнадцять посадових осіб, які перелічені в цьому акті. Як виснував суд касаційної інстанції, законодавчі вимоги до процедури перевірки і оформлення її результатів, які в сукупності якраз і мають засвідчити законність і таким чином достовірність її результатів, не можна вважати простою формальністю, тож відсутність підписів посадових осіб в акті (що до того ж не обумовлено неухважністю чи недоглядом при його оформленні) ставить під сумнів достовірність, правдивість результатів заходу, тобто виявлених порушень вимог законодавства, описаних в акті перевірки. Відтак касаційна скарга позивача у цій справі була задоволена, а рішення суду першої інстанції, яким визнано протиправними дії контролюючого органу щодо складання акта за результатами перевірки та скасовано припис, залишено в силі [12].

Висновки. Таким чином, зазначені у нашій статті судові справи демонструють, що адміністративні суди звертають пильну увагу на питання дотримання контролюючим органом у сфері техногенної та пожежної безпеки встановленого законом порядку призначення і проведення перевірки, і у випадку доведення існування процедурних порушень результати таких заходів державного нагляду (контролю) нерідко визнаються незаконними. На нашу думку, юридичні наслідки

від порушень порядку здійснення заходів державного нагляду (контролю) залежать від того, порушення яких саме вимог допущено. Видається, що правила здійснення державного нагляду (контролю) є не довільними, їх встановлення обумовлено необхідністю обмежити втручання держави у здійснення господарської діяльності, забезпечити об'єктивність результатів перевірки. Відповідно, якщо порушення одних вимог не впливає на об'єктивність результатів перевірки, то дефекти інших вимог можуть призвести до спотворення результатів перевірки чи принаймні ставити їх під сумнів.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print> (дата звернення: 18.05.2024).
2. Поштаренко О. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 174–179.
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
4. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print> (дата звернення: 18.05.2024).
5. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 11.06.2019 (справа № 1440/2271/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82314765> (дата звернення: 18.05.2024).
6. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 28.12.2019 (справа № 160/9782/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87795274#> (дата звернення: 18.05.2024).
7. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 17.11.2020 (справа № 580/590/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93848399> (дата звернення: 18.05.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 21.02.2020 (справа № 826/17123/18, провадження № К/9901/25669/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87929522> (дата звернення: 18.05.2024).
9. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 01.07.2020 (справа № 420/6227/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90148784> (дата звернення: 18.05.2024).
10. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 26.04.2023 (справа № 420/4994/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110474946> (дата звернення: 18.05.2024).
11. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 14.08.2020 (справа № 380/2504/20, провадження № А/857/7574/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985098> (дата звернення: 18.05.2024).
12. Постанова Верховного Суду від 08.02.2023 року (справа № 280/9183/21, провадження № К/990/36319/22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108857856> (дата звернення: 18.05.2024).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.23/340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.14>**І. М. Горбачова**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-6589-3143

М. В. Мальцев

аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0000-2218-4945

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання підстав відповідальності за порушення безпеки на виробництві та заходів впливу.

Дослідження показало, що європейські країни розмежовують загрози настання наслідків при порушенні безпеки виробництва, та порушення, що спричинили реальні наслідки. Встановлено, що недоліком правового регулювання цього питання в Україні є фактичне ототожнення їх небезпечності. В зарубіжних КК вони розглядаються як порушення трудових прав людини, або спрямовані проти здоров'я населення, або як порушення громадської безпеки або передбачені як кваліфікуючі ознаки загально кримінальних злочинів проти особи або власності. З'ясовано, що низка країн (Польща, Болгарія, Іспанія) в межах одного діяння розрізняють умисне порушення правил безпеки та необережне до них ставлення, що впливає на визначення їх караності. Відмічається, що такий досвід в питанні розмежування ступеня небезпечності необережного та умисного ставлення особи до порушення правил безпеки на виробництві є слушним. В країнах, які передбачають кримінальну відповідальність за делікти безпеки, що створюються внаслідок порушення правил безпеки виробництва, реальне спричинення шкоди життю або здоров'ю людині, власності, навколишньому середовищу не охоплюється нормами цих складів злочинів, а вимагає додаткової кваліфікації за необережне спричинення шкоди людині, власності та ін. Відзначається, що європейські країни дотримуються позиції, що порушення безпеки на виробництві є небезпечним з моменту виникнення загрози настання наслідків для життя та здоров'я особи. Факт створення такої загрози вже є діянням, за яке має бути передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. В світлі зазначеного пропонується врахувати в національному законодавстві такий досвід та підсилити відповідальність з урахуванням значної небезпечності самого факту створення загрози на рівні щонайменше нетяжкого злочину. Цікавим в аспекті подальших досліджень є аналіз зарубіжного досвіду в питанні встановлення відповідальності юридичних осіб за допущені порушення правил безпеки на виробництві.

Ключові слова: безпека виробництва, кримінальна відповідальність, делікти безпеки, життя та здоров'я особи, трудові права, покарання.

Gorbachova I. M., Maltsev M. V. FOREIGN EXPERIENCE OF COUNTERACTION TO CRIMINAL OFFENSES AGAINST INDUSTRIAL SAFETY

The purpose of the article is to study the foreign experience of criminal law regulation of the grounds of liability for industrial safety violations and the measures of punishment.

It was found that European countries differentiate between risks of consequences in case of violations of industrial safety and violations that have caused real consequences. It is established that the legal regulation of this issue in Ukraine is shortcoming due to the actual identification of their danger. In foreign criminal codes, they are considered to be violations of human labor rights, or violations of public health, or violations of public safety, or are provided as qualifying features of general criminal offenses against a person or property. It is found that several countries (Poland, Bulgaria, Spain) distinguish between intentional violation of industrial safety rules and negligent attitude to them within the same act, which affects the determination of their punishability. It is noted that such experience in differentiating between the degree of danger of a person's negligent and intentional attitude to violation of industrial safety rules is reasonable. In countries that establish criminal liability for delict of danger caused by violation of industrial safety rules, real injury to life or health, property, or the environment is not covered by the norms of these corpus delicti, but requires additional qualification for negligent injuries to persons, property, etc. It is noted that European countries maintain the position that a violation of industrial safety is dangerous from the moment a risk of consequences for the life and health of a person. The fact of making such a threat is already an act that should be punished by imprisonment. In this context, it is proposed to take into account such experience in national legislation

and to increase responsibility in view of the serious danger of the fact of making a threat at the level of at least a minor crime. An interesting aspect of further research is the analysis of foreign experience in establishing the liability of corporate entities for violations of industrial safety rules.

Key words: industrial safety, criminal responsibility, delict of danger, life and health of a person, labor rights, punishment.

Постановка проблеми. В більшості випадків здійснення виробничого процесу праця людини поєднана з залученням механізмів, технічного обладнання, устаткування, сировини або речовин, в процесі обробки яких можуть виникнути загрози для життя явища, а отже поводження з ними повинно суворо регламентуватися, і особисто кожний працівник зобов'язаний дотримуватися певних правил безпеки. Необережне, а подекуди, і умисне ставлення відповідальних осіб до виконання обов'язків з унормування безпеки праці, і забезпечення на виробництві здатне спричинити серйозної шкоди здоров'ю та життю працівників таких підприємств, сторонніх до виробництва осіб, природному середовищу. В Україні в середньому кількість засуджених осіб за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 271-275 КК України, складає 60-65 осіб на рік (з них питома кількість припадає за ст. ст. 271-273 КК) [1]. Втім за кожним таким випадком стоїть життя або здоров'я щонайменше однієї людини. Існує комплекс заходів забезпечення умов праці на виробництві: нормативні приписи (від законів до посадових інструкцій) щодо їх організації, заходи дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності за їх порушення.

Кримінальна відповідальність передбачена у випадках настання або загрози настання небезпечних наслідків порушення правил безпеки на виробництві, її підстави та межі регламентуються нормами КК України. Основним об'єктом кримінальних правопорушень цієї групи виступають суспільні відносини, врегульовані законами, інструкціями, наказами, певними правилами та іншими нормативно-правовими актами локального характеру, які забезпечують безпеку виробничого процесу. Наразі, діяння, передбачені ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275 КК України, відносяться законодавцем до кримінальних проступків, всі інші є злочинами різного ступеня тяжкості. Аналіз призначених покарань по даній категорії кримінальних справ в більшості випадків свідчить про невинуватість м'яке покарання: переважна більшість засуджених або були звільнені на підставі ст. 75 КК, або із застосуванням ст. 69 КК призначено невинуватого м'яке покарання (наприклад, за ч. 2 ст. 272 КК з двома людськими жертвами суд призначив штраф). Така судова практика може обумовлюватися недооцінкою ступеню суспільної небезпечності цієї групи кримінальних правопорушень, що, в свою чергу, обумовлено і неоднозначністю законодавчого підходу до визначення караності таких діянь. Напри-

клад, санкція за кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273 КК, коливається від виправних робіт (і це покарання передбачено санкцією статті за вчинення діяння особою, яка порушила певні правила саме за місцем своєї роботи, не впоравшись з поставленими обов'язками, або знехтувавши ними) до позбавлення волі до 7-12 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю за діяння, передбачені частинами другими ст. ст. 271-275 КК України. Вказане обумовлює доцільність аналізу зарубіжного досвіду (окремих європейських країн) протидії порушенням безпеки на виробництві, що сприятиме виявленню національних пробілів в правовому регулюванні цього питання, та можливості визначення напрямків його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за правопорушення проти безпеки виробництва були і є предметом наукових досліджень: поняття та види злочинів цієї групи, питання кримінальної відповідальності за порушення окремих правил безпеки досліджувалися в працях В.І. Борисова, Г.С. Крайника, О.О. Пащенко; порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою були предметом досліджень С.В. Бабаніна, Д.В. Ветрова, О.С. Яланського; порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) – О.О. Бахуринської; окремі проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва піднімалися в працях О.О. Дудорова, С.О. Загороднюка, Г.С. Круш. Проте, безпосередньо вказані дослідження не охоплювали питання вивчення зарубіжного досвіду в попередженні кримінальних правопорушень безпеки на виробництві. Все вище викладене обґрунтовує актуальність статті.

Метою даної статті є дослідження зарубіжного досвіду (європейських країн) кримінально-правового регулювання підстав відповідальності за порушення безпеки на виробництві та заходів впливу при їх вчиненні.

Виклад основного матеріалу. Зміст кримінального законодавства низки європейських країн свідчить, що такі правопорушення розглядаються або як кримінально карані порушення трудових прав людини, або спрямовані проти здоров'я населення, чи як порушення громадської або суспільної безпеки, в окремих випадках порушення певних правил виступає в якості кваліфікуючих ознак загально кримінальних посягань проти життя та здоров'я людини або власності.

Наприклад, Республіка Польща та Королівство Іспанія в межах кримінального законодавства визначають злочини проти безпеки на виробництві як порушення трудових прав людини.

В Розділі XXVIII КК Польщі до злочинів проти «прав осіб, які виконують оплачувану роботу», відносяться: 1) ст. 220 – умисне невиконання особою, відповідальною за гігієну та безпеку праці, своїх обов'язків, чим ставить працівника в пряму небезпеку позбавлення життя або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, карається позбавленням волі на строк до 3 років; ті ж самі дії, вчинені з необережності, караються штрафом, обмеженням волі або позбавленням волі на строк до одного року. Слід звернути увагу, що § 3 цієї статті передбачає стимулюючу норму про звільнення від покарання особи, яка добровільно відвернула небезпеку, що загрожувала; 2) ст. 221 КК Польщі встановлює відповідальність за факт неповідомлення про нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання працівника (карається штрафом до 180 денних ставок або обмеженням волі [2]).

Розділ XV КК Іспанії в системі злочинів проти прав працівників виділяє групу правопорушень, що посягають саме на безпечні умови праці (ст. 316, 317, 342, 348, 349, 350 [3]). Згідно ст. 316 КК Іспанії відповідальність настає за порушення норм попередження виробничого ризику особою, яка зобов'язана це забезпечити, шляхом ненадання засобів, необхідних для того, щоб працівники здійснювали свою діяльність за умов дотримання адекватних заходів безпеки та гігієни, що ставить під серйозну небезпеку їх життя, здоров'я, або фізичну цілісність, і карається тюремним ув'язненням від 6 місяців до 3 років, штрафом від 6 до 12 місячних зарплат [3]. За умов вчинення такого ж діяння з необережності, покарання знижується на одну ступінь (ст. 317).

Якщо вказані діяння вчиняються юридичними особами, покарання призначається керівникам або співробітникам, які відповідають за такі діяння, та тим особам, які усвідомлено та маючи можливість виправити становище, не застосовують необхідних заходів (ст. 318). У цих випадках судовий орган також може постановити будь-яке рішення щодо застосування одного або декількох заходів, передбачених статтею 129 КК (підпунктами с) – g) ч. 7 ст. 33 КК: призупинення діяльності на строк до п'яти років; закриття своїх приміщень і установ на термін, який не може перевищувати п'ять років; заборона здійснювати діяльність, через яку вона вчинила, якою сприяла або приховала кримінальне правопорушення (тимчасова – до 15 років, або остаточна), заборона на отримання державних субсидій і допомоги, для укладення контрактів в державному секторі і користуватися податковими або соціальними пільгами та стимулами на термін, що не може перевищувати п'ятнадцяти років [3].

Крім того, до інших злочинів створення небезпеки КК Іспанії відносить діяння, передбачене ст. 350 КК, за якою кримінальній відповідальності підлягають особи, які при копанні валів або котлованів, під час будівництва або руйнування будівель, дамб, каналів або інших подібних робіт, або при їх збереженні, кондиціонуванні чи підтримці порушують встановлені нормативні акти безпеки, недотримання яких може спричинити катастрофу та поставити під загрозу життя, фізичну недоторканість людей або навколишнє середовище. Такі дії караються позбавленням волі на строк від шести місяців до двох років, штрафом від 6 до 12 місячних заробітних плат, та особливе обмеження на державну роботу або посаду, професію або ремесло на термін від трьох до шести років [3].

Естонська Республіка та Республіка Болгарії кримінальні правопорушення, пов'язані з охороною праці, безпекою праці або технічним наглядом, визначають в межах злочинів проти здоров'я населення.

Кримінально каранним визнається згідно § 197 КК Естонії умисне порушення вимог охорони праці, якщо таким діянням заподіяно істотну шкоду здоров'ю людини (карається грошовим покаранням або позбавленням волі на строк до трьох років) або якщо настала смерть людини з необережності (карається позбавленням волі на строк до п'яти років); а за умов вчинення такого ж діяння з необережності, якщо ним заподіяно істотну шкоду здоров'ю людини, карається грошовим покаранням або позбавленням волі на строк до одного року (а за умов спричинення смерті – карається грошовим покаранням або позбавленням волі на строк до трьох років) [4]. Крім того, в главі 22 КК Естонії (суспільно небезпечні правопорушення) серед злочинів, пов'язаних з пошкодженням життєво важливих систем або споруд комунального господарства або з небезпечними для життя будівельними, виробничими чи іншими видами діяльності, виділяється в § 408 норма про відповідальність за будівництво споруди, що не відповідає вимогам будівництва, якщо це створює небезпеку для життя чи здоров'я людей (карається грошовим покаранням або позбавленням волі на строк до трьох років). У випадку вчинення вказаних діянь юридичними особами, вони караються штрафом.

Стаття 356 КК Болгарії (ч. 1) встановлює відповідальність за умисне порушення встановлених будівельних, санітарних або протипожежних правил при проектуванні, керівництві або виконанні будівництва, через що поставлено в небезпеку життя іншої людини (карається позбавленням волі до двох років), а за умов необережного ставлення до діяння покарання зменшується до позбавлення волі на строк до одного року, або виправних робіт [5].

КК Республіки Латвія, ФРН, Швейцарської Конфедерації передбачають низку кримінальних посягань, що порушують безпеку виробництва в межах кримінальних правопорушень проти громадської (або суспільної) безпеки та порядку.

Стаття 238 КК Латвії за порушення правил безпеки щодо технічної дисципліни при проведенні будівельних або вибухових робіт, або на вибухонебезпечних підприємствах, що спричинило тяжкі наслідки, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років або тимчасове позбавлення волі, примусові роботи (аналог громадським роботам в Україні) або штраф, з позбавлення права обіймати певні посади строком до 5 років. Якщо ж таке діяння вчинене особою, відповідальною за їх дотримання або якщо вони спричинили смерть двох або більше осіб, то вчинене карається позбавленням волі на строк до 8 років з позбавленням права займатися певним заняттям або права обіймати певну посаду строком до десяти років [6]. А ст. 239 КК виокремлює підстави відповідальності за порушення будівельних норм, які можуть полягати: 1) у проведенні будівельних робіт під час їх призупинення в будинку третьої групи або в багатоквартирному будинку, якщо будівництво призупинено у зв'язку з їх здійсненням без дозволу на будівництво або у зв'язку з початком будівельних робіт до отримання дозволу на будівництво (такі діяння караються тимчасовим позбавленням волі (відповідно до ст. 38 – до 3 років), або примусовими роботами чи штрафом); 2) у порушенні норм чи правил будівництва кранів, мостів, шляхопроводів та інших споруд, якщо внаслідок цих дій було зруйнована споруда або її частина (караються позбавленням волі на строк до двох років або тимчасовим позбавленням волі, або примусовими роботами, або штрафом з позбавленням права обіймати певний вид діяльності або права обіймати певну посаду на строк до п'яти років); 3) у випадку, якщо такі дії спричинили смерть двох або більше осіб, караються позбавленням волі на строк до восьми років з позбавленням права займатися певним заняттям або права займати певну посаду строком до десяти років [6].

КК Швейцарії ст. 229 встановлює відповідальність за делікти небезпеки, створені порушенням будівельних правил, які можуть полягати у двох формах: 1) умисне нехтування прийнятими правилами будівництва особою, яка бере участь в управлінні або виконанні будівельних, або демонтажних робіт, внаслідок чого свідомо створює небезпеку для життя та здоров'я інших осіб – карається позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим стягненням; 2) у випадку недбалого порушення прийнятих правил будівництва карається позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим стягненням [7]. Згідно до ст. 230 КК Швейцарії особа, яка умисно пошко-

джує, знищує, видаляє, іншим чином робить непридатним або дезактивує пристрій безпеки, який служить для запобігання нещасним випадкам на фабриці чи в інших комерційних приміщеннях або на машині, або якщо особа умисно не встановлює такий пристрій, порушуючи правила, і таким чином свідомо загрожує життю та здоров'ю інших людей, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим стягненням. У випадку вчинення таких дій з необережності карається позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим стягненням.

КК ФРН до загально небезпечних діянь також відносить створення небезпеки при будівництві (§ 319). За вказаною нормою кримінально караним визнаються умисні порушення загальновищаних технічних правил при будівництві об'єкта, керівництві будівництвом, спорудженні або зносі об'єкта будівництва, або умисні порушення загальновищаних технічних правил при плануванні з встановлення технічного обладнання на будівельному об'єкті, керівництві такими роботами, або при плануванні робіт з видалення вже вмонтованого обладнання, в процесі здійснення професійної або комерційної діяльності, чим створюється небезпека фізичної цілісності або життя людини (карається позбавленням волі до 5 років або штрафом); такі ж необережні дії тягнуть застосування покарання у вигляді позбавлення волі до 3 років або грошовий штраф [8]. Крім того, § 312 встановлює відповідальність за спричинення шкоди за межами виробничого комплексу, за умов необережного порушення експлуатації устаткування, а також внаслідок грубого порушення адміністративно-правових обов'язків (позбавлення волі до 3 років або штраф).

Кримінальне законодавство Литовської, Французької Республік, та Республіки Австрія не виокремлює самостійних складів кримінальних правопорушень, які передбачали б відповідальність за порушення безпеки виробництва. Положення окремих норм кримінального законодавства дозволяє виділити в якості кваліфікуючих норм по суті нещасні випадки на виробництві. Наприклад, внаслідок «порушення встановлених правовими актами особливих правил безпеки поведінки» (ч. 3 ст. 132, ч. 3 ст. 137, ч. 2 ст. 188 КК Литви): 1) у випадку спричинення смерті через необережність (за ч. 3 ст. 132 КК тягне засудження до покарання до 8 років позбавлення волі – проти максимуму до 4 років за ч. 1 цієї статті); спричинення людині тяжких тілесних ушкоджень або хвороби через необережність (ч. 3 ст. 137 КК карається позбавленням волі на строк до 7 років – проти 4 років за ч. 1 цієї статті); у випадку необережного знищення або пошкодження чужого майна, чим завдано значної майнової шкоди потерпілому, або знищено чи пошкоджено цінності, що мають

вагоме наукове, історичне чи культурне значення (за ч. 2 ст. 188 КК – штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до трьох років). При цьому в усіх трьох випадках нести відповідальність може і юридична особа [9].

До кримінально-правового механізму попередження злочинних порушень в сфері безпеки виробництва в арсеналі європейських країн слід додати й належні системи контролю [10]. На жаль, реально діючої системи органів контролю за організацією та дотриманням безпеки на виробництві в Україні поки що не вироблено. І чинне кримінальне законодавство України в питанні протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки на виробництві також є далеким від досконалості та ефективності. Як показало дослідження зарубіжного досвіду, жодна з країн в межах одного складу злочину не ототожнює делікти небезпеки, що створюються при порушенні безпеки виробництва, та порушення, що спричинили реальні наслідки (смерть або ушкодження здоров'я), як це має місце в українському законодавстві. Умовно можна поділити європейські країни на такі, що передбачають кримінальну відповідальність виключно за порушення безпеки виробництва, що спричинили тільки реальні наслідки – КК Естонії та Латвії; та такі, що передбачають кримінальну відповідальність за делікти небезпеки (загрози заподіяння шкоди), що створюються при порушенні безпеки виробництва – КК Польщі, Іспанії, Болгарії, Швейцарії, ФРН. При цьому низка країн (Польща, Болгарія, Іспанія) в межах одного діяння розрізняють умисне порушення самих правил безпеки та необережне до них ставлення, що впливає на визначення покарання. КК Литви, Франції та Австрії передбачають порушення певних правил як кваліфікуючі ознаки загальнокримінальних злочинів проти особи або власності. Слід звернути увагу, що в країнах, що передбачають кримінальну відповідальність за делікти небезпеки, що створюються внаслідок порушення правил безпеки виробництва, реальне спричинення шкоди життю або здоров'ю людині, власності, навколишньому середовищу не охоплюється нормами цих «деліктів небезпеки».

Проведений аналіз показує, що створення загрози настання певних наслідків при порушенні безпеки виробництва за законодавством досліджених країн караються значно суворіше, ніж реальне заподіяння шкоди відповідно до КК України. Наприклад, діяння, об'єктивно схожі з описаними в ч. 1 ст. 271 КК України (караються штрафом до 51 тис. грн., виправними роботами, пробачінім наглядом або обмеженням волі до 2 років), за ст. 220 КК Польщі (сам факт створення загрози) карається позбавленням волі на строк до 3 років; за ст. 316 КК Іспанії (загроза) – тюремним ув'язненням від 6 місяців до 3 років або штрафом від 6

до 12 місячних зарплат; § 408 КК Естонії (загроза) – позбавленням волі на строк до трьох років, ст. 229 КК Швейцарії та § 319 КК ФРН – карається позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим стягненням/штрафом. Таким чином, більшість з досліджених країн вважають створення загрози заподіяння шкоди життю або здоров'ю особи при порушенні правил безпеки на виробництві настільки небезпечним, що передбачають за таких умов покарання у вигляді позбавлення волі до 3 (до 5) років; а якщо таке діяння було вчинено відповідальною особою, то передбачено обов'язкове додаткове покарання у вигляді тривалого позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю (наприклад, КК Іспанії – 3-6 років, КК Латвії – до 10 років).

Висновки. Вищезазначене дозволяє сформулювати ряд висновків. Кримінальне законодавство досліджених європейських країн не виокремлює в якості самостійного об'єкта кримінально-правової охорони безпеку виробництва. Втім передбачають кримінальну відповідальність за діяння, що посягають на безпечні умови на виробництві, але в межах порушення трудових прав працюючої людини, здоров'я населення, громадської або суспільної безпеки, або порушення певних правил виступають в якості кваліфікуючих ознак загальнокримінальних посягань. В переважній більшості досліджених країн передбачено кримінальну відповідальність за діяння, які за певними ознаками схожі з діяннями, передбаченими ст. ст. 271, 272, 275 КК України. В досліджуваних країнах порушення поведінки у виробничому процесі з ядерними та радіаційними об'єктами, вибухонебезпечними речовинами, переважно розглядаються як злочини проти громадської безпеки в частині створення загальних загроз для людини, навколишнього середовища. Позитивним є той факт, що країни в переважній більшості дотримуються позиції, що порушення безпеки на виробництві є небезпечним з моменту виникнення загрози настання наслідків для життя та здоров'я особи. І сам факт створення такої загрози вже є діянням, за яке має бути передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, а за умов вчинення діяння відповідальними особами – тривале позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю. В світлі зазначеного доцільно врахувати в національному законодавстві такий досвід, та підсилити відповідальність з урахуванням значної небезпечності самого факту створення загрози на рівні щонайменше нетяжкого злочину. Крім того, суттєвим недоліком правового регулювання кримінальної відповідальності за порушення безпеки виробництва в Україні є передбачення альтернативного основного покарання у вигляді виправних робіт, оскільки неприпустимим є застосування покарання, яке дає можливість продовжувати виконувати

обов'язки, пов'язані з забезпеченням безпеки на виробництві, особі, яка визнана винною у невиконанні таких обов'язків. Заслужує на увагу зарубіжний досвід в питанні розмежування ступеня небезпечності необережного та умисного ставлення особи до порушення правил безпеки на виробництві при необережному ставленні до наслідків (реальних чи загрози). Зрозуміло, що підсилення покарання за порушення безпеки виробництва кардинально ситуацію з попередження не змінить, без належних змін в галузевому законодавстві та за відсутності профільних ефективних організацій, та це надасть змогу переоцінити ступінь небезпечності таких посягань, та, можливо, відкоригувати судову практику притягнення до відповідальності винних осіб.

Література

1. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
2. Kodeks karny. Stan prawny aktualny na dzień: 11.05.2024 р. URL: <https://lexlege.pl/kodeks-karny/>
3. Organic act 10/1995, dated 23 rd November, on the Criminal code. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf
4. Karistusseadustik. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/compare_original/501042019020
5. Наказателен кодекс на Република България от 01.05.196 8г. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/238464>
6. Kriminālikums Latvijas (Ar grozījumiem: 03.07.2019). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/19088>
7. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 January 2024). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en
8. Strafgesetzbuch (StGB) Ausfertigungsdatum: 15.05.1871. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/14324>
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/uNUTmzxVIO>
10. Ізюїта П.О. Досвід європейських країн у сфері охорони праці. *Інформація і право*. № 2(11). 2014. С. 38–43. URL: file:///D:/Downloads/Infpr_2014_2_10.pdf

УДК 341.1/.8:343.85(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.15>

Т. І. Пономарьова
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-5209-0234

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті визначено кореляцію між системою змін та доповнень, внесених до національного законодавства з метою приведення кримінально-правової політики, що здійснюється в умовах воєнного стану, у відповідність положенням міжнародного і міжнародного гуманітарного права та кількісно-якісними показниками окремих видів кримінальних правопорушень. Окреслено прогалини у чинному Кримінальному кодексі України, які призводять/можуть призвести до інтенсифікації криміногенних загроз та мати негативний вплив на систему запобігання злочинності.

Встановлено, що формування нової військово-політичної детермінанти зумовило потребу у створенні актуальних організаційно-правових заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зазначено, що неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права зумовило невиправдану зміну підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що призвело до масового звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням, що негативно впливає на систему запобігання злочинності через зниження ефективності спеціальної превенції. Констатовано, що різний підхід до підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а також визначення видів кримінальних правопорушень, які виключають можливість такого звільнення є наслідком недотримання правил внесення змін до законів, недооцінки та ігнорування правил законодавчої техніки. Така диференціація критеріїв, які входять до алгоритму формування механізму кримінально-правового забезпечення безпекового середовища призводить до створення додаткових факторів та чинників, які інтенсифікують криміногенні загрози.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, запобігання, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, звільнення, суспільна небезпечність, воєнний стан, збройний конфлікт, суд, судова практика, спеціальне досудове розслідування, процесуальні дії, процесуальні рішення.

Ponomarova T. I. THE ROLE OF INTERNATIONAL AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN THE SYSTEM OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

The article defines the correlation between the system of changes and additions made to the national legislation with the aim of bringing the criminal law policy carried out under martial law into compliance with the provisions of international and international humanitarian law and the quantitative and qualitative indicators of certain types of criminal offenses. Gaps in the current Criminal Code of Ukraine are outlined, which lead/may lead to the intensification of criminogenic threats and have a negative impact on the crime prevention system.

It was established that the formation of a new military-political determinant necessitated the creation of relevant organizational and legal measures to prevent crimes against the foundations of Ukraine's national security and criminal offenses against peace, human security, and the international legal order. It is noted that the incorrect application of the provisions of international and international humanitarian law led to an unjustified change in the approach to the deterrent function of punishment by strengthening sanctions for the commission of certain types of criminal offenses, which led to the mass release of persons from serving sentences with probation, which negatively affects the crime prevention system due to the reduction effectiveness of special prevention. It was established that a different approach to the grounds for exemption from criminal liability and punishment, as well as the definition of types of criminal offenses that exclude the possibility of such exemption, is a consequence of non-compliance with the rules for amending laws, underestimating and ignoring the rules of legislative technique. Such differentiation of criteria that are included in the algorithm of formation of the mechanism of criminal-legal provision of security environment leads to the creation of additional factors and factors that intensify criminogenic threats.

Key words: international law, international humanitarian law, prevention, criminal offenses, criminal responsibility, punishment, release, public danger, martial law, armed conflict, court, case law, special pre-trial investigation, procedural actions, procedural decisions.

Для кримінологічної науки традиційним є підхід, відповідно до якого заходи запобігання мають корелюватись із детермінантами, на усунення яких вони безпосередньо спрямовані. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану низка суспільних відносин зазнала трансформації, зумовленої зміною курсу на забезпечення

безперервної діяльності органів державної влади, а також порядку здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Зміна підходу до порядку реалізації державної політики мала логічним наслідком появу нових криміногенних загроз, які потребують у створенні адаптованого механізму усунення з метою унеможливлення

зростання кількісного показника кримінальних правопорушень. Відповідно до результатів аналітичного дослідження статистичних даних правоохоронних органів та судової практики, більшість сучасних детермінант злочинності пов'язані із порушенням представниками держави-агресора норм міжнародного та міжнародного гуманітарного права. Це, серед іншого, також створює додаткові можливості для інтенсифікації протиправної діяльності за напрямом загальнокримінальної злочинності.

Відповідно до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) (*далі – МГП – П.Т.*) – це система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм [1]. Концептуальні положення МГП містяться у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Водночас станом на 2024 рік Римський статут не було ратифіковано, проте на законодавчому рівні ця проблема була вирішена шляхом застосування положень ч. 2 ст. 4 Статуту, відповідно до якої суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави [2]. У 2015 році було прийнято постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», в якій було визначено, що з 20 лютого 2014 року проти України триває збройна агресія Російської Федерації та підтримуваних нею бойовиків-терористів, під час якої було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, які є частиною території незалежної та суверенної держави Україна, окуповано частину Донецької та Луганської областей України, загинуло тисячі громадян України, серед яких діти, поранено тисячі осіб, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, сотні тисяч громадян вимушені були покинути свої домівки. Останнім кричущим актом насильства з боку військових підрозділів Російської Федерації та підтримуваних Російською Федерацією бойовиків-терористів став

обстріл з систем залпового вогню «Град» мирного населення у житлових кварталах міста Маріуполь на південному сході України 24 січня 2015 року... Російська Федерація продовжує також постачати найманців та зброю, з якої бойовики-терористи вбивають громадян України. За час цієї неоголошеної війни в полоні на території Російської Федерації протиправно опинилася низка громадян України. Беручи до уваги, що наведені дії містять ознаки тяжких та особливо тяжких злочинів проти людяності та воєнних злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, Верховна Рада України цією Заявою визнає відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського Статуту юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час...[3]. Наведене надало можливість у березні 2023 року вчинити Угоду між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні, спрямованої на регулювання питання, що стосуються або виникають у зв'язку із створенням та належним функціонуванням Офісу МКС з метою сприяння роботі МКС на території України у зв'язку з усіма ситуаціями та справами, що перебувають на розгляді Суду [4]. Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році наведений довготривалий процес законотворчої роботи надав можливість створити та вдало інтегрувати механізм співробітництва з Міжнародним кримінальним судом з метою здійснення кримінально-правового впливу на громадян України, іноземних громадян та апатридів, які були підпорядковані владі держави-агресора та/або діяли з метою здійснення збройної агресії проти України. Результатом стало доповнення національного кримінального процесуального законодавства розділом IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Таким чином, *формування нової військово-політичної детермінанти зумовило потребу у створенні актуальних організаційно-правових заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*. Водночас обсяг і порядок застосування таких заходів є чітко визначеним та обмеженим релевантними нормами правових документів, що утворюють міжнародне гуманітарне право: Римський статут, Женевські конвенції від 12.08.1949 року: «Про поліпшення долі поранених і хворих в дію-

чих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поведження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни». Отже, «de jure» та «de facto», зміст заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку відтворюється крізь призму забезпечення порядку дотримання сторонами збройного конфлікту положень ратифікованих суб'єктами міжнародного права угод, що регулюють між ними суспільні відносини військово-політичного характеру через створення взаємних прав та обов'язків.

Ще одним підтвердженням є диспозиція ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України), де визначено, що кримінально караніми є жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [5]. Таким чином, наявність відсильної диспозиції свідчить про те, що кримінально-правовий вплив (зокрема і у межах спеціально-кримінологічного запобігання) відтворюється крізь захист суспільних відносин, визнаних і закріплених на рівні норм міжнародного гуманітарного права, а також відповідної санкції, яка, хоча і може бути оцінена як не в повній мірі ефективна та аргументована¹, але надає можливість вважати таке діяння тяжким злочином.

Проте, необхідно відмітити, що в окремих випадках застосування неправильно розтлумачених положень міжнародного гуманітарного права або порушення принципів здійснення правосуддя (зокрема, наприклад, принципу дії закону у часі та просторі) призводить до порушення Європейської конвенції з прав людини, що стає приводом для звернення до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Прикладом є рішення ЄСПЛ від 19.09.2008 у справі «Korbely проти Угорщини» (Заява – 9174/02). Так, у рішенні вказано, що заявник – військовий офіцер у відставці. У 1994 році йому пред'явили обвинувачення в участі у придушенні заколоту у місті Тата під час революції 1956 року. Його обвинувачували у тому, що він, у званні капітана, командував загonom із п'ятнадцяти осіб, котрий мав відновити кон-

троль над будівлею відділення поліції, захопленої повстанцями, і стріляв, а також наказував своїм солдатам стріляти, у цивільних осіб. Під час цього інциденту було вбито і поранено кількох осіб, що трапилось після того, як, відповідно до фактів, встановлених національними судами, один із повстанців вийняв із кишені пальта пістолет після того, як йому сказали здати зброю. Суд, який розглядав справу, спочатку припинив кримінальне провадження на тій підставі, що злочини, у котрих було обвинувачено заявника, становили вбивство і спонукання до вбивства, а не злочини проти людства, і тому за ними сплинув строк давності. Проте, заявника зрештою визнали винним, за статтею 3(1) Женевських конвенцій 1949 року, у злочині проти людства шляхом скоєння численних вбивств, і засудили до п'яти років позбавлення волі. Він відбув частину покарання і був умовно звільнений. У Європейському Суді він скаржився, що його засудили за діяння, яке на момент скоєння не становило злочину відповідно до міжнародного права. Судом було зауважено, що засудження заявника ґрунтувалось на висновку, що один із потерпілих був некомбатантом, у розумінні спільної статті 3. Це положення поширювало захист на осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включно із членами збройних сил, які склали зброю. Загиблій, вочевидь, брав активну участь у воєнних діях, оскільки він був керівником озброєного загону повстанців, які були причетні до актів насильства, захопили будівлю поліції і відібрали у поліцейських зброю. Отже, питання полягало у тому, чи він склав зброю. Національні суди встановили факт, що він таємно носив револьвер і не виявляв чітко і однозначно наміру здатись. Натомість, він розпочав поживавлену суперечку із заявником, перш ніж дістав свій револьвер із невідомим наміром. Саме під час вчинення цієї дії його застрелили. Відповідно, у світлі загально прийнятих на той час міжнародно-правових стандартів, Суд не переконаний, що загиблого можна вважати таким, що склав зброю, у розумінні спільної статті 3, або що він підпадав під будь-яку іншу категорію некомбатантів. Відповідно, не було доведено, що було передбачуваним те, що діяння заявника становили злочин проти людства за міжнародним правом [6]. Аналіз національної судової практики свідчить про те, що захисники у кримінальних провадженнях, в яких проводиться спеціальне досудове розслідування також часто будують стратегію захисту, посилаючись на порушення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, щодо прав підозрюваного під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій за його відсутності (in absentia). Проте наразі вже сформовано позицію Верховного Суду щодо таких випадків.

¹ Видом покарання є позбавлення волі на строк від 8 до 12 років, що, враховуючи ступінь тяжкості діяння та потенційних наслідків не відповідає принципу співрозмірності.

Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21), обвинувачений не раніше ніж з 27 березня 2019 року здійснив порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, шляхом примушування осіб, які перебувають під захистом, служити в збройних силах країни окупанта – російської федерації (далі – рф). Нехтуючи рядом міжнародних зобов'язань, окупаційною владою протягом 2015 - 2020 років проведено 11 призовних кампаній, в ході яких призвано на строкову військову службу до збройних сил та інших військових формувань рф понад 25 тисяч цивільного населення тимчасово окупованої території АР Крим. Так, реалізуючи свій злочинний умисел, обвинувачений, перебуваючи з 28 травня 2020 року на посаді військового комісара м. Феодосія та Кіровського району «Республіки Крим», а до цього з 27 березня 2019 року на посаді старшого помічника військового комісара м. Феодосія та Кіровського району «Республіки Крим», на час проведення призовних кампаній, усвідомлюючи наявність міжнародного збройного конфлікту та тимчасову окупацію АР Крим та м. Севастополя, керуючись у своїй діяльності Федеральним законом «О воинской обязанности и военной службе» № 53-ФЗ від 28 березня 1998 року та іншими нормативно-правовими актами країни окупанта – російської федерації, здійснював примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України – АР Крим та м. Севастополя, на строкову військову службу до збройних сил рф.

У касаційній скарзі захисник, посиляючись на порушення норм матеріального та процесуального права, а також невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження, просить вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду скасувати і призначити новий розгляд в суді першої або апеляційної інстанції. На обґрунтування доводів поданої касаційної скарги захисник зазначає, що: обвинуваченому пред'явлено неконкретне обвинувачення, а його повноваження не поширювалися на всю територію АР Крим та м. Севастополя; стороною обвинувачення не доведено факт фізичного чи психологічного примусу, який був застосований саме обвинуваченим до цивільного населення; суди не встановили будь-яких осіб, яких шляхом примусу зобов'язували служити в збройних силах рф та які є потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України; а також не перевірили обставини, які відповідно до ст. 91 КПК України входять до предмета доказування та мають істотне значення для правової оцінки дій обви-

нуваченого; копія повістки від 27 листопада 2020 року серії КК № 82203770 є недопустимим доказом, оскільки містить ознаки замальовування тексту, у матеріалах кримінального провадження відсутній процесуальний документ, на підставі якого здобуто цей доказ, а отже його отримано внаслідок істотного порушення прав і свобод людини; вирок суду першої інстанції та ухвала апеляційного суду не відповідають приписам ст. 370 КПК України [7]. Розглядаючи обставини кримінального провадження, а також зміст касаційної скарги, суд звертався до практики ЄСПЛ щодо проваджень, які здійснювались за відсутності обвинуваченого.

Зокрема, було зазначено, що у справі «Sanader v. Croatia» (рішення від 12 лютого 2015 року, заява № 66408/12) Європейський суд з прав людини зазначив, що провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, саме по собі не є несумісним із ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і ця норма буде порушена лише коли особа, засуджена заочно, згодом не зможе отримати від суду новий розгляд по суті обвинувачення, якщо не було однозначно встановлено, що вона відмовилася від свого права з'явитися і захищати себе або що він мав намір уникнути суду. Чинний КПК України містить положення, які дозволяють забезпечити такий перегляд у суді апеляційної інстанції як щодо питань права, так і фактів [7]. Так, у ч. 1 ст. 297-1 КПК України передбачено, що спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень відповідної глави [8]. Таким чином, законодавцем було дотримано вимоги міжнародних правових документів. Наведений приклад свідчить про неправильне розуміння стороною захисту особливостей та підстав застосування положень міжнародного гуманітарного права, зокрема меж та часу його дії. De jure з моменту офіційного визнання факту міжнародного збройного конфлікту, окупації території тощо, населення держави, яка обороняється, автоматично захищається положеннями міжнародних договорів, ратифікованих в Україні.

Отже, проведений аналіз свідчить про таке:

– неправильне тлумачення норм міжнародного права призводить до порушення прав підозрюваного/обвинуваченого, що надає підставу для оскарження судового рішення та затягування строків притягнення до кримінальної відповідальності.

Враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, відповідно до положень ст. 183 КПК України та правоохоронної практики, до осіб, які вчинили такі діяння як запобіжних захід застосовується

тримання під вартою²: у 2022 році до 22% осіб від загальної кількості³ було застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, у 2023 році – до 35% кримінальних правопорушників було застосовано такий захід [10]. Відповідно до ч. 5 ст. 72 КК України [5], попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті.

Таким чином, із урахуванням того, що вимоги режиму тримання у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України є більш лояльними відносно аналогічних⁴, передбачених для виправних колоній середнього рівня безпеки, захисники можуть використовувати прогалини у практиці застосування норм МГП як спосіб продовжити термін перебування підзахисних у слідчих ізоляторах та відтермінування їх переведення до виправної колонії. Наведене може мати негативний вплив на стратегію кримінологічного запобігання, оскільки, фактично, інститут зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання впливає на кримінально-правове становище особи, у більшості випадків – покращує його. Проте водночас – утворює площину для порушення розумних строків як засади кримінального провадження;

низка міжнародних договорів (Конвенція ООН про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р. тощо) передбачають заборону застосування звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності за досліджувані види кримінальних правопорушень. Вказані положення було враховано законодавцем – відповідно до Закону України від 01.12.2022 № 2812-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» внесено змі-

ни та доповнення до ч. 5 ст. 49 КК України, де було передбачено, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109–114², катування, передбаченого ч. 3 ст. 127, кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства, передбачених у ст.ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України; до ч. 6 ст. 80 КК України, де зазначено, що давність не застосовується у разі засудження за катування, передбачене ч. 3 ст. 127 КК України, злочини проти миру та безпеки людства, передбачені ст.ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України.

Водночас, по-перше, якщо ч. 5 ст. 49 КК України передбачено заборону на застосування давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, то ч. 6 ст. 80 КК України такої вказівки не має. По-друге, не дивлячись на те, що ч. 5 ст. 49 КК України передбачено заборону на застосування давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, це не виключає можливості звільнити особу, причетну до фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України на підставі ч. 5 ст. 110² КК України.

Аналіз видів та підстав звільнення від покарання свідчить про неоднаковий підхід законодавця до їх викладення у КК України. Так, в ч. 4 ст. 74 кримінального законодавства до переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких виключає можливість звільнення від покарання входять корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; у ч. 1 ст. 75 КК України – корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене ч. 3 ст. 127 КК України. Враховуючи загальні тенденції до посилення стримуючої функції покарання шляхом вторинної пеналізації та перенесення окремих кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану (за відсутності інших обтяжуючих обставин) з проступків до категорії тяжких

² Котре, згідно із Законом України від 30.06.1993 № 3352-XII «Про попереднє ув'язнення» вважається попереднім ув'язненням, що застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили [9].

³ Відсоток наведений від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили порушення законів та звичаїв війни без виключення тих, відносно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування.

⁴ Відповідно до п. 3 Порядку внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 року № 1769/5, відповідно до якого обмеження прав, які застосовуються до ув'язнених та засуджених, мають бути мінімально необхідними для досягнення об'єктивних цілей. Такі обмеження не можуть застосовуватись, якщо для ефективного досягнення поставлених цілей існує менше альтернативне обмеження.

злочинів, диференціація підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в залежності від виду такого звільнення є не в повній мірі аргументованим та призводить до зниження ефективності організаційно-правового запобігання злочинності.

Спроба посилити норми Особливої частини шляхом визначення кваліфікуючою ознакою вчинення протиправного діяння в умовах воєнного стану за відсутності інших обтяжуючих обставин⁵ призводить до тотального звільнення осіб, які їх вчинили від відбування покарання з випробуванням, оскільки більшість суддів вважають межі репресії, визначені за вчинення загальнокримінальних правопорушень в умовах воєнного стану не виправдано завищеними.

Відповідно до вироку Смілянського міськрайонного суду від 24 травня 2024 року Черкаської області (справа № 703/5971/23) особу обвинувачено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України за таких обставин: *обвинувачений 29 жовтня 2023 року близько 17 год. 25 хв., достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану, введений на всій території України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, який продовжено Указом Президента України від 26.07.2023 № 451/2023 з 18.08.2023 строком на 90 діб, перебуваючи поблизу приміщення магазину «Дніпро-М», маючи намір на викрадення чужого майна, шляхом перерізу гострогубцями троса, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з поверхні стелю-викладки, вчинив крадіжку бензопили «Dnipro-M DSG-45H», вартість якої згідно з висновком експерта від 06.11.2023 № СЕ-19/124-23/12770-ТВ становить 4 132 грн., заподіявши ТОВ «Мережа магазинів «Дніпро-М» матеріальну шкоду на вищевказану суму. Указані дії обвинуваченого судом кваліфіковані за ч. 4 ст.185 КК України, як таємне викрадення чужого майна (крадіжка), вчинена в умовах воєнного стану. Суд ухвалив обвинуваченого визнати*

⁵ Наприклад, в ч. 4 ст. 185 КК України визначено, що караною є крадіжка, вчинена у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, тобто законодавець, фактично, простий склад крадіжки перевів до категорії тяжкого злочину шляхом визначення обов'язковою ознакою об'єктивної сторони обстановку – воєнний та надзвичайний стан. Із урахуванням того, що до припинення дії особливого правового режиму воєнного стану всі крадіжки мають бути кваліфіковані за ч. 4 ст. 185 КК України, порушується принцип співрозмірності та економії репресії, оскільки особам, які їх вчинили замість покарань, передбачених у ч. 1 цієї статті (штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або пробачийний нагляд на строк до п'яти років, або обмеження волі на той самий строк) буде призначено передостанній за ступенем суворості вид покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.185 КК України, та призначити йому покарання у виді позбавлення волі на строк 5 (п'ять) років. На підставі ст. 75 КК України обвинуваченого звільнити від відбування призначеного покарання з іспитовим строком 1 (один) рік, якщо він протягом іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення та виконає покладені на нього судом обов'язки [11]. Аналогічний підхід застосовано у більшості випадків засудження осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти власності (вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 24 травня 2024 року (справа № 524/4802/24) [12]; вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 травня 2024 року (справа № 171/949/24) [13] тощо).

Отже, *неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права призвело до не виправданої зміни підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що зумовило масове звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням.* Останнє негативним чином впливає на систему запобігання злочинності через зниження ефективності спеціальної превенції.

Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права у системі запобігання злочинності взагалі та в умовах воєнного стану зокрема реалізується крізь внесення змін та доповнень до національного кримінального законодавства з метою посилення стримуючої функції покарання та забезпечення загальної та спеціальної превенції. Водночас окремі законодавчі рішення, порушення вимог законодавчої техніки та неоднаковий підхід до механізму кримінально-правового забезпечення безпекового середовища призводить до створення додаткових факторів та чинників, які інтенсифікують криміногенні загрози. До таких факторів та чинників можна віднести: 1) неправильне тлумачення норм міжнародного права, що призводить до порушення прав підозрюваного/обвинуваченого та надає підставу для оскарження судового рішення, а також затягування строків притягнення до кримінальної відповідальності; 2) неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права, що призводить до не виправданої зміни підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що зумовлює масове звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням та знижує ефективність спеціальної превенції; 3) фор-

мування диференційованого підходу до підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а також визначення видів кримінальних правопорушень, які виключають можливість такого звільнення, що є наслідком недотримання правил внесення змін до законів, недооцінки та ігнорування правил законодавчої техніки.

Література

1. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
4. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Рішення ЄСПЛ від 19.09.2008 у справі «Korbely проти Угорщини» (Заява – 9174/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-117969&filename=CASE%20OF%20KORBELY%20v.%20HUNGARY%20-%20%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False>
7. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII «Про попереднє ув'язнення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
10. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gr.gov.ua/ua/posts/statistika>
11. Вирок Смілянського міськрайонного суду від 24 травня 2024 року Черкаської області (справа № 703/5971/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119253995>
12. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 24 травня 2024 року (справа № 524/4802/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119263903>
13. Вирок Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 травня 2024 року (справа № 171/949/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119157792>

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.16>**О. П. Бабіков**

кандидат юридичних наук,

професор кафедри кримінального права та процесу

Національного авіаційного університету,

керуючий партнер АО «DEFENSORES»

orcid.org/0000-0003-4003-5198

РОЗУМНІ СТРОКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних з дотриманням розумних строків під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Розумні строки визначаються у межах процесуальних строків, встановлених законом і повинні враховувати наступні критерії: 1) складність провадження; 2) поведінку учасників провадження; 3) організацію та порядок здійснення провадження державними органами, зокрема судом; 4) значення провадження для заявника. Розумність строків проголошено кримінальним процесуальним законодавством як одна із засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), що відразу підвищує статус цього положення до основоположного та визначального. За результатами проведеного дослідження, під час якого вивчалася практика Верховного Суду та Європейського Суду з прав людини, автор дійшов висновку, що у кримінальному провадженні процесуальні строки розподіляють на два окремі види: строки реалізації права та строки виконання обов'язку. Наслідком недотримання перших, є втрата можливості реалізувати відповідне право. В свою чергу закінчення других, не звільняє суб'єкта від виконання обов'язку. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку, крім випадків коли виконання обов'язку призведе до порушення прав учасників провадження, та осіб, чії права обмежувалися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Також у дослідженні обґрунтовано що для оцінки стану дотримання розумних строків, важливим є не лише загальна тривалість провадження, а насамперед виправданість часових витрат на здійснення кожної окремої процедури.

Розумність строків як загальна засада кримінального провадження, закріплена на рівні такого кодифікованого нормативного акту, як КПК України, повинна слугувати гарантією дотримання законних прав і свобод будь-якої особи, а також строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинні обмежуватися, а рішення про продовження заходів, прийматися на підставі результатів проведення попередніх заходів, з аналізом їх змісту, інформативності, вчинення кримінального правопорушення і т.д.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; розумні строки; кримінальне провадження; процесуальні дії; права і свободи особи.

Babikov O. P. REASONABLE TIME LIMITS AS A TOOL TO ENSURE LEGALITY DURING COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is aimed at studying the issues related to the observance of reasonable time limits during covert investigative (detective) actions in criminal proceedings. Reasonable terms are determined within the procedural time limits established by law and should take into account the following criteria: 1) the complexity of the proceedings; 2) the behaviour of the parties to the proceedings; 3) the organisation and procedure of the proceedings by state authorities, in particular the court; 4) the importance of the proceedings for the applicant. Reasonableness of terms is proclaimed by the criminal procedure legislation as one of the principles of criminal proceedings (Article 7 of the CPC), which immediately raises the status of this provision to a fundamental and decisive one. Based on the results of the research conducted, during which the case law of the Supreme Court and the European Court of Human Rights was studied, the author concludes that in criminal proceedings procedural time limits are divided into two separate types: time limits for exercising a right and time limits for fulfilling an obligation. Failure to comply with the former results in the loss of the opportunity to exercise the relevant right. In turn, the expiry of the latter does not exempt the subject from fulfilling the obligation.

The mandatory action must be performed even after the expiry of the term, unless the performance of the obligation will lead to a violation of the rights of the parties to the proceedings and persons whose rights were restricted during covert investigative (detective) actions. The study also substantiates that in order to assess the state of compliance with reasonable time limits, it is important not only to consider the overall duration of the proceedings, but first of all, the justification of time spent on each individual procedure.

Reasonableness of terms as a general principle of criminal proceedings, enshrined at the level of such a codified normative act as the CPC of Ukraine, should serve as a guarantee of observance of the legal rights and freedoms of any person, and the terms of covert investigative (detective) actions should be limited, and decisions on the continuation of measures should be made on the basis of the results of previous measures, with an analysis of their content, information content, commission of a criminal offence, etc.

Key words: covert investigative (research) actions; reasonable terms; criminal proceedings; procedural actions; rights and freedoms of a person.

Постановка проблеми. Пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантовано, що кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку [1]. Розумні строки визначаються у межах процесуальних строків, встановлених законом і повинні враховувати наступні критерії: 1) складність провадження; 2) поведінку учасників провадження; 3) організацію та порядок здійснення провадження державними органами, зокрема судом; 4) значення провадження для заявника.

Зазначений перелік, окрім такого, як значення провадження для заявника, спільний з тим, що визначений в КПК України. На перший погляд, вищезазначений критерій більш властивий для визначення розумності строків у цивільному процесі, а в кримінальному процесі виглядає недоцільним. Проте з метою повного та всебічного дослідження даного питання ми розглянемо усі критерії, що застосовуються для визначення розумності строків у кримінальному провадженні в частині, що стосується НС(Р)Д.

Відповідно до положень ст. 28 КПК України: «Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Розумність строків проголошено кримінальним процесуальним законодавством як одна із засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), що відразу підвищує статус цього положення до основоположного та визначального.

Окрім того, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування,

мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою проведеного нами дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених таких, як: Авраменко Л.В., Бабікова О.С., Берзін П.С., Дудоров О.О., Козюбра М.І., Петришин О.В., Савченко А.В., Скакун О.Ф., Тацій В.Я., Цвік М. В., Шемшученко Ю.С. та багато інших. Вказані вчені досліджували природу принципів права загалом, різного роду теоретичні питання, які стосувались надання визначення таким поняттям, як: «принцип права», «система принципів права», описували характеристики вказаних понять в історичному та сучасному аспекті, їх ознаки та властивості, здійснювали порівняльний аналіз вітчизняної системи принципів права та зарубіжної тощо. З питань проведення НС(Р)Д науковці в своїх працях переважно досліджують організацію та порядок проведення НС(Р)Д, використання їх результатів в доказуванні (Колесник В.А., Сергеева Д.Б., Уваров В.Г., Шило А.В., Щадило А.А. та інші), проте питанню дотримання принципу розумності строків під час проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні, уваги приділено надзвичайно мало.

Метою та завданнями статті є дослідження питань, пов'язаних з регламентацією щодо забезпеченням гарантій дотримання розумних строків встановлених кримінальним процесуальним законодавством у сфері застосування НС(Р)Д у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Як ми неодноразово наголошували в своїх дослідженнях, проведення НС(Р)Д у кримінальних провадженнях тягне за собою суттєве та іноді довгострокове втручання у приватне життя та спілкування особи/осіб, які діють, спілкуються та живуть під контролем співробітників правоохоронних органів. Інколи НС(Р)Д тривають тривалий час, що може перевищувати пів-року – рік та поєднувати їх різну комбінацію і значну кількість осіб, щодо яких вони застосовуються. У випадках, коли НС(Р)Д застосовуються для викриття груп та злочинних організацій, що мають значний ступінь конспірації та розгалужені зв'язки, таке тривале обмеження може бути виправданим. Проте, мають місце непоодинокі факти тривалого втручання у приватне життя за однопізнаними, нескладними справами, що певною мірою вказує на проблемні місця запровадженого у законодавстві механізму, спрямованого на забезпечення балансу інтересів суспільства і держави та прав і свобод громадянина.

В Главі 21 КПК України в процесуальному аспекті строки згадуються у таких випадках: 1) у рішенні про проведення НС(Р)Д зазначається строк її проведення, який може бути продовжено (ч. 5 ст. 246); строк розгляду слідчим суддею клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д – протягом шести годин (ч. 1 ст. 248); необхідність обґрунтування строку проведення НС(Р)Д (п. 6 ч. 2 ст. 248); строк дії ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д (п. 5 ч. 4 ст. 248, ч. 1 ст. 249) який не може перевищувати два місяці; встановлено обмеження, що передбачає – загальний строк проведення НС(Р)Д не може перевищувати максимальний строк досудового розслідування (ч. 4 ст. 249) або до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи; 24 години на направлення прокурору протоколів НС(Р)Д після їх припинення (ч. 3 ст. 252); протягом 12 місяців з дня припинення НС(Р)Д, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом – направити повідомлення особі про проведення щодо неї таких дій (ст. 253); невідкладно знищуються матеріали, які прокурор не має намір використовувати у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 255); шість місяців на виконання спеціального завдання з можливістю його продовження на строк, який не перевищує строк досудового розслідування (ч. 4 ст. 272).

Отже, запровадженні у Главі 21 КПК строки насамперед стосуються питань, пов'язаних з реалізацією стороною обвинувачення та слідчими суддями своїх прав та повноважень. В аспекті, що стосуються гарантій прав і свобод особи, щодо якої такі заходи проводилися можливо віднести: 1) необхідність визначення строку проведення НС(Р)Д з можливістю його продовження; 2) строк направлення протоколу НС(Р)Д прокурору; 3) направлення повідомлення про факт проведення заходів.

Проаналізуємо, наскільки зазначені строки здатні «дисциплінувати» сторону обвинувачення.

Можливість проводити НС(Р)Д у межах строків досудового розслідування (до 12, а у виключних випадках і до 18 місяців) навряд чи можна сприймати як чинник, що стимулює прокурора чи слідчого обмежуватися «часовими рамками» втручання в приватне життя. Більш того, навіть за умови звернення 18 місячного строку, жодні обмеження не перешкоджають зареєструвати кримінальне провадження та продовжити проведення негласних заходів одержання інформації.

Щодо 24 годинного строку, визначеного КПК для направлення протоколу прокурору, судова практика є доволі сталою і зводиться до того, що у більшості випадків, не визнається істотним порушенням кримінального процесуального законодавства та не впливає на допустимість доказів. Так, Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у скла-

ді Верховного суду у постанові від 18.07.2023 по справі № 192/1350/19 дійшла до висновку, що оскільки складення протоколу за результатами проведення НС(Р)Д та направлення його прокурору є обов'язком працівника оперативного підрозділу, то пропущення ним строку виконання обов'язку не спричиняє його припинення. «Допущене перевищення визначеного кримінальним процесуальним законом строку, порушує порядок кримінального процесу, невід'ємною складовою якої є встановлені законом строки передачі прокурору протоколу про проведення НС(Р)Д. Втім, таке порушення не має істотного впливу на права підозрюваного, зокрема й на захист і, з огляду на це, не містить ознак істотного порушення кримінального процесуального закону. Допущене порушення може впливати на оперативність досудового розслідування і своєчасність прийняття рішень прокурором задля його забезпечення у встановленні процесуальні строки, а тому порушення вимог ч. 3 ст. 252 КПК при складанні протоколів про проведення НС(Р)Д саме по собі ще не може свідчити про необхідність визнання недопустимими результатів цих НС(Р)Д.»

Що стосується вимог КПК щодо направлення особі повідомлення про проведенні щодо неї НС(Р)Д, відсутність такого документу або доказів його відправки не визначається предметом судового розгляду як і об'єктом судового контролю під час досудового розслідування.

Розглядаючи теоретичні аспекти дотримання розумних строків у кримінальному провадженні слід звернути увагу, що практика Верховного Суду свідчить про те, що суд поділяє процесуальні строки на два окремі види: строки реалізації права; строки виконання обов'язку.

Наслідком недотримання перших, є втрата можливості реалізувати відповідне право. В свою чергу закінчення других, не звільняє суб'єкта від виконання обов'язку.

Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку, крім випадків коли виконання обов'язку призведе до порушення процесуальних прав учасників провадження [3].

Як зазначено у п.1 ст. 28 КПК України, складність кримінального провадження визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу і специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо. Більш детальне роз'яснення цього критерію надано у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [4].

Відповідно до п. 4 згаданої Постанови з урахуванням практики Європейського суду з прав людини складність кримінального провадження визначається з урахуванням: кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження; кількості учасників провадження (потерпілих, свідків тощо); правової кваліфікації кримінального правопорушення; наявності на момент початку досудового розслідування відомостей щодо конкретної особи, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення; характеру обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; меж доказування; обсягу матеріалів досудових розслідувань, об'єднаних в одному провадженні, необхідності призначення експертиз та їх складності; обсягу і специфіки процесуальних дій, необхідних для всебічного і повного дослідження обставин кримінального правопорушення; необхідності отримання міжнародної допомоги в межах кримінального провадження тощо.

Водночас важливо зауважити, що у разі значної складності справи, кримінальне провадження може тривати протягом значного періоду часу, це не буде порушенням розумних строків. Наприклад, ЄСПЛ у рішенні від 22 травня 1998 року у справі «Хозе проти Нідерландів» установив, що, зважаючи на складність справи, а також на обрану стороною захисту тактику допиту великої кількості свідків, Судом встановлено відсутність факту порушення розумних строків навіть у випадку тривалості процедур понад 8 років [5]. Згадана справа окреслює питання дотримання розумних строків загалом, водночас, практика Європейського Суду з прав людини має і більш конкретні справи, що стосуються здійснюваного нами дослідження. Так, важливим фактором для встановлення факту дотримання розумних строків є не лише загальна тривалість провадження, але і виправданість часових витрат на здійснення кожної окремої процедури. ЄСПЛ у справі «Лопатін і Медведський проти України» [6] від 20.05.2010 р. встановив, що провадження тривало три роки, чотири місяці і дванадцять днів та охоплювало розгляд справи у судах двох інстанцій. Водночас Суд, констатує, що загальна тривалість судового провадження може вважатися виправданою, з огляду на складність справи, зазначив, що у цьому випадку мав місце період бездіяльності тривалістю більше року, коли справа перебувала на розгляді в суді першої інстанції. ЄСПЛ указав на те, що Уряд не зміг документально обґрунтувати свої доводи щодо того, що ця затримка виникла з вини заявника і його адвоката, та, зважаючи на те, що факт такого тривалого періоду бездіяльності за обставин, коли необхідна була особлива ретельність через перебування

заявників під вартою, визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [1]. Це в більшій мірі демонструє ставлення згаданої європейської інституції до кримінального провадження не загалом, а як вказано, до окремих його процедур, однією з яких можна вважати й проведення НС(Р)Д.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення наукової літератури та аналіз судової практики з означеного питання дає змогу дійти наступних висновків. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження, закріплена на рівні такого кодифікованого нормативного акту, як КПК України, повинна слугувати гарантією дотримання законних прав і свобод будь-якої особи. На наше переконання, незважаючи на завантаженість правоохоронних органів, військовий стан, тяжкість кримінального правопорушення, у здійсненні якого підозрюється особа, строки проведення НС(Р)Д повинні обмежуватися, а рішення про продовження заходів, прийматися на підставі результатів проведення попередніх заходів, з аналізом їх змісту, інформативності, використаних особою заходів конспірації, але за будь-яких умов, виключно за наявності будь-яких даних, що вказують на причетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.05.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.05.2024).
3. Наслідки недотримання процесуальних строків у кримінальному провадженні – Radzievsky and Partners. Law offices. *Radzievsky and Partners. Law offices.* URL: <https://rplaw.com.ua/naslidky-nedotrymannya-protsesualnyh-strokov-u-kryminalnomu-provadhenni/> (дата звернення: 19.05.2024).
4. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивільн. і кримін. справ від 17.10.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 19.05.2024).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хозе проти Нідерландів» від 22 травня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58170> (дата звернення: 19.05.2024).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лопатін і Медведський проти України» від 20 травня 2010 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-156615&filename=CASE%20OF%20LOPATIN%20AND%20MEDVEDSKIY%20v.%20UKRAINE%20-%20%20%205BUkrainian%20Translation%20by%20OSCE%20Ukraine.pdf> (дата звернення: 19.05.2024).

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.17>**Ю. І. Тюря**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
orcid.org/0000-0001-7732-3535

СУДОВА МЕДІАЦІЯ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ КИТАЮ

XXI століття характеризується не лише стрімким індустріальним розвитком, але й зростанням суперечок та конфліктів у суспільстві. Класична система правосуддя, ґрунтуючись на принципах законності, справедливості та незалежності, не завжди спроможна забезпечити доступність, швидкість та ефективність вирішення спорів. Тому у цьому контексті варто розглянути досвід Китаю, який пропонує цікавий підхід, інтегруючи неформальні методи вирішення спорів, зокрема медіацію, у судовий процес. Аналізуючи систему правосуддя Китаю, встановлено, що вона сформувалася під впливом багатовікової історії країни, її культурних традицій та звичаїв, а також з урахуванням політичного курсу держави. Традиційно китайське суспільство віддає перевагу застосуванню альтернативних способів вирішення спорів, оскільки етичні принципи, запропоновані конфуціанством, мають пріоритет над правовими нормами. Наразі у Китаї існує п'ять типів медіації: народна (приватна), судова, адміністративна, арбітражна та галузева. Водночас найбільш поширеними є народна та судова медіації.

Зазвичай судова медіація проводиться суддею перед розглядом справи у суді, а угода про примирення, досягнута в результаті такої медіації, набуває юридичної сили після її підписання суддею, секретарем судового засідання та засвідчення печаткою народного суду. Проте одночасне поєднання ролей медіатора і судді під час медіації та подальшого судового розгляду призвело до порушення принципу конфіденційності. Тому у 2007 році Верховний народний суд Китаю встановив обов'язковість дотримання принципів добровільності, законності та конфіденційності, паралельно впровадивши систему перевірки судом угод про примирення для їх офіційного визнання. Водночас, починаючи з 2010 року, у Китаї угоди про примирення, досягнуті під час проведення позасудової медіації, можуть бути схвалені рішенням народного суду для надання їм юридичної сили. Однак можливо це лише за умови, якщо угода відповідає таким критеріям, як добровільність, законність, вплив на інтереси третіх осіб, чіткість та етичність. Крім того, суддям заборонено одночасно поєднувати роль медіатора і судді у вирішенні спорів.

Отже, переваги судової медіації роблять її перспективним та ефективним інструментом альтернативного вирішення спорів та потужним каталізатором вдосконалення правової системи.

Ключові слова: конфуціанство, правосуддя, альтернативні способи вирішення спорів, судова медіація, угода про примирення.

Tiuria Yu. I. JUDICIAL MEDIATION IN THE CHINESE JUDICIAL SYSTEM

The 21st century is characterized not only by rapid industrial development but also by the growth of conflicts and disputes in society. The classical judicial system, based on the principles of legality, fairness, and independence, is not always able to ensure accessibility, speed, and effectiveness in dispute resolution. Therefore, in this context, it is worth considering the experience of China, which offers an interesting approach by integrating informal dispute resolution methods, including mediation, into the judicial process. Analyzing China's judicial system, it has been established that it has been shaped by the country's long history, its cultural traditions and customs, as well as taking into account the state's political course. Traditionally, Chinese society prefers the use of alternative dispute resolution methods, as the ethical principles proposed by Confucianism take precedence over legal norms. Currently, there are five types of mediation in China: people's (private), judicial, administrative, arbitration, and sectoral. At the same time, the most common are people's and judicial mediation.

Usually, judicial mediation is conducted by a judge before the case is heard in court, and the reconciliation agreement reached through such mediation gains legal force after being signed by the judge, the court session secretary, and stamped with the seal of the People's Court. However, the simultaneous combination of the mediator and judge roles during mediation and subsequent judicial proceedings has led to a breach of confidentiality principles. Therefore, in 2007, the Supreme People's Court of China established the mandatory adherence to the principles of voluntariness, legality, and confidentiality, while concurrently implementing a system for the court's verification of reconciliation agreements for their official recognition. Additionally, starting from 2010, in China, reconciliation agreements reached during extrajudicial mediation can be approved by a ruling of the People's Court to grant them legal force. However, this is possible only if the agreement meets criteria such as voluntariness, legality, impact on third-party interests, clarity, and ethicality. Furthermore, judges are prohibited from simultaneously assuming the roles of mediator and judge in dispute resolution.

Therefore, the advantages of judicial mediation make it a promising and effective tool for alternative dispute resolution and a powerful catalyst for improving the legal system.

Key words: Confucianism, justice, alternative dispute resolution, judicial mediation, reconciliation agreement.

Постановка проблеми. XXI століття характеризується не лише індустріалізацією та глобалізацією, але й зростанням суперечок і конфліктів між людьми, компаніями, фірмами, організаціями та навіть міжнародними державами, що, своєю чергою, негативно впливає на їх функціонування та загальний розвиток. Відомо, що для вирішення суперечок та конфліктів існує система правосуддя, яка має ґрунтуватися на принципах законності, справедливості та незалежності. Проте ефективний доступ до правосуддя може бути забезпечений різними способами, включаючи як формальні, так і неформальні підходи. Однак задля досягнення доступності, справедливості та ефективності правової системи більшість країн використовують комбінацію цих способів.

Загальновідомо, що формальне правосуддя здійснюється через систему судових органів та правових процедур, вирішуючи спори за чітко встановленими правилами. З іншого боку, офіційне вирішення спорів, як правило, є примусовим і публічним процесом, що призводить до прийняття остаточного та обов'язкового для виконання рішення. Внаслідок цього, цей процес стає тривалим, складним та напруженим для учасників.

Водночас неформальні методи правосуддя також можуть бути ефективними, оскільки є більш гнучкими та менш формалізованими, дозволяючи сторонам спору самостійно знаходити рішення без прямого втручання суду. Неформальне вирішення суперечок зазвичай є добровільним, відбувається поза державними установами, учасники мають більшу свободу та можуть самостійно вирішувати свої конфлікти. Такий спосіб є менш витратним і більш швидким, разом з цим сторони після вирішення конфлікту мають можливість зберегти між собою відносини.

У цьому контексті цікавим є підхід Китаю, де неформальні методи вирішення спорів інтегровані у судовий процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз особливостей застосування альтернативних способів вирішення спорів був об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких варто відзначити: Н.А Мазаракі, Н. Крестовську, Л. Романадзе, О.Б. Верба-Сидор, Н. Голубеву, С. Сулейманову, І. Бут, О. Полуніну, В. Ває (V. Waue), П. Хіонг (P. Xiong), Чан (EHW Chan) та інші. Однак, незважаючи на значний обсяг досліджень, особливості інтеграції медіації у судовий процес залишаються недостатньо розкритими, що підкреслює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати судову медіацію у Китаї, визначити її особливості, переваги та недоліки, а також вивчити вплив цього виду альтернативного врегулювання спорів на правову систему та суспільство в цілому.

Виклад основного матеріалу. Незалежна та справедлива судова система є невід'ємним складником як динамічної ринкової економіки, так і стійкої соціальної стабільності. Водночас доступність правосуддя та правової допомоги, своєю чергою, слугують фундаментом для утвердження верховенства права.

Розуміння правової системи Китаю неможливе без врахування давніх правових звичаїв і традицій, що мають вікову історію, та політичного курсу, який визначає вектор розвитку країни. 1978 рік став поворотним моментом в історії Китаю. Рішення правлячої Комуністичної партії лібералізувати економіку ознаменувало початок масштабної трансформації країни. Перехід від переважно аграрної соціалістичної економіки до сучасної ринкової індустріальної та технологічної нації супроводжувався не лише стрімким економічним зростанням, але й рухом у бік верховенства права.

Завдяки реформам, розпочатим у 1978 році, Китай досяг вражаючих результатів. З 2000 року економіка країни зростала в середньому на 10% щорічно. Наразі Китай посідає 3 місце у світі за розміром ВВП, який, наприклад у 2008 році оцінювався в 4,3 трлн доларів США [1].

Звичайно, на шляху до верховенства права перед Китаєм ще стоїть багато викликів, зокрема корупція, нерівність та політична цензура – це лише деякі з проблем, які потребують вирішення. Проте на відміну від, наприклад українського суспільства, де судовий розгляд є поширеним способом вирішення спорів, традиційне китайське суспільство з обережністю ставиться до такого методу. Хоча розвиток ринкової економіки в Китаї й стимулював стрімке зростання кількості судових процесів, але більшість китайців все ж таки надають перевагу альтернативному вирішенню спорів (Alternative Dispute Resolution, ADR) замість звернення до суду. Існує декілька причин такого ставлення, але саме конфуціанська культура, яка історично не схвалювала судові процеси, відіграє ключову роль у формуванні сучасного ставлення китайців до ADR [2].

Однією з основних характеристик конфуціанського розуміння права є прагнення до уникнення судових процесів. Іншими словами, хоча судові розгляди й існували в рамках судової системи Китаю, вони сприймалися як небажане, ганебне та ненормальне явище, якого прагнули уникнути в ідеальному суспільстві.

Неприятне ставлення до судових процесів у конфуціанстві можна пояснити цінностями та етикою цієї системи. Конфуцій, який зосереджувався на важливості людських стосунків, підкреслював значення «DE» (етики, чесноти та моралі) для досягнення статусу «JUN ZI» (благородної людини). Оскільки етичні норми ширші, суворі-

ші та комплексніші, ніж правові, кваліфікований керівник (може бути: політиком, бізнес-лідером, учителем, батьком або будь-ким, хто відповідальний за інших) не може задовольнятися лише дотриманням законів. Конфуціанство вчить, що коли люди прагнуть до самовдосконалення, суспільство стає більш мирним і гармонійним. Зменшення судових процесів або їх повна відсутність розглядаються як необхідні умови для створення ідеального суспільства, яке називається «Світом спільного багатства» (DATONG SHIJIЕ) [2].

Ідеї Конфуція щодо відмови від судових процесів суттєво вплинули на китайську правову систему як на офіційному, так і на побутовому рівнях від династії Хань до пізньої династії Цін і навіть до сучасного Китаю. Проте цей вплив був неоднорідним. Протягом століть різні династії та ідеології по-різному тлумачили й застосовували конфуціанські принципи.

Наприклад, ставлення китайських селян до судових тяжб можна охарактеризувати стародавнім прислів'ям: «Унікай суду за життя, а пекла – після смерті». Однак така одержимість уникненням судових процесів викликана низкою причин, зокрема: недовіра до недосконалої судової системи, непомірні витрати на ведення справ, гніт соціального тиску та невизначеність результату [3]. Тому, у цьому контексті перевага альтернативних способів вирішення спорів є очевидною, оскільки їх застосування дозволяє зменшити навантаження на судову систему, підвищити участь громади у вирішенні спорів, сприяти доступу до правосуддя та забезпечити більш «ефективне» вирішення спорів.

Сьогодні у Китаї існує система мирного вирішення спорів, яка включає в себе «дружні» переговори, примирення та медіацію, які можуть використовуватися як до, так і під час судового процесу. Хоча є думка, що в цій країні немає різниці між примиренням і медіацією. Також варто зазначити, що в китайській мові існує лише один термін, який використовується для позначення медіації або примирення: «Тяоцзе» [4]. Водночас, аналізуючи Розпорядження про медіацію (An Ordinance to provide a regulatory framework in respect of certain aspects of the conduct of mediation and to make consequential and related amendments), можна помітити, що його розробникам не вдалося чітко визначити та розмежувати два нібито різних терміни, які використовуються в китайській мові для позначення медіації та примирення [5].

Навіть в англійській мові терміни «посередництво» та «примирення» іноді використовуються як синоніми. Коли ЮНСІТРАЛ у 2002 році уперше прийняв закон про медіацію, він отримав назву «Модельний закон про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», в якому термін «позгоджувальна процедура» використовувався

для опису як медіації, так і примирення. Однак на момент ухвалення Сінгапурської конвенції у 2018 році ЮНСІТРАЛ перейменував цей закон на «Модельний закон про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди, що є результатом медіації». Здебільшого ЮНСІТРАЛ у своїх документах використовував обидва терміни «примирення» і «медіація», оскільки в багатьох випадках вони є взаємозамінними. Проте з метою кращого відображення фактичного використання термінів і привертання більшої уваги до закону термін «примирення» було змінено на медіацію [6].

Як стверджують Цзян Хепін та Ендрю Вей-Мін Лі, старші наукові співробітники Міжнародного фонду Вайнштейна у Китаї, в країні існує п'ять типів медіації: народна (приватна), судова, адміністративна, арбітражна та галузева. Найбільш поширеними є народна, також відома як «цивільна медіація», та судова медіація.

Народна медіація здійснюється медіаторами з-поміж мешканців громади та застосовується для вирішення спорів, пов'язаних з сімейними справами, сусідськими відносинами та дрібними комерційними справами. Водночас в Китаї існує система народного посередництва, організована «Комітетами народного посередництва» (КНП). Згідно з Конституцією Китаю, приватні волонтерські організації формуються як автономні структури з метою участі у вирішенні цивільних конфліктів. Ці організації та їхні посередники можуть працювати як у селах, міських районах, так і на підприємствах. Наразі в Китаї налічується приблизно 4 мільйони народних посередників, що значно перевищує кількість суддів та адвокатів [7]. Таким чином можна стверджувати, що система народного посередництва в Китаї відіграє важливу роль у вирішенні спорів на місцевому рівні.

Судова медіація, як правило, виконується суддею перед розглядом справи у суді. У багатьох випадках перед початком судового засідання суддя має спробувати себе у ролі посередника для допомоги сторонам у вирішенні спору. Якщо сторони відмовляються від медіації або не досягають згоди, справа переходить до судового розгляду з тим самим суддею. Приблизно 30-40% судових справ у Китаї вирішуються за допомогою судової медіації [7].

Адміністративну медіацію здійснюють державні службовці, які мають компетенцію вирішувати адміністративні спори між громадянами та різними органами влади. Проводити арбітражну медіацію зазвичай в рамках комерційних чи цивільних справ також мають арбітражні установи, які спеціалізуються на вирішенні конфліктів між сторонами через арбітражні процедури. Галузеву медіацію організують професійні асоціації або групи, які спеціалізуються в конкретних галузях або секторах. Вони надають послуги посередництва для вирішення спорів у сфері торгівлі, будів-

ництва, фінансів тощо [7]. Наприклад, асоціація будівельників може організувати медіацію між підрядником і замовником у разі виникнення спору щодо будівельного проекту.

Медіація – це традиція, і вона поширена скрізь у Китаї. Проте, на перший погляд, може здатися дивним, але в Китаї дійсно до 2011 року не існувало єдиного, чітко структурованого закону про медіацію. Замість цього окремі норми, що регулюють медіацію, були розосереджені у різних законодавчих актах, таких як Цивільно-процесуальний закон та Закон про арбітраж.

На початковому етапі широкого впровадження медіації Цивільно-процесуальний закон Китайської народної республіки, який був введений в дію на пробній основі з 1 жовтня 1982 року, відіграв важливу роль. Так примиренню був присвячений окремий Розділ IX, де наголошено, що суди зобов'язані заохочувати та сприяти сторонам у вирішенні спорів шляхом медіації, перш ніж вдаватися до судового розгляду. Угоди про примирення мають ґрунтуватися на добровільності обох сторін, при цьому примус не допускається. У випадку досягнення згоди між сторонами спору укладається угода про примирення, що підписується суддею та секретарем судового засідання, а також скріплюється печаткою народного суду. Після вручення сторонам спору угоди про примирення вона набуває юридичної сили. Якщо шляхом медіації не вдається досягти згоди між сторонами спору або якщо одна зі сторін відкликає свою згоду до вручення угоди про примирення, народний суд зобов'язаний розпочати судовий розгляд даного спору і припинити подальші спроби примирення. Сторони спору мають виконувати судові рішення, ухвали, угоди про примирення та інші судові документи. За умови невиконання угоди, суд примушує сторони виконати свої зобов'язання, або інша сторона може звернутися до суду з проханням про це [8].

Однак, попри переваги застосування судової медіації, період з 1989 по 2001 рік характеризується значним зниженням рівня використання цього виду медіації в Китаї. Так у 1989 році 69% і 76% цивільних та комерційних справ відповідно вирішувалися за допомогою медіації. Проте до 2001 року ці показники впали до 36,7% та 30,1% відповідно [1].

У 1991 році було прийнято Цивільно-процесуальний закон Китаю, яким визначено судову медіацію офіційним способом вирішення цивільних справ. З цього моменту суди зобов'язали розглядати цивільні справи шляхом медіації, якщо це можливо. При цьому суддя мав бути посередником, який допомагає сторонам спору дійти згоди. Відповідно до закону медіація здійснюється на добровільній основі та з ретельним з'ясуванням обставин спору і правомірності позицій сторін.

Водночас з метою уникнення зайвої бюрократизації ст. 90 цього закону визначено випадки, коли оформлення угоди про медіацію народним судом не є обов'язковим, навіть якщо сторони спору дійшли згоди. Зокрема це стосується шлюбнорозлучних справ, справ про усиновлення та інших справ, коли рішення, прийняті під час медіації, можуть набувати чинності негайно, без необхідності оформлення угоди про примирення, та ті, для яких не потрібно скласти таку угоду [9].

Варто зазначити, що судді у Китаї мають значні внутрішньоособисті мотиви для стимулювання сторін до врегулювання спорів шляхом медіації, оскільки їхня заробітна платня прямопропорційно залежить від своєчасного вирішення справи. Разом з цим можуть застосовуватися і дисциплінарні санкції, якщо суддями не досягнуто цільових показників ефективності, включаючи кількість закритих справ та результативність медіації [10]. Тому судді у Китаї вкрай зацікавлені в тому, щоб якомога більше справ успішно вирішувалося шляхом медіації.

Отже, можна зробити висновок, що у порівнянні з позасудовою медіацією, яка сприяє самовизначенню сторін та їх самостійному розв'язанню суперечки, судова медіація у Китаї характеризується дещо більш оціночним та директивним підходом до її учасників. Дійсно, поєднання ролей судді та медіатора в китайській судовій системі наділяє останнього активною позицією. На відміну від медіаторів позасудової медіації, які в основному виступають у ролі нейтральних фасилітаторів, судді-медіатори у Китаї беруть на себе більш директивну роль, керуючи дискусією та пропонуючи сторонам можливі рішення розв'язання спору.

Ще однією особливістю судової медіації в Китаї, обумовленою поєднанням ролей медіатора і судді першої інстанції, на той час було не дотримання принципу конфіденційності. Так, якщо медіація не призвела до примирення сторін, то у подальшому судовому розгляді справи суддя міг використовувати інформацію, отриману під час медіаційного процесу. Хоча існували певні заходи щодо захисту конфіденційності, проте можна стверджувати, що ця особливість залишалася суттєвим недоліком китайської судової медіації.

Водночас у китайському суспільстві, де колективні інтереси домінують над індивідуальними, конфіденційність сторін не завжди є пріоритетом. Відповідно до ст. 87 Цивільно-процесуального закону Китаю суд може запросити до участі у медіації третіх осіб, чиїх інтересів стосується спір, без згоди сторін спору [9]. Тому в контексті китайської судової медіації закриті кокуси слугували не лише засобом для заохочення відвертості та конфіденційного обговорення складних питань, але й простором для емоційного розвантаження сторін спору без ризику втрати репутації.

Зважаючи на певні недоліки судової медіації, у 2007 році Верховний народний суд Китаю зробив важливий крок для посилення її ролі у країні, видавши Висновок щодо подальшого підвищення позитивної ролі медіації (в судовому процесі) у побудові соціалізму та гармонійного суспільства (далі – Висновок). Цей документ мав на меті заохотити більш широке використання медіації, підвищити компетентність суддів, залучити медіаційні організації та інших учасників до участі у судових процесах, а також популяризувати медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів шляхом покращення її ефективності та забезпечення добровільності й законності [11].

Відповідно ст. 4 Висновку підкреслює пріоритетність медіації як альтернативного способу вирішення спорів у судовій системі Китаю, одночасно наголошуючи на необхідності її активного використання у судочинстві. Лише у випадках, коли спір не підходить для медіації або неможливо досягти примирення сторін, суд має негайно розпочати судовий розгляд та винести рішення. Водночас Висновок рекомендує судам активно вдосконалювати стандарти та процеси медіації, зокрема, забезпечуючи щорічне навчання суддів у цій галузі та включаючи результативність медіації у критерії оцінки їхньої роботи [11].

Згідно з Висновком, у випадку спрощених справ першої інстанції судову медіацію рекомендується розпочати протягом 10 днів після реєстрації справи. У звичайних справах цей процес має бути започаткований протягом 20 днів з моменту реєстрації. Для забезпечення належної кількості медіаторів протягом цих строків, суддям дозволено залучати до медіації депутатів Верховної Ради, членів Комуністичної партії, адвокатів та професійних медіаторів. Одночасно у цьому документі наголошується на дотриманні трьох ключових принципів судової медіації, зокрема: вона має бути добровільною для обох сторін, відповідати вимогам чинного законодавства і не суперечити суспільним інтересам, а також забезпечувати конфіденційність сторін та інформації, розкритої під час медіації. Разом з цим Висновком передбачено впровадження системи перевірки судом угод, укладених за результатами медіації. Після успішного завершення медіації та підписання угоди про примирення, суд проводить її обов'язкову перевірку, щоб переконатися: чи відповідає вона чинному законодавству та, чи не суперечить суспільним інтересам. Якщо всі умови виконані, суд затверджує угоду і включає її до судового реєстру. Завдяки такій перевірці угоди про примирення стають офіційними судовими документами [11].

Загалом, можна стверджувати, що перетворення угоди про примирення на судовий наказ є важливим кроком розвитку судової медіації.

Отже, активна підтримка судової медіації урядом Китаю призвела до значного зростання кількості цивільних справ, вирішених на рівні судів першої інстанції. Згідно з офіційною статистикою Верховного народного суду відсоток цивільних справ, вирішених за допомогою судової медіації, збільшився з 38,9% у 2008 році до 62% у 2009 році, а у 2010 році він становив 65,3% [12].

Заслуговує уваги й Третій п'ятирічний план реформування народних судів Китаю (2009-2013), який визначив пріоритетні напрямки розвитку системи вирішення спорів, зокрема: диверсифікація механізмів (медіація, арбітраж), зміцнення зв'язку між досудовим та судовим посередництвом, покращення координації між різними механізмами врегулювання конфліктів та вдосконалення процесів вирішення суперечок, які включають як судові, так і позасудові методи.

Відповідно до вищезазначеного Верховний народний суд Китаю видав документ під назвою «Надання пріоритету медіації та поєднання медіації з судовим процесом». Згідно з цим документом, суди повинні здійснювати контроль за діяльністю позасудових медіаторів, водночас надаючи їм повну підтримку. Для того, щоб медіаційна угода набула юридичної сили в судах Китаю, рекомендовано сторонам спору надавати угоду про примирення для її затвердження народному суду. Суд має право перевірити угоду для встановлення відповідності її таким критеріям: добровільність, законність, вплив на інтереси третіх осіб, визначеність та етичність. Якщо суд встановлює, що угода про примирення не відповідає справжнім намірам сторін, передбачає конфлікт інтересів з боку медіатора або є результатом істотно несправедливої медіації, суд може відмовити у визнанні її дійсності [13].

Водночас з метою уникнення упередженості та забезпечення конфіденційності судової медіації вищезгаданим документом визначено, що суддя, який брав участь у медіації, не може одночасно бути суддею першої інстанції у тій самій справі, за винятком випадків, коли сторони спори самостійно на це погодилися. Разом з цим процедура медіації може бути публічною також лише за згодою сторін спору [13].

Висновки. Отже, підсумовуючи розгляд особливостей, переваг та недоліків судової медіації у Китаї, можна стверджувати, що у цій країні система медіації пройшла довгий шлях, еволюціонуючи під впливом історичних, культурних, соціальних і економічних чинників. Сьогодні медіація у Китаї набуває нового значення як важливий інструмент для забезпечення доступного правосуддя та соціальної стабільності. Зумовлено це прагненням створити більш гнучку, доступну та ефективну систему правосуддя, яка могла б зменшити навантаження на суди та сприяти швидкому і справедливому вирішенню спорів.

Водночас зростаюча популярність медіації у Китаї свідчить про зміну балансу між формальними та неформальними способами вирішення спорів. Хоча система цивільного судочинства Китаю функціонує в рамках політичних обмежень, встановлених Комуністичною партією, але, все ж таки, для розвитку і забезпечення соціальної рівності та закріплення принципу верховенства права, Комуністична партія Китаю внесла зміни в Конституцію та активно підсилює роль судової системи в суспільстві.

Застосування судової медіації в Китаї сьогодні стає все більш популярним завдяки своїм численним перевагам. Вона є швидшою, дешевшою та дозволяє сторонам спору здійснювати контроль за досягненням позитивного результату, ніж традиційний судовий розгляд. Разом з цим важливою перевагою судової медіації є те, що угода про примирення, досягнута під час медіації, має таку ж юридичну силу, як і рішення суду. Загалом, можна стверджувати, що судова медіація є ефективним інструментом альтернативного вирішення спорів, який може покращити роботу правової системи та сприяти розвитку більш справедливого і гармонійного суспільства.

Література

- Waye V, Xiong P. The Relationship Between Mediation and Judicial Proceedings in China. *Asian Journal of Comparative Law*. 2011. Volume 6. Issue 1, Article 2. DOI: 10.2202/1932-0205.1312
- Dispute Resolution Process in China: Institute of Law Chinese Academy of Social Science Beijing. Japan. March 2002. URL: <https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Reports/Als/pdf/15.pdf>
- Chan EHW. Amicable dispute resolution in the People's Republic of China and its implications for foreign-related construction disputes. *Construction Management and Economics*. 1997. Volume 15. Issue 6. P. 539–548. DOI: 10.1080/014461997372746
- Commercial Mediation And Conciliation In China: Prospect Law. URL: <https://prospectlaw.co.uk/news/article/commercial-mediation-and-conciliation-in-china/>
- An Ordinance to provide a regulatory framework in respect of certain aspects of the conduct of mediation and to make consequential and related amendments. URL: <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap620>
- UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation, 2018: United Nations Commission On International Trade Law. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation
- From the Traditional to the Modern: Mediation in China: The Weinstein International Foundation. URL: <https://weinsteininternational.org/mediation-in-china/>
- CIVIL PROCEDURE LAW OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: Laws of the People's Republic of China. URL: <http://www.asianlii.org/cn/legis/cen/laws/cplotproc436/>
- China: Civil Procedure Law: UNHCR. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1991/en/15008>
- Carl F. Minzner. Judicial Disciplinary Systems for Incorrectly Decided Cases: The Imperial Chinese Heritage Lives On, 39 N.M.L. Rev. 63 (2009). URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/5
- Several Opinions of the Supreme People's Court on Further Displaying the Positive Roles of Litigation Mediation in the Building of a Socialist Harmonious Society: Chinalawinfo Com. URL: <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?id=5930&lib=law>
- Judicial mediation in mainland China explained: Herbert Smith Freehills. URL: <https://hsfnotes.com/adr/2012/07/30/judicial-mediation-in-mainland-china-explained/>
- Notice of the Supreme People's Court on Issuing Several Opinions on Further Implementing the Work Principle of "Giving Priority to Mediation and Combining Mediation with Judgment": Chinalawinfo Com. URL: <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=8397>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.18>**О. Д. Марченко**

доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
orcid.org/0000-0001-5670-8401

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ОСІБ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Широкомасштабна агресія росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, зрушила зі своїх постійних місць проживання величезну масу українців, які змушені були терміново покинути домівки і шукати безпечне місце перебування для себе та членів своїх родин. Найближчим безпечним місцем стали країни Європейського Союзу.

Масова міграція українців призвела до введення в дію Директиви 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому», ухваленої у 2001 р. після війни в колишній Югославії і напливу великої кількості біженців з цього регіону. Саме в цьому нормативному акті вперше було надано визначення тимчасового захисту, окреслені категорії осіб, які можуть претендувати на отримання такого захисту, та встановлені обов'язки країн – членів ЄС щодо заходів реалізації такої форми захисту осіб.

В статті досліджуються питання правового регулювання статусу осіб, що отримують тимчасовий захист, надається порівняльна характеристика статусу біженця і статусу особи, що отримує тимчасовий захист.

Зазначено, що європейське законодавство у сфері захисту інтересів осіб, що вимушено і масово покидають свої країни через воєнні дії і шукають притулку у країнах ЄС є достатньо сформованим, хоча і введено в дію було лише нещодавно у зв'язку з агресією росії проти України і показало здатність європейських організацій швидко реагувати на виклики масової міграції українців. Були введені в дію механізми Директиви 2001/55/ЄС, активно діє Генеральний директорат з питань міграції і внутрішніх справ (DG HOME), який координує Платформу солідарності, що об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та агенції ЄС для забезпечення імплементації Директиви про тимчасовий захист.

Ключові слова: тимчасовий захист, статус біженця, притулок, міграція, Європейський Союз.

Marchenko O. D. LEGAL REGULATION OF TEMPORARY PROTECTION OF PERSONS IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Russia's large-scale aggression against Ukraine, which began on February 24, 2022, displaced a huge number of Ukrainians from their permanent places of residence, who were forced to urgently leave their homes and look for a safe place to stay for themselves and their family members. The countries of the European Union became the closest safe place.

The mass migration of Ukrainians led to the enactment of Directive 2001/55/EC "On minimum standards for the provision of temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures contributing to the balance of efforts between member states regarding the reception of such persons and responsibility for the consequences of such reception", adopted in 2001 after the war in the former Yugoslavia and the influx of a large number of refugees from this region. It was in this regulatory act that for the first time the definition of temporary protection was provided, the categories of persons who can apply for such protection were outlined, and the obligations of the EU member states regarding measures to implement this form of protection of persons were established.

The article examines the issue of legal regulation of the status of persons receiving temporary protection, provides a comparative description of the status of a refugee and the status of a person receiving temporary protection.

It is noted that the European legislation in the field of protection of the interests of persons who are forced and en masse to leave their countries due to hostilities and seek asylum in the EU countries is sufficiently formed, although it was put into effect only recently in connection with Russia's aggression against Ukraine and showed the ability of European organizations to quickly respond to the challenges of mass migration of Ukrainians. The mechanisms of Directive 2001/55/EC have been put into effect, the Directorate General for Migration and Home Affairs (DG HOME) is active, which coordinates the Solidarity Platform that unites EU countries, international partners and EU agencies to ensure the implementation of the Directive on Temporary protection.

Key words: temporary protection, refugee status, asylum, migration, European Union.

Постановка проблеми та її актуальність. Широкомасштабна агресія росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, зрушила зі сво-

їх постійних місць проживання величезну масу українців, які змушені були терміново покинути домівки і шукати безпечне місце перебування для

себе та членів своїх родин. Зважаючи на масштаб агресії, повідомлення про масові злочини росіян на захоплених українських територіях, значна кількість українців прийняла нелегке рішення покинути територію України і шукати прихисток у найближчих сусідів: Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, Болгарії. Оскільки всі ці країни є членами Європейського Союзу, то питання надання допомоги новоприбулим українцям було вирішено згідно з загальноєвропейськими нормами.

Для цього Європейський Союз запровадив спеціальний захист українців у країнах ЄС, який передбачає спрощену процедуру перетину кордону та перебування в цих країнах. Проте слід зазначити, що в кожній країні ЄС також діє власне національне законодавство щодо можливості особам отримати міжнародний захист шляхом подання запиту на отримання притулку і набуття статусу біженця.

За даними Агенції ООН у справах біженців, 19 грудня 2023 року за кордоном перебували 6 335 тис вимушених переселенців з України. У тому числі в ЄС зареєстровано 5 931,5 тис переселенців з України із статусом тимчасового захисту. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні становила 3,7 млн.

Серед країн ЄС найбільше наших громадян прийняли Німеччина – 1 126 тис, Польща – 957 тис, Чехія – 373 тис, Великобританія – 250 тис, Іспанія – 186 тис, Італія – 169 тис, Нідерланди – 136 тис та Словаччина – 113 тис.

За даними Євростату, 46,7% українських громадян, які отримали статус тимчасового захисту в ЄС, – жінки, 35,3% – діти, 18% – дорослі чоловіки [1].

Продовження воєнних дій протягом вже більше двох років і відсутність впевненості у їх завершенні найближчим часом зумовлює необхідність коригування європейських норм в цій сфері і, зокрема, перегляду строків надання такого тимчасового захисту особам, які цього потребують.

Все це і обумовлює актуальність дослідження основних аспектів надання тимчасового захисту українцям у країнах Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема захисту вимушено переміщених осіб була темою досліджень українських вчених і до широкомасштабної навали російського агресора. Так, одним з найбільш ґрунтовних досліджень в цій сфері можна виділити докторську дисертацію Босого В.П. на тему «Адміністративно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: теоретичний та праксеологічний аспект», захищену у 2021 році [2]. Після 24 лютого 2022 р. кількість публікацій з даної проблематики різко збільшилася і серед них можна виділити роботи таких науковців, як Васечко В.О. [3; 4], Косар Д. [5], Лозінська С.В. [6],

Омельченко А.В. [7], Поліванова О.М. [8], Швагер О.А. [9] та інші. Також слід зазначити, що у 2024 р. оприлюднена робота на здобуття ступеня доктор філософії в галузі права Васечко В.О. на тему «Конституційно-правові основи співробітництва України з країнами-членами ЄС щодо статусу переміщених осіб» [10]. Однак дослідження самого статусу тимчасового захисту було лише фрагментарним.

Мета статті – розглянути стан правового регулювання статусу осіб, які отримали тимчасовий захист у країнах ЄС, дослідити специфіку цього статусу у порівнянні зі статусом біженців.

Виклад основного матеріалу. Проблеми біженців під час війни почали досліджувати і вирішувати на міжнародному рівні ще за часів дії Ліги Націй. Проте пізніше науковці запропонували розмежувати осіб, які змушені полишати свої країни внаслідок воєнних дій на декілька категорій. Зокрема, окрім статусу біженців, був виокремлений статус осіб, що потребують тимчасового захисту.

Юридичний термін «тимчасовий захист» уперше було застосовано країнами ЄС в 1990-ті роки щодо біженців війни в колишній Югославії. На той час обов'язкового законодавства щодо нього ще не було (Директиву 2001/55/ЄС ухвалено у 2001 р.), вироблені країнами ЄС спільні підходи мали характер рекомендацій, які виконувалися залежно від особливостей національного законодавства та адміністративної практики. Після підписання в грудні 1995 р. в м. Дейтон (США) мирної угоди між ворогуючими сторонами, додаток VII до якої гарантував право вимушених мігрантів на повернення до попереднього місця проживання та компенсацію втраченого майна, тогочасний Верховний комісар ООН у справах біженців Садако Огата заявила, що потреби в особливому режимі тимчасового захисту більше немає і необхідно сконцентрувати увагу на добровільній репатріації [11].

Директиву 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому» було ухвалено 20.07.2001 р. [12]. У ст. 2 цієї Директиви було надано наступне визначення тимчасового захисту: «тимчасовий захист» – процедура виняткового характеру для забезпечення у разі масового або неминучого масового напливу переміщених осіб із третіх країн, які не можуть повернутися до країни свого походження, негайного тимчасового захисту таких осіб, особливо якщо існує ризик того, що система притулку не зможе впоратися із таким напливом без негативних наслідків для свого ефективного функціонування, інтересів відповідних осіб, а також інших осіб, які просять про надання захисту» [12].

Враховуючи розвиток подій 2022–2024 рр. можна зазначити, що це визначення застосовується для визначення статусу основної маси українців, які шукають захист від війни у країнах ЄС.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що тимчасовий захист – це лише одна з трьох форм захисту, які можуть бути запропоновані українським громадянам у країнах ЄС, нарівні з наданням притулку із оформленням статусу біженця, а також наданням додаткового захисту.

Головна різниця полягає в тому, що статус біженця – це індивідуальне, гарантоване міжнародними конвенціями право, тоді як право на тимчасовий захист є колективним, не передбачає звернення з індивідуальними заявами та проходження адміністративної процедури її розгляду.

До основних документів, які визначають статус, суб'єктний склад, базові права та обов'язки, пов'язані з тимчасовим притулком у країнах Євро-союзу, можна віднести, в першу чергу, вищезгадані Директиву ЄС № 2001/55/ЄС від 20.07.2001 р. та Рішення Ради ЄС про її активацію у зв'язку з війною в Україні № 2022/382 від 04.03.2022 р.

Щостосується статусу біженців, то він регулюється універсальними міжнародними нормами: Конвенцією про статус біженців від 28.07.1951 р., Протоколом щодо статусу біженців від 31.01.1967 р. та Конвенцією, що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній з держав-членів Європейських Співтовариств (Дублінська конвенція) від 15.06.1990 р.

Тимчасовий захист не означає отримання статусу біженця відповідно до Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 року, який надає права, аналогічні посвідці на проживання [13]. Проте, особи, які отримали тимчасовий захист в ЄС, можуть у будь-який час подати заявку на отримання статусу біженця.

Треба звернути увагу і на те, що обсяг прав біженців та осіб, що отримали тимчасовий притулок, значно різняться. Так, зокрема, особи, що отримали тимчасовий захист, маєть доступ до праці в країні перебування та до інших видів забезпечення з моменту звернення, натомість особи, які подали заявку на отримання статусу біженця, до 6 місяців не мають права працювати, допоки приймається рішення про надання їм такого статусу.

Також однією з найважливіших відмінностей цих двох статусів є те, що при тимчасовому захисті зберігається можливість безперешкодно повернутися до України, а особам, які подали заявку на отримання статусу біженця заборонено перетинати кордон країни перебування. Тимчасовий захист можна отримати в будь-якій, на вибір особи, країні ЄС (враховуючи винятки), а біженці, можуть отримати лише в тій країні, кордон якої особа перетнула вперше, тобто у країнах, які межують з Україною (оскільки авіасполучення було автоматично припинене 24.02.2022 р.).

4 березня 2022 р. ЄС вперше ввів в дію Директиву 2001/55/ЄС. І це було спричинено саме початком широкомасштабної агресії росії проти України і масовою втечею українців від воєнних жахів до країн ЄС. Одночасно з цим Європейською Комісією були проведені перемовини з країнами ЄС щодо надання інформації всіма країнами ЄС даних про ситуацію на місцях для запобігання можливих випадків торгівлі людьми.

Для регулювання питань, пов'язаних з масовою міграцією біженців з України і надання їм допомоги задіяний Генеральний директорат з питань міграції і внутрішніх справ (DG HOME), який координує Платформу солідарності, що об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та агенції ЄС для забезпечення імплементації Директиви про тимчасовий захист.

Слід зазначити, що вищевказана Платформа солідарності об'єднує:

- країни ЄС;
- держави-учасниці Шенгенської угоди;
- агентства ЄС (зокрема Агентство ЄС з питань притулку, Європейське агентство прикордонної і берегової охорони Frontex та Європол);
- МОМ, УВКБ ООН та інших партнерів, включно з організаціями громадянського суспільства в конкретних форматах зустрічей;
- українські державні органи;
- міжнародних партнерів.

Згадана платформа збирається на регулярній основі, водночас з механізмом Ради з політичного реагування на кризові ситуації (IPCR), а також з мережею ЄС із забезпечення готовності до міграції та подолання кризових ситуацій (відповідний план) [14].

Д. Ленетр, юристка Представництва Агентства ООН у справах біженців при європейських інституціях у Страсбурзі, звертає увагу на здатність Європи до інноваційного та заснованого на правах людини підходу до міжнародного захисту. Особливої уваги дослідників у цьому аспекті потребують звіти Агентства ООН у справах біженців «Імплементація директиви про тимчасовий захист: шість місяців потому» та «Тенденції переміщення, ризику захисту та потреби біженців з України», які чітко визначають такі ключові висновки: 1) взаємозалежність прав, гарантованих Директивою про тимчасовий захист; 2) практичні, адміністративні та правові бар'єри для реалізації прав біженцями; 3) особи з особливими потребами стикаються з більшими перешкодами у спробі отримати доступ до своїх прав. 24% респондентів опитування тимчасово поверталися в Україну з моменту приїзду переважно для зустрічей з родинами, отримання документів та перевірки майна. 7% зіткнулися з проблемами при повторному в'їзді в сусідні країни після тимчасового повернення. Агентство ООН у справах біженців постійно виступає за надання статусу тимчасового

захисту біженцям, які повертаються в Україну, у разі візиту, який триватиме менше трьох місяців, щоб уникнути адміністративних перешкод та полегшити доступ до прав, які перебувають під тимчасовим захистом [15].

Ще одним важливим аспектом тимчасового захисту є те, що він може бути наданий за загальним правилом на 1 рік з можливим автоматичним продовженням кожні 6 місяців ще на 1 рік. Проте, як відомо, Європейська комісія продовжила дію такого захисту ще на 1 рік, до 4.03.2025 р. При цьому слід враховувати, що кожна країна-член ЄС самостійно визначає тривалість надання тимчасового захисту.

Принциповим питанням є існування часових рамок для статусу тимчасового захисту. Директива Ради ЄС від 2001 року визначила, що тимчасовий захист за будь-яких обставин не може надаватися більше, ніж на три роки, і він не може перезапускатися кілька разів відносно однієї категорії переміщених осіб.

Це пов'язано з тим, що такі дії суперечили б тимчасовому характеру статусу та порушували б конвенцію про статус біженців. Після припинення тимчасового захисту гіпотетично колективні органи ЄС і національні уряди держав-членів могли б вдатися до примусового повернення громадян України на батьківщину [1].

З цього випливає, що у разі закінчення російсько-українська війни до 4 березня 2025 року Рада ЄС за пропозицією Єврокомісії може ухвалити рішення про припинення режиму тимчасового захисту.

Однак таке припинення режиму тимчасового захисту і вірогідне примусове повернення українців на батьківщину можуть бути класифіковані правозахисниками як такі, що порушують права вимушених мігрантів. Тому наразі країн ЄС шукають інші можливі варіанти розвитку подій після 4 березня 2025 року.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що статус тимчасового захисту осіб та статус біженців на міжнародному рівні є достатньо врегульованим. При цьому статус біженців закріплений на загально-міжнародному рівні шляхом прийняття відповідних Конвенцій, а статус осіб з тимчасовим захистом – врегульований на європейському, тобто регіональному, рівні, шляхом прийняття Директив ЄС.

Статус біженця має жорсткі обмеження поведінки осіб, які бажають отримати цей статус, зокрема, у сфері вільного пересування країнами ЄС, працевлаштування, можливості тимчасового повернення в рідну країну. Натомість статус особи з тимчасовим захистом є більш лояльним і надає переваги у сфері працевлаштування, подорожей, дає можливість короткочасного повернення в рідну країну без втрати тимчасового захисту в країнах ЄС.

Тимчасовий захист може бути наданий на строк до 3 років, після спливу якого особи, що отримали тимчасовий захист, мають повернутися в рідну країну, що, в свою чергу, може наразити цих осіб на небезпеки війни, від яких вони втікали, зважаючи на динаміку воєнних дій російсько-української війни і вірогідність її продовження і в 2025 році. В цій ситуації Україні необхідно співпрацювати з країнами ЄС в пошуку можливих шляхів розв'язання даної проблеми.

А, отже, і норми, які регулюють тимчасовий захист осіб в країнах ЄС, мають бути модернізовані з урахуванням як інтересів країн ЄС, так і інтересів України.

Література

1. Статус українських біженців у ЄС лише на три роки. Що далі? URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2024/01/12/708597/>
2. Босий В. П. Адміністративно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: теоретичний та правсеологічний аспект. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2021. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. URL: <https://dduvs.edu.ua/>
3. Васечко В.О. Категорії осіб та термін дії тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу: досвід Республіки Польща, Чеської Республіки та Федеративної Республіки Німеччина. *Часопис Київського університету права*. 2022. №2-4. С. 190–194.
4. Васечко В.О. Генеза конституційно-правових основ співробітництва України з країнами ЄС щодо переміщених осіб з України. *Migration&Law*. 2023. Vol. 3 (issues 1–2). С. 54–75.
5. Косар Д. Статус біженця чи тимчасовий захист у Європі: за і проти. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/status-bizhencya-chi-timchasoviy-zahist-u-evropi-za-i-proti.html>
6. Лозінська С. В. Тимчасовий захист та статус біженця в умовах збройного конфлікту. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 238–241.
7. Омельченко А.В. Соціальні та трудові права осіб, що отримали тимчасовий захист або статус біженця за кордоном. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 40–44.
8. Поліванова О. М., Бойко І.В. Основні засади правового регулювання тимчасового захисту громадян України в межах ЄС. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects* : Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference Berlin, Germany 24–26 April 2022. С. 430–435.
9. Швагер О.А. Деякі аспекти міграційної політики Європейського Союзу щодо осіб, які потребують тимчасового захисту. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи* :

матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 301–305.

10. Васечко В.О. Конституційно-правові основи співробітництва України з країнами-членами ЄС щодо статусу переміщених осіб : *дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право*. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/31148>

11. Перспективи правового статусу українських біженців у Європі після закінчення терміну дії тимчасового захисту <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvu-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya>

12. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and

on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:001...>

13. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

14. Регулювання міграції: Прийом біженців з України // https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk

15. Запровадження статусу тимчасового захисту в Європі для людей з України, що рятуються від війни : семінар Ради Європи, ЄС та Агентства ООН у справах біженців у Братиславі. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/implementation-of-the-temporary-protection-status-in-europe-for-people-from-ukraine-fleeing-the-war-council-of-europe-eu-and-unhcr-seminar-in-bratislava>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

<i>В. М. Мельник</i> ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РИМСЬКО-ІРАНСЬКОЇ МИРНОЇ УГОДИ 422 РОКУ: ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ПРАВОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ.....	3
---	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>В. Е. Гедульянов</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ)	9
<i>І. В. Глиняний</i> ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ НА РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА В УКРАЇНІ	14
<i>Н. В. Мішина</i> ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СПОРАХ ЗА УЧАСТІ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	19

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

<i>Д. С. Луценко</i> ОЧІКУВАННЯ ВІД ДІЛОВИХ УГОД ЯК ВИД МАЙНОВОГО ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	23
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Д. А. Пунтус</i> МІЖНАРОДНІ І РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	27
<i>В. С. Ткаченко</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	32
<i>Г. М. Устінова-Бойченко, О. М. Скрябін</i> ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВОГО СПОРУ	37

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Х. А. Григор'єва</i> ГІДРОМЕЛІОРАТИВНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	42
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>О. В. Березневич</i> ОСНОВНІ ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	51
<i>Ж. В. Мандриченко</i> РОЛЬ ТЕОРЕТИКІВ ПРАВА У ФОРМУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ АКСІОЛОГІЇ	56

М.-Д. Д. Манчул СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ФОНДІВ НА ПРИКЛАДІ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	60
---	----

В. Ф. Пузирний ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) У СФЕРІ ТЕХНОГЕННОЇ ТА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕВІРКИ: СУДОВА ПРАКТИКА.....	64
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

І. М. Горбачова, М. В. Мальцев ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА.....	69
--	----

Т. І. Пономарьова РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	75
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

О. П. Бабіков РОЗУМНІ СТРОКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	82
--	----

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Ю. І. Тюря СУДОВА МЕДІАЦІЯ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ КИТАЮ	86
---	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. Д. Марченко ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ОСІБ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	92
--	----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

<i>Melnyk V. M.</i>	THE MAIN POINTS OF THE ROMAN-IRANIAN PEACE TREATY OF 422 AD: ISSUES OF RELIGIOUS JURISDICTION AND LEGAL ENTITY	3
---------------------	---	---

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Hedulianov V. E.</i>	CONSTITUTIONAL AND LEGAL ISSUES OF THE FUNCTIONING OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE (BASED ON INTERPELLATION MATERIALS).....	9
<i>Hlynianyi I. V.</i>	THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL STANDARDS ON VOTING LAW REFORM IN UKRAINE	14
<i>Mishyna N. V.</i>	THE USE OF MEDIATION IN DISPUTES INVOLVING LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION.....	19

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

<i>Lutsenko D. S.</i>	EXPECTATIONS FROM BUSINESS TRANSACTIONS AS A TYPE OF PROPERTY EXPECTATIONS IN CIVIL LAW.....	23
-----------------------	---	----

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Puntus D. A.</i>	INTERNATIONAL AND REGIONAL STANDARDS OF SOCIAL SECURITY	27
<i>Tkachenko V. S.</i>	LEGAL REGULATION OF WORKING TIME: UKRAINIAN REALITIES AND EUROPEAN EXPERIENCE	32
<i>Ustinova-Boichenko H. M., Skriabin O. M.</i>	DISCIPLINARY RESPONSIBILITY AS A GROUND FOR THE ARISE OF A LABOR DISPUTE	37

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

<i>Hryhorieva K. A.</i>	HYDROMELIORATIVE REFORM IN UKRAINE: SCIENTIFIC AND LEGAL ANALYSIS.....	42
-------------------------	---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Bereznevych O. V.</i>	MAIN TYPES OF ADMINISTRATIVE POLICE SERVICES IN UKRAINE	51
<i>Mandrychenko Zh. V.</i>	THE ROLE OF LEGAL THEORISTS IN THE FORMATION OF ADMINISTRATIVE AXIOLOGY	56

<i>Manchul M.-D. D.</i> SOCIO-LEGAL NATURE OF EXTRA-BUDGETARY FUNDS ON THE EXAMPLE OF THE FUND FOR SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES	60
<i>Puzyrnyi V. F.</i> VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR STATE SUPERVISION (OVERSIGHT) IN THE FIELD OF MAN-MADE AND FIRE SAFETY AND THEIR INFLUENCE ON THE DETERMINATION OF INSPECTION RESULTS: JUDICIAL PRACTICE	64

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Gorbachova I. M., Maltsev M. V.</i> FOREIGN EXPERIENCE OF COUNTERACTION TO CRIMINAL OFFENSES AGAINST INDUSTRIAL SAFETY	69
<i>Ponomarova T. I.</i> THE ROLE OF INTERNATIONAL AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN THE SYSTEM OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES	75

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

<i>Babikov O. P.</i> REASONABLE TIME LIMITS AS A TOOL TO ENSURE LEGALITY DURING COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	82
--	----

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

<i>Tiuria Yu. I.</i> JUDICIAL MEDIATION IN THE CHINESE JUDICIAL SYSTEM	86
--	----

INTERNATIONAL LAW

<i>Marchenko O. D.</i> LEGAL REGULATION OF TEMPORARY PROTECTION OF PERSONS IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION	92
--	----

НОТАТКИ

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 2/2024

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 22.03.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 11,57. ум. друк. арк. 11,85.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0724/494.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua